

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πασχάλης Βαλσαμίδης	1
<i>Ανέκδοτη αλληλογραφία των Μητροπολιτών Αμασείας Γερμανού Καραβαγγέλη και Δέρκων Καλλίνικου Φωτιάδη (1909-1912)</i>	
<i>Unpublished mail between the Metropolitans of Amasyas Germanos Karavaggelis and of Derkes Kallinikos Fotiadis (1909-1912)</i>	
Galina Bruseva	12
<i>Η μετοχή ενεργητικού αορίστου στη ΝΕΓ - μια παραμελημένη γλωσσική υπόθεση/κατηγορία</i>	
<i>The aorist active participle in Modern Greek - an unconsidered language category</i>	
Dr. Ilias Chantzis	19
<i>Teaching minority primary school pupils in Greece about the cell</i>	
Νικόλαος Κωνσταντινίδης	37
<i>Σελίδες μνήμης από μια ταραγμένη εποχή (Ξάνθη, Σεπτέμβριος 1944 - Δεκέμβριος 1951) «άληθές τὸ μὴ λῆθον»</i>	
Μαгдаληνή Τσιώλη	51
Κατερίνα Κεδράκα	
<i>Λογοτεχνία και κριτικός στοχασμός</i>	
<i>Literature and critical thinking</i>	
Manolis G. Varvounis	64
<i>Saints of Samos (4th C AD) Between history and folklore</i>	

Y o u n g S c i e n t i s t s – Ν έ ο ι Ε π ι σ τ ή μ ο ν ε ς

- Marika Karayanni, LLM** 76
Crimean oil and gas deposits: the energy component of the Russian policy for Ukraine
- Θεοδώρα Κούλα** 81
Οι εθνικές ομάδες στη Βουλγαρία
Ethnic groups in Bulgaria
- Ειρήνη Νώλη** 102
Οι Αρμένιοι στη Γεωργία
The Armenians in Georgia
- Μαριγώ Παπανικολάου** 121
Πολιτικές διαστάσεις του ενεργειακού ζητήματος στον Παρευξείνιο χώρο: Ρωσική ενεργειακή πολιτική, θέματα ενεργειακής ασφάλειας
Political dimensions of the energy issue in the Black Sea region: Russian energy policy, energy security issues
- Dimitra Rapti** 133
To what extent should education policy be influenced by international comparisons of pupil achievement?
- Αικατερίνη Στρίγγα** 148
Ζητήματα μειονοτήτων στη Ρουμανία
Basic issues of national minorities in Romania

Πασχάλης Βαλσαμίδης

(Επίκουρος Καθηγητής. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ ΑΜΑΣΕΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΑΡΑΒΑΓΓΕΛΗ ΚΑΙ ΔΕΡΚΩΝ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΦΩΤΙΑΔΗ (1909-1912)***UNPUBLISHED MAIL BETWEEN THE BISHOPS OF AMASYA GERMANOS KARAVAGGELIS AND OF DERKES KALLINIKOS FOTIADIS (1909-1912)****Abstract**

In the article at hand we study the mail between the Metropolitan bishops of Amasya Germanos Karavaggelis and of Derkes Kallinikos Fotiadis (1909-1912), which was discovered in the records of the Diocese of Derkes. It refers to four pastoral epistles, written by Metropolitan Bishop of Amasya Germanos and the three pastoral epistles of the Metropolitan bishop of Derkes Kallinikos.

The first epistle was sent by Kallinikos to the Bishop of Amasya Germanos in December 29th 1909 and it includes blessings on the occasion of the New Year, the discontent of the primates of Amasya and a mention of a loan, which were owed by Germanos. Kallinikos received an epistle from Germanos, which was sent from Amasya in March 16 1910, where it is written that he sent 20 Turkish pounds, in order to settle a part of his debt. He also refers to a doctor, who had asked him to dismiss the secretary of the metropolis of Amasya, but when Germanos did not satisfy his request, the doctor was discontented and turned against him. However, Kallinikos did not manage to receive the epistle of March 16 1910 on time, so he sent a new epistle from Machrochori in March 17 1910 in which, among others, refers to the loan Germanos owed to him.

The Metropolitan bishop of Derkes received the epistle of Germanos in March 31 1910 and he responded that he had indeed received the 20 Turkish pounds. The next epistle was mailed by Germanos from Amasya on April 10, 1910. The purpose of his epistle was to inform the Metropolitan bishop of Derkes Kallinikos, just before the convocation of the Holy and Sacred Synode of the Ecumenical Patriarchate, for the effort of the Ecumenical Patriarch Joachim the third to transfer him to another metropolis, which was against his will, asking for the support of Kallinikos in this respect. The fourth epistle of Germanos was written in Paphras and on May 17, 1910. He expresses his gratitude towards the Metropolitan bishop of Derkes Kallinikos for his blessings on his name day and he sends his blessings too. He also expressed his satisfaction for the election of the Metropolitan bishop of Koritsa Germanos. The last epistle of Germanos to Kallinikos was sent from Fener on May 16, 1912 and it refers to the blessings Kallinikos has sent him for his name day.

* Ανακοινώθηκε στην επιστημονική ημερίδα που διοργάνωσε ο Σύλλογος Ποντίων Φοιτητών Κομοτηνής σε συνεργασία με το Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης με θέμα: «Όψεις της ιστορίας και της λαογραφίας του Ποντιακού Ελληνισμού: Διαχρονική θεώρηση» που πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών στις 29 Μαΐου 2014.

Key Words: unpublished mail, Metropolitan bishops, Germanos Karavaggelis, Kallinikos Fotiadis

Πριν αναφερθούμε στην αλληλογραφία των μητροπολιτών οφείλουμε να πούμε δύο λόγια για τους μητροπολίτες. Ο Καλλίνικος Φωτιάδης γεννήθηκε στα Δαρδανέλια στις 21 Μαΐου 1841¹, ενώ ο Γερμανός Καραβαγγέλης κατά κόσμο Στυλιανός γεννήθηκε στη Στύψη της Λέσβου μετά από είκοσι δύο χρόνια, το 1866². Και οι δύο σπούδασαν στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ο μεν πρώτος αποφοίτησε το 1863³, χειροτονήθηκε διάκονος και στη συνέχεια διορίστηκε αρχιδιάκονος και πρωτοσύγκελος του επισκόπου Νύσσης Καλλίνικου Θωμάδη (1859-1872) μετέπειτα μητροπολίτη Ξάνθης (1872-1875) και Χαλκηδόνος (1875-1889)⁴ κατά τα έτη 1863-1870. Ακολούθως, το 1870 διορίστηκε από τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Σωφρόνιο Δ' (1870-1899) πρωτοσύγκελος και ιεροκήρυκας του Αλεξανδρινού Θρόνου. Το 1873 επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και διορίστηκε γραμματέας του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ Β' (1860-1863, 1873-1878) και από τον Απρίλιο 1874 έως 6 Νοεμβρίου 1878⁵ ανέλαβε καθήκοντα στη Μεγάλη Πρωτοσυγκελλία⁶, οπότε εξελέγη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης⁷. Στη συνέχεια στις 20 Δεκεμβρίου 1884 έγινε μητροπολίτης Δέρκων⁸ και στις 8 Μαΐου 1924 μητροπολίτης Εφέσου⁹. Ο δεύτερος αποφοίτησε το 1887¹⁰ και χειροτονήθηκε διάκονος στη μονή της αγίας Τριάδας Χάλκης στις 3 Ιουλίου 1888 και μετονομάστηκε Γερμανός προς τιμή του Οικουμενικού Πατριάρχου Γερμανού Δ' (1842-1845, 1852-1853). Στη συνέχεια εστάλη ως υπότροφος του ευεργέτη Παύλου Στεφάνοβικ Σκυλίτση (1835-1901) για να σπουδάσει στα πανεπιστήμια της Βόννης και της Λειψίας. Επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και αμέσως τον Σεπτέμβριο του 1891 διορίστηκε καθηγητής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Το 1894 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος¹¹ και στις 20

¹ Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Δέρκων, Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 88.

² Μιχαήλ Σταΐκος, μητροπολίτης Αυστρίας, *Γερμανός Καραβαγγέλης μητροπολίτης Αμασειάς και έξαρχος Κεντρώας Ευρώπης (1924-1935)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 59.

³ Απόστολος Μέξης, *Η εν Χάλκη Ιερά Θεολογική Σχολή. Ιστορικά σημειώματα (1844-1935)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1935, σ. 204. Βασίλειος Σταυρίδης, *Θεολογική Σχολή της Χάλκης, Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 254.

⁴ Για τον Καλλίνικο βλ. Αναστάσιος Ιορδάνογλου, *Η μητρόπολις Χαλκηδόνος από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2000, σ. 112.

⁵ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, «Επισκοπικοί κατάλογοι κατά τους κώδικας των υπομνημάτων του Αρχιεπισκοπικού του Οικουμενικού Πατριαρχείου», *Ορθοδοξία* 33 (1958) 153.

⁶ Ι. Σακελλαρίδης, «Οι μητροπολίται του Οικουμενικού Θρόνου», *Ο Φάρος της Ανατολής, Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον του έτους 1902*, εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σσ. 96-97.

⁷ Βλ. Ανδρέας Νανάκης (νυν μητροπολίτης Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάνου), «Νέα ιστορικά στοιχεία για τον Μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο Φωτιάδη (1841-1926) του από Θεσσαλονίκης», *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Τμήματος Θεολογίας Νέα σειρά* 1 (1990) 163-192.

⁸ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 33 (1958) 163. Βλ. Νικόλαος Φορόπουλος, «Καλλίνικος ο Φωτιάδης», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, 7 (1965) 254. Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Δέρκων*, σ. 88. Ξενοφών Σιδερίδης, «Μητροπολίται Δέρκων (783-1925)», *Ορθοδοξία* 8 (1933) 358-359. Σταυράκης Αριστάρχης (Αδαμάντιος Κασαπίδης), «Δέρκοι. Περί της μητροπόλεως Δέρκων και των αυτής μητροπολιτών. Θρόνος Η'», *Ορθοδοξία* 9 (1934) 222.

⁹ Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Δέρκων*, σσ. 64-65.

¹⁰ Απόστολος Μέξης, *ό.π.*, σ. 220. Πρβλ. Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, σ. 266.

¹¹ «Μητροπολίτης Αμασειάς και Κεντρώας Ευρώπης Γερμανός-βιογραφικόν σημείωμα», *Ορθοδοξία* (1935) 107-108. Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, σ. 203.

Φεβρουαρίου 1896 εξελέγη επίσκοπος Χαριουπόλεως¹². Στις 21 Οκτωβρίου 1900 εκλέχτηκε μητροπολίτης Καστορίας¹³, και από τη θέση αυτή, όπως γνωρίζουμε προσέφερε πολλά κατά τον Μακεδονικό Αγώνα. Στις 5 Φεβρουαρίου 1908 εξελέγη μητροπολίτης Αμασειάς¹⁴. Από την Εκκλησιαστική Αλήθεια πληροφορούμαστε ότι αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη στις 22 Μαρτίου 1908 ημέρα Σάββατο με πλοίο και έφθασε στην Αμισό (Σαγούντα) του Πόντου το πρωί στις 25 Μαρτίου, όπου έγινε δεκτός με θερμή υποδοχή από το ποίμνιό του¹⁵. Στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Αμασειάς περιλαμβάνονταν οι πόλεις Αμάσεια, Αμισός και Πάφρα, καθώς και από άλλες μικρότερες κοινότητες¹⁶. Ο Γερμανός διοργάνωσε την παιδεία, έκτισε ναούς και σχολεία. Επίσης φρόντισε να αναζωογονηθεί η ελληνική γλώσσα στα τουρκόφωνα χωριά της επαρχίας¹⁷, ενώ ανέπτυξε και άλλες δραστηριότητες.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε την αλληλογραφία των μητροπολιτών. Πριν από μερικά χρόνια στο αρχείο της μητροπόλεως Δέρκων εντοπίσαμε τέσσερεις επιστολές του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού Καραβαγγέλη και τρεις επιστολές του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου Φωτιάδη, καταχωρημένες σε κώδικα αλληλογραφίας της μητροπόλεως. Ας σημειωθεί ότι μέρος του αρχείου σώθηκε ως εκ θαύματος από την πυρόληψη του μητροπολιτικού μεγάρου τη νύχτα των γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955. Οι επιστολές του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού φέρουν γύρω τους τα σημάδια της πυρκαγιάς, κάποια σημεία των κειμένων έχουν καεί, ενώ οι επιστολές του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου είναι ευανάγνωστες και οι συνέπειες της πυρκαγιάς περιορίζονται γύρω από τα φύλα του κώδικα.

Η πρώτη επιστολή του Καλλίνικου φέρει χρονολογία 29 Δεκεμβρίου 1909 και εστάλη από το Μακροχώρι της επαρχίας Δέρκων στο μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανό. Ο Καλλίνικος στέλνει τις ευχές του, επί τη ευκαιρία των εορτών και του νέου έτους, και του μεταφέρει τα παράπονα των προκρίτων της Αμισού, οι οποίοι τον συνάντησαν στην Κωνσταντινούπολη, και του τόνισαν ότι ενώ αναγνώριζαν τις ηγετικές ικανότητές και τα προσόντα του μητροπολίτη τους, εξέφρασαν τη λύπη τους γιατί δεν ενδιαφέρθηκε να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία, ώστε να υπάρξει κάποια δραστηριότητα στην Αμισό, παρά το γεγονός ότι οι κάτοικοι του δήλωσαν ότι ήταν πρόθυμοι να συνεργαστούν μαζί του. Στη συνέχεια ο Καλλίνικος γράφει: *Βεβαίως εις τα παράπονα ταύτα δεν έλειψα να αντιτάξω την εγνωσμένην δραστηριότητα και την εθνικὴν δράσιν της Υμετέρας Σεβασμιότητος εν τη προηγουμένη επαρχία ... δεν θεωρώ άσκοπον να συστήσω αυτή φιλικώς, όπως εξακολουθήση την προτέραν αυτής δράσιν εν τη επαρχία ταύτη, τούτο μεν αποτρέπουσα τους γονείς του αποστέλλειν τα τέκνα εις τας προπαγανδικὰς Σχολάς, τούτο δε υπεκκαίουσα και αναζωπυρούσα το όλως υπνώττον εθνικόν των κατοίκων αίσθημα. Τέλος, από την επιστολή πληροφορούμαστε ότι ο Γερμανός είχε λάβει δανεικά χρήματα, πιθανόν για να αντιμετωπίσει τα πρώτα έξοδα*

¹² Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 33 (1958) 296.

¹³ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 33 (1958) 398.

¹⁴ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 33 (1958) 413. Για τη δράση του στη μητρόπολη Αμασειάς βλ. Μιχαήλ Στάικος, *ό.π.*, σσ. 91-106.

¹⁵ «Εκκλησιαστικά Χρονικά-Μητρόπολις Αμασειάς», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 32 (1908) 172. Αντιγόνη Μπέλλου-Θηρενιάδη, *Μορφές μακεδονομάχων και τα ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα 1992, σ. 92.

¹⁶ Βλ. Αριστείας Ιερόθεος Χριστοδουλίδης, Μελέτη και στατιστική της επαρχίας Αμασειάς, Ξενοφάνης 4 (1906) 252-271, 333-334, 545-558. Βασίλειος Σταυρίδης, *Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 218-219.

¹⁷ Νικόλαος Κυνηγόπουλος, *Πάφρα του Πόντου. Η χώρα των γενναίων*, Θεσσαλονίκη 1991², σ. 203.

του στη νέα επαρχία του και για το λόγο αυτό ο Καλλίνικος του υπενθυμίζει *όπως ευαρεστηθή να εξοφλήσει το χρέος του προς ανακούφισιν των πολλών αναγκών του*¹⁸.

Στη συνέχεια η πρώτη επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού Καραβαγγέλη, με χρονολογική σειρά, είναι αυτή που στάλθηκε από την Αμισό στις 16 Μαρτίου 1910 και έφτασε στην Κωνσταντινούπολη στις 18 Μαρτίου. Συγκεκριμένα, ο μητροπολίτης σημειώνει ότι έστειλε στον Καλλίνικο 20 λίρες Τουρκίας για να εξοφλήσει μέρος του χρέους του. Στη συνέχεια, τον παρακαλούσε να παρατείνει την προθεσμία εξόφλησης του υπόλοιπου ποσού, ώστε να μπορέσει να το καταβάλει. Κάνει, ακόμη, λόγο για κάποιον ιατρό¹⁹ που καταγόταν από την Πελοπόννησο, ο οποίος του ζήτησε να διώξει των γραμματέα της μητροπόλεως Αμασειάς και όταν ο Γερμανός δεν το έπραξε, ο ιατρός δυσανεστήθηκε και στράφηκε εναντίον του. Δήλωσε ότι οι κάτοικοι δεν είχαν σχηματίσει καλή γνώμη για τον ιατρό αυτό. Για το λόγο αυτό και τα σωματεία δεν τον εξέλεξαν στα συμβούλιά τους. Τέλος, σε υστερόγραφο γράφει ο ιατρός όπως φαίνεται είχε μετανιώσει για τη συμπεριφορά του²⁰.

Ο Καλλίνικος δεν πρόλαβε να λάβει την υπό ημερομηνία 16 Μαρτίου 1910 επιστολή του Γερμανού και έστειλε νέα επιστολή από το Μακροχώρι με χρονολογία 17 Μαρτίου 1910 στην οποία, μεταξύ άλλων, αναφέρει *εξ' άλλης αφορμής προς υμάς είχομεν υπομνήσει και την προς ημάς μικράν οφειλήν επειδή όμως εις τας υπομνήσεις ημών ουδεμίαν είχομεν σχετικήν απάντησίν Σας υπό εκτάκτων οικονομικών πιεζόμενος αναγκών προαγόμεθα και αύθις να παρακαλέσωμεν υμάς ίνα την προς ημάς ούτος μικράν υποχρέωσιν ευαρεστηθείτε να εξοφλήσετε απαλλάσσοντες ημάς τούτου μεν της δυσχερούς οικονομικής θέσεως εν η διατελούμεν, τούτο δε της ενοχλήσεως ήν παρέχομεν δια την επιστολήν*²¹.

Στο διάστημα αυτό ο μητροπολίτης Δέρκων Καλλίνικος έλαβε την επιστολή του Γερμανού στις 31 Μαρτίου 1910 και απάντησε σημειώνοντας τα παρακάτω: *δηλώ Αυτή ότι ασφαλώς ληφθήσα ή εξ 20 λιρών συναλαγματικήν προς εμέ επιταγή εξαργυρώθη. Δεν αμφιβάλλω όμως εντός ολίγου χρονικού διαστήματος θα φροντίση Αύτη ίνα εξοφλήση και το υποβληθέν ήδη όλως μικρόν χρέος διατρανούσα ούτω την προθυμίαν Αυτής και πάλιν μεθ' ης απέστειλε και τας είκοσι λίρας. Επί τούτοις διατελώ*²².

Η δεύτερη επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού στάλθηκε από την Αμισό στις 21 Απριλίου 1910 και έφθασε στη μητρόπολη Δέρκων στις 25 Απριλίου. Σκοπός της επιστολής του ήταν να ενημερώσει το μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο²³, λίγο πριν την σύγκληση της Αγίας και Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, για την προσπάθεια του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (1878-

¹⁸ Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Δέρκων (στο εξής ΑΙΜΔ) Κώδ. 11 (περιέχει την αλληλογραφία της μητροπόλεως Δέρκων των ετών 1909-1910), επιστολή του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου προς τον Αμασειάς Γερμανό, Μακροχώρι, 29 Δεκεμβρίου 1909.

¹⁹ Πιθανόν πρόκειται για κάποιο ιατρό στο επώνυμο Μακρή, τον οποίο αναφέρει στην υπ' ημερομηνία 21 Απριλίου 1910 επιστολή του προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο.

²⁰ ΑΙΜΔ, επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο, Αμισό, 16 Μαρτίου 1910.

²¹ ΑΙΜΔ, Κώδ. 11, επιστολή του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου προς τον Αμασειάς Γερμανό, Μακροχώρι, 17 Μαρτίου 1910.

²² ΑΙΜΔ, Κώδ. 11, επιστολή του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου προς τον Αμασειάς Γερμανό, Μακροχώρι, 31 Μαρτίου 1910.

²³ Ο μητροπολίτης Δέρκων Καλλίνικος στις 1 Απριλίου 1910 διορίστηκε μέλος της Αγίας και Ιεράς του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη θέση του αποθανόντος μητροπολίτη Νικαίας Ιερώνυμου. «Εκκλησιαστικά χρονικά-Ιερά Σύνοδος», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 98.

1884, 1901-1912) να τον μεταθέσει σε άλλη μητρόπολη, κάτι που ο ίδιος δεν επιθυμούσε. Για το λόγο αυτό ζήτησε τη στήριξή του.

Πράγματι ο Ιωακείμ Γ' προσπάθησε να τον μεταθέσει σε άλλη μητρόπολη διότι δεχόταν πιέσεις από τους Νεότουρκους. Μάλιστα, έκανε πολλές προσπάθειες, χωρίς να το κατορθώσει. Αρχικά, θεώρησε σκόπιμο να τον μεταθέσει στη μητρόπολη Μυτιλήνης και στη θέση του να στείλει τον μητροπολίτη Μυτιλήνης Κύριλλο (1897-1925)²⁴. Στη συνέχεια μετά το θάνατο του μητροπολίτη Σμύρνης Βασίλειου (1884-1910)²⁵, εν αγνοία του, πρότεινε στην Αγία και Ιερά Σύνοδο την υποψηφιότητά του²⁶. Κατά τη μετάθεση του μητροπολίτη Καισαρείας Γερβάσιου (1902-1910) στη μητρόπολη Ιωαννίνων στις 27 Μαρτίου 1910²⁷ έκανε λόγο για τη μετάθεσή του Γερμανού. Στη συνέχεια, μετά το θάνατο του μητροπολίτη Νικαίας Ιερώνυμου (1890-1897, 1902-1910)²⁸, και πάλι έθεσε το θέμα της μετάθεσής του, αυτή τη φορά στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Ο Γερμανός στην επιστολή του εξέφραζε την επιθυμία να παραμείνει στη νέα μητρόπολή του για να εξοφλήσει τα χρέη του και να συνεχίσει το ποιμαντικό έργο του. Συγκεκριμένα γράφει *εν πρώτοις αι ρηθείσαι Επαρχίαι οφείλω να το ομολογήσω ... αν δεν επιζώμην από τα βάρη των χρεών, προερχομένων από παλαιάς αμαρτίας ... ας εγίνετο ότι ήθελεν ο Θεός*. Επεσήμανε ακόμη στον Καλλίνικο ότι τα δύο χρόνια που βρισκόταν στη Αμισό κατάφερε να καλύψει τα έξοδα εγκατάστασής του, να αγοράσει έπιπλα, ενώ πίστευε ότι θα εξοφλήσει τα χρέη του σε δύο ή τρία χρόνια. Σε περίπτωση νέας μετάθεσης θα αντιμετώπιζε όπως ισχυρίζεται πάλι οικονομικά προβλήματα. Κάνει λόγο για τη Θεσσαλονίκη την οποία αγαπούσε ως πόλη. Ομολογεί ότι ουδέποτε φαντάστηκε να λάβει τον τίτλο του *Παναγιότατου* και ουδέποτε θα ζητούσε να γράψουν στον επιτύμβιό του *ένθα κείται ο Πανάγιος Γερμανός*. Επίσης λέει ότι ουδέποτε σφετερίστηκε τον τίτλο του εθνομάρτυρα, αλλά τόνιζε ότι *υπήρξα ποτέ ως των μικρών εθνομαρτυρίσεων*. Στη συνέχεια γράφει ότι εφόσον υπάρχουν ορισμένοι αρχιερείς στην Αγία και Ιερά Σύνοδο, οι οποίοι επιμένουν στη μετάθεσή του τότε πλέον δεν απομένει άλλο τι να αποβώ μέγας εθνομάρτυρας, δηλ. να παραστήσω τους ιδιωτικούς κώδικας και την αλληλογραφία μου εις την κυβέρνηση να φέρω άνω κάτω την Εκκλησία, να περικυκλωθώ η Μητρόπολή μου από στρατό και αφού με μεταφέρουν στην Τρίγλια να βαπτισθώ από Παναγιώτατος εις αετόν της Θεσσαλονίκης, αλλά ούτε εγώ είμαι ικανός να ανέλθω εις αυτά τα ύψη, ούτε η Ιερά Σύνοδος πιστεύω, Δέρκων υπάρχοντος, να προβή περαιτέρω. Ακολουθώς γράφει θα ήταν άδικο να κρίνεται, χωρίς να υπάρξει ιδιαίτερος λόγος, η τύχη του με τη μετάθεσή του, χωρίς να ενδιαφέρεται κανείς αν θα προκληθεί η πανωλεθρία και η καταστροφή του. Εάν επικρατήσει η αρχή αυτή, ανοίγεται μία καταστρεπτική οδός για την ιεραρχία και θα δοθεί η ευκαιρία στους κομματάρχες των επαρχιών να ζητούν μεταθέσεις αρχιερέων. Στη συνέχεια αναφέρει ότι μόλις πριν δύο χρόνια που ήλθε στη νέα επαρχία του άρχισε αθόρυβα μερικά έργα, τα οποία σε περίπτωση μεταθέσεώς του θα έμεναν ημιτελή. Συγκεκριμένα κτιζόνταν η εκκλησία και το νεκροταφείο που θα κόστιζαν

²⁴ Θεόκλητος Φιλιππαίος, «Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως επισκοπαί και επίσκοποι (1833-1960)», *Θεολογία* 31 (1960) 541.

²⁵ Πέθανε στις 22 Ιανουαρίου 1910. «Βασίλειος Μητροπολίτης Σμύρνης», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 27.

²⁶ Στις 11 Μαρτίου 1910 εξελέγη μητροπολίτης Σμύρνης ο τέως Δράμας Χρυσόστομος Καλαφάτης. «Εκκλησιαστικά χρονικά-κανονικοί ψήφου», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 76.

²⁷ Στη θέση του Καισαρείας μετατέθηκε ο μητροπολίτης Αγκύρας και Κοτυαείου Σωφρόνιος. «Εκκλησιαστικά χρονικά-κανονικοί ψήφου», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 98.

²⁸ Απεβίωσε στις 30 Μαρτίου 1910. «Νικαίας Ιερώνυμος», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 100.

200 λίρες Τουρκίας, είχαν τεθεί τα θεμέλια του γυμνασίου και εντός ολίγων ημερών θα αγοράζονταν μητροπολιτικό οίκημα, για το οποίο θα έπρεπε να καταβληθεί ποσό που ανερχόταν στις 300 λίρες Τουρκίας. Ακόμα αποφασίστηκε να προσληφθεί γυμνασιάρχης για τα σχολεία και το ημιγυμνάσιο, να γίνει γυμνάσιο και να ιδρυθεί τριτάξιο εμπορικό τμήμα, εργαζομένων, παράλληλα προς το γυμνάσιο. Ο Γερμανός ακολούθως επισημαίνει ότι τα έργα αυτά είναι απαραίτητα για την επαρχία του και θεωρεί ότι θα ήταν άδικο να μείνουν ημιτελή και αφού μετά από μία πενταετία ολοκληρωθούν και απαλλαχθεί από τις υποχρεώσεις θα ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί οποιαδήποτε μετάθεση σε άλλη μητρόπολη. Στη συνέχεια αναφέρει ότι συνέπεια της πατριαρχικής κρίσης ο τόπος διαιρέθηκε σε δύο μερίδες, που η κάθε μια επιθυμούσε να τον εντάξει στη σφαίρα επιρροής της, με αποτέλεσμα να παρουσιαστούν μεγάλα προβλήματα. Τελικά, και οι δύο μερίδες μετά από πολλή σκέψη αποφάσισαν χάριν της ειρήνευσης και ηρεμίας του τόπου, προς αποφυγή κομματισμών, να κρατήσουν ουδέτερη στάση. Ο Γερμανός σημειώνει ότι και οι δύο μερίδες, χωρίς καμία διαφωνία, εκτός από τον ιατρό Μακρή, τον υποστήριξαν και δήλωσαν τηλεγραφικώς, όπως και δια μέσω των συλλόγων και των κοινοτικών σωματείων, ότι δεν θα δεχθούν οποιαδήποτε μεταβολή και είναι έτοιμοι να προβούν σε διαμαρτυρία και άλλες δηλώσεις. Τέλος, γράφει *οπωσδήποτε φρονώ ότι είναι καλόν δι' όλους τους άνω λόγους να αφεθώ ελεύθερος εδώ εις τον κύκλον της αφανείας μου κλαίων τας αμαρτίας μου και επουλώνων τας πληγάς μου, εκτός θέλωσι να με ωθήσωσι και εμέ εις την έρημον και στερήσωσι το έθνος ενός Εθνομάρτυρος*²⁹.

Η τρίτη επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού συντάχθηκε στην Πάφρα και φέρει χρονολογία 17 Μαΐου 1910. Ευχαριστεί τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο για τις ευχές που του έστειλε στην ονομαστική του εορτή³⁰ και αντεύχεται *ζωή αγήρω κι' ευτυχή επ' αγαθώ του Γένους και προς χαράν των πολυπληθών Αυτής φίλων και δικαίων εκτιμητών των αρετών της*. Η επιστολή στάλθηκε, όπως φαίνεται από το υστερόγραφο σημείωμα, μετά την εκλογή του μητροπολίτη Κορυτσά Γερμανού, στις 8 Ιουνίου 1910³¹. Ο Γερμανός Καραβαγγέλης εξέφραζε την ικανοποίησή του για την εκλογή του μητροπολίτη Κορυτσά Γερμανού, η οποία, κατά τη γνώμη του, ήταν πολύ επιτυχημένη. Τονίζει ότι είχε στενούς φίλους τους Κορυτσαίους που τον εκτιμούσαν, εκτός από τον Κωστούρη, και θα τους έγραφε για να τους προτείνει να αγαπήσουν και να στηρίξουν το νεοεκλεγέντα μητροπολίτη. Κλείνει λέγοντας ότι η Κορυτσά είναι μία καλή επαρχία και οι χριστιανοί είναι πιστοί άνθρωποι και ως εκ τούτου, είχε την πεποίθηση ότι ο νέος Δεσπότης τους θα περνούσε εξάίρετα³².

Η τελευταία επιστολή του Γερμανού προς τον Καλλίνικο συντάχθηκε πιθανόν από κάποιο κληρικό στο Φανάρι στις 16 Μαΐου 1912, την οποία στο τέλος υπογράφει και αναφέρεται στις ευχές που του έστειλε ο Καλλίνικος επί τη ευκαιρία της ονομαστικής του εορτής³³.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας, πρέπει να πούμε ότι ο Γερμανός κατάφερε να παραμείνει μητροπολίτης Αμασειάς έως τις 27 Οκτωβρίου 1922. Μετά την

²⁹ AIMΔ, επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο, Πάφρα, 21 Απριλίου 1910.

³⁰ Γιόρταζε στις 12 Μαΐου.

³¹ «Εκκλησιαστικά χρονικά-κανονικοί ψήφου», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 34 (1910) 180.

³² AIMΔ, επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο, Πάφρα, 17 Μαΐου 1910.

³³ AIMΔ, επιστολή του μητροπολίτη Αμασειάς Γερμανού προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο, Πάφρα 17 Μαΐου 1912.

οπισθοχώρηση του ελληνικού στρατού που βρισκόταν έξω από την Άγκυρα ο Γερμανός, όπως όλοι οι μητροπολίτες του Πόντου, καταδικάστηκε από το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας (İstiklâl Mahkemesi) της Αμάσειας ερήμην σε θάνατο στις 20 Σεπτεμβρίου 1921³⁴. Σώθηκε, διότι το διάστημα εκείνο βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη³⁵. Ας σημειωθεί ότι στην πατριαρχική εκλογή της 25^{ης} Νοεμβρίου 1921 στο τριπρόσωπο που καταρτίστηκε συμπεριλήφθηκε ο Γερμανός³⁶ και θεωρούνταν βέβαιος για Οικουμενικός Πατριάρχης διότι διέθετε τους περισσότερους ψήφους. Όμως η Ελληνική Κυβέρνηση τον παρακάλεσε να αποσύρει την υποψηφιότητά του για να εκλεγεί ο μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος Μεταξάκης³⁷.

Ο Γερμανός όπως φαίνεται επεδίωκε μετά την πολυτάραχη ζωή του στην Αμάσεια, την ψυχική του ηρεμία και γαλήνη. Για το λόγο αυτό επιθυμούσε να ποιμάνει μία ήσυχη μητρόπολη. Στη συνέχεια μετατέθηκε στη μητρόπολη Ιωαννίνων³⁸. Δεν πέρασε, όμως, πολύ καιρός και συγκεκριμένα στις 15 Απριλίου 1924, όταν μετά από πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Γερμανός εξελέγη εν αγνοία του μητροπολίτης Ουγγαρίας και έξαρχος Κεντρώας Ευρώπης³⁹. Ο ίδιος δεν είχε καμία διάθεση να εγκαταλείψει μ' αυτό τον τρόπο τη μητρόπολη Ιωαννίνων. Επειδή όμως και το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν επιθυμούσε τελικά τη μετάθεσή του στην Ουγγαρία, στις 12 Αυγούστου 1924 αποκαταστάθηκε στη μητρόπολη Αμασειάς και ονομάστηκε μητροπολίτης Αμασειάς και έξαρχος Κεντρώας Ευρώπης⁴⁰.

Τέλος, ο Καλλίνικος Φωτιάδης απεβίωσε ως εφησυχάζων μητροπολίτης Εφέσου στην Κωνσταντινούπολη στις 16 Ιανουαρίου 1926⁴¹ και ο Γερμανός Καραβαγγέλης στο Βισβιάδεν της Αυστρίας στις 10 Φεβρουαρίου 1935⁴².

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

³⁴ Αντώνιος Γαβριηλίδης, *Η μαύρη εθνικής συμφοράς του Πόντου (1914-1922)*, εν Αθήναις 1924, σ. 83.

³⁵ Μιχαήλ Σταΐκος, *ό.π.*, σ. 102.

³⁶ Συνυποψήφιους είχε τους μητροπολίτες Καισαρείας Νικόλαο (1914-1927) και Αθηνών Μελέτιο (1918-1920). «Η Εκλογή της Α. Θ. Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Μελετίου του Δ'», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 45 (1921) 372. Βασίλειος Σταυρίδης, *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι 1860-σήμερα. Ιστορία και κείμενα*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 472.

³⁷ Αντιγόνη Μπέλλου-Θρεψιάδου, *Μορφές Μακεδονομάχων και τα Ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη*, Αθήνα 1984, σ. 135.

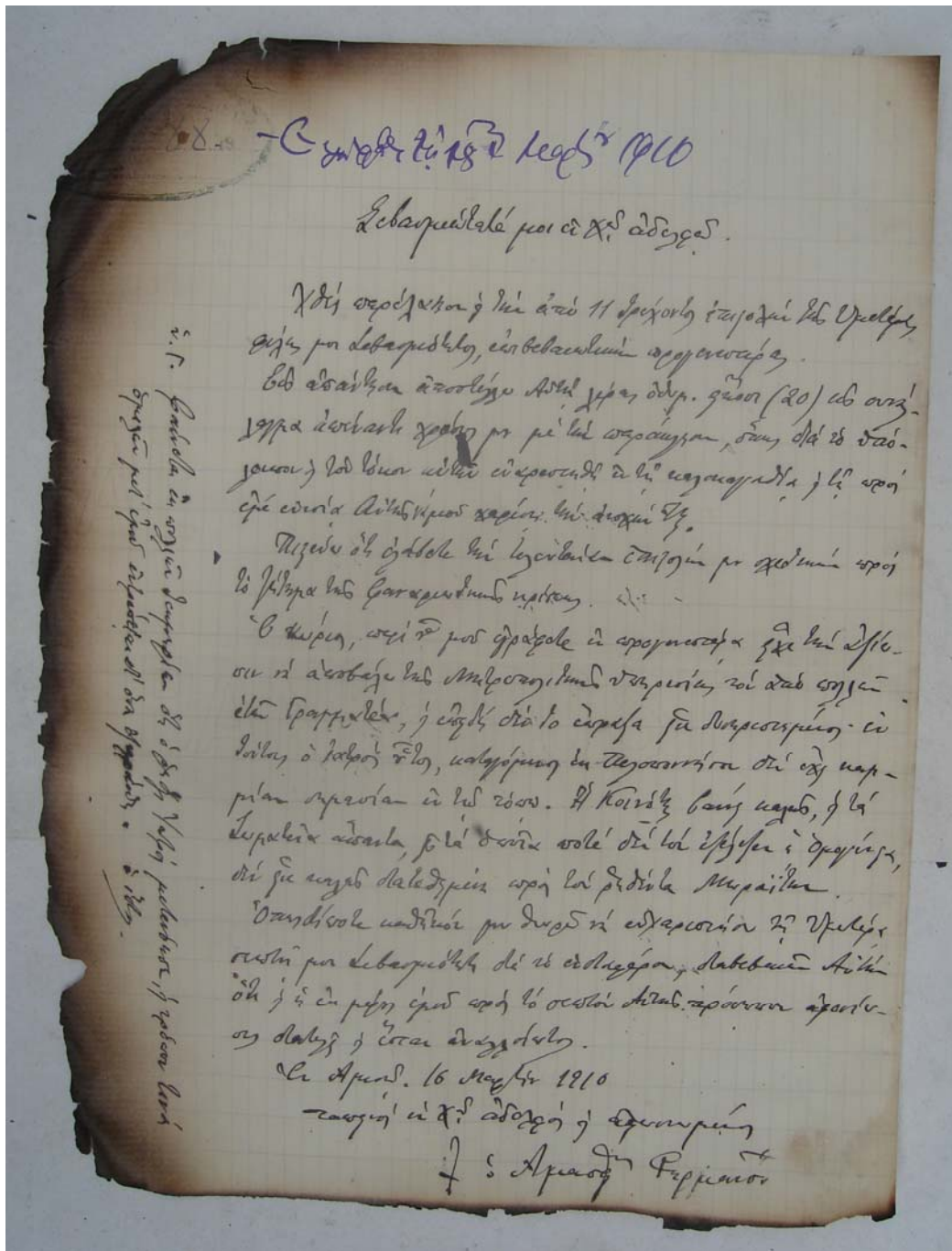
³⁸ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 34 (1959) 25.

³⁹ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 34 (1959) 33. Βλ. υπόμνημα εκλογής του Μιχαήλ Σταΐκος, *ό.π.*, σσ. 299-300.

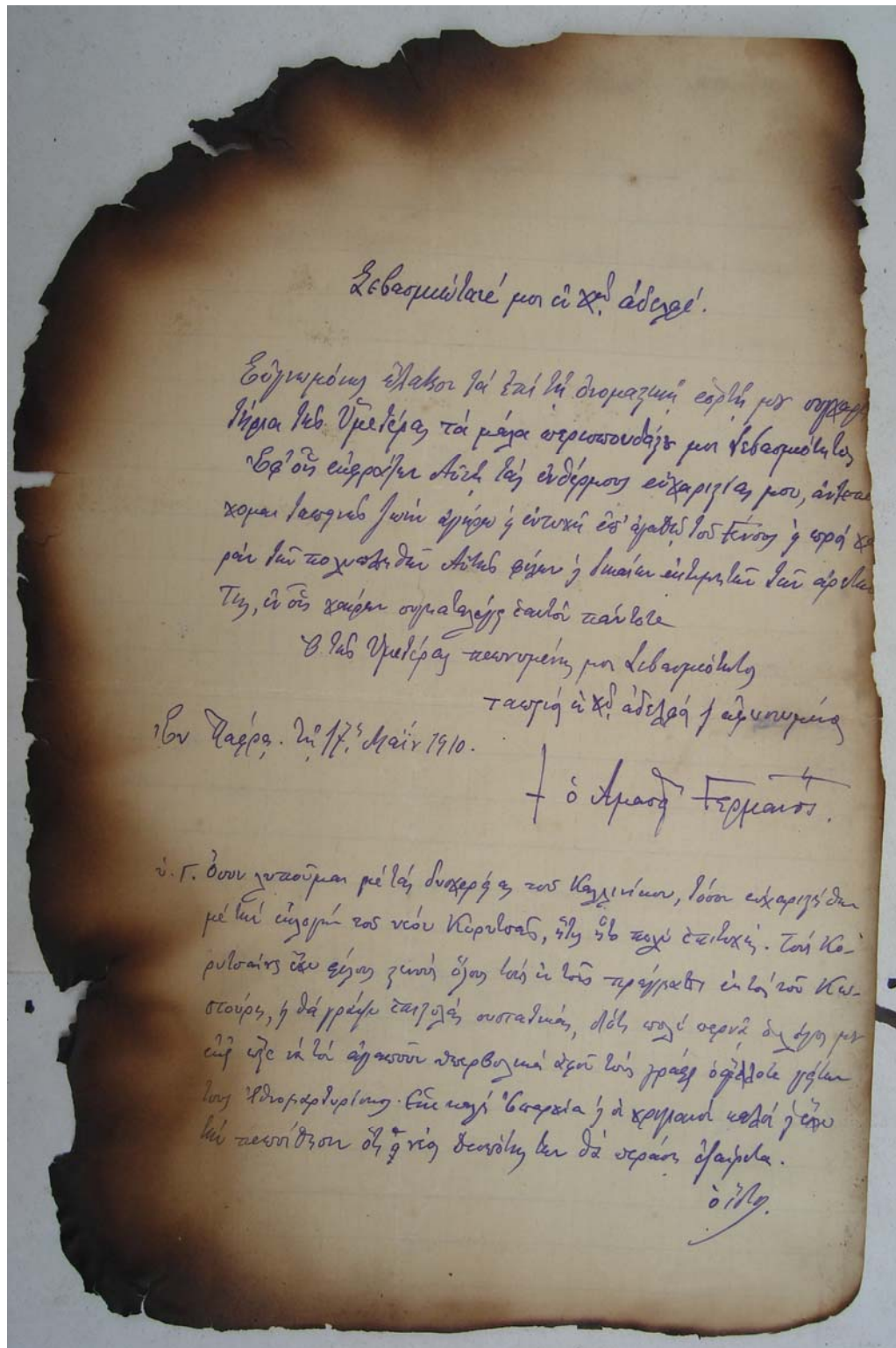
⁴⁰ Αιμιλιανός Τσακόπουλος, *ό.π.*, *Ορθοδοξία* 34 (1959) 167. Βλ. Μιχαήλ Σταΐκος, *ό.π.*, σσ. 127-139, 301-302. Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, σ. 204.

⁴¹ Βασίλειος Σταυρίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Δέρκων*, σ. 88. «Θάνατοι-Μητροπολίτης Εφέσου Καλλίνικος (Φωτιάδης)», *Ορθοδοξία* 1 (1926) 136.

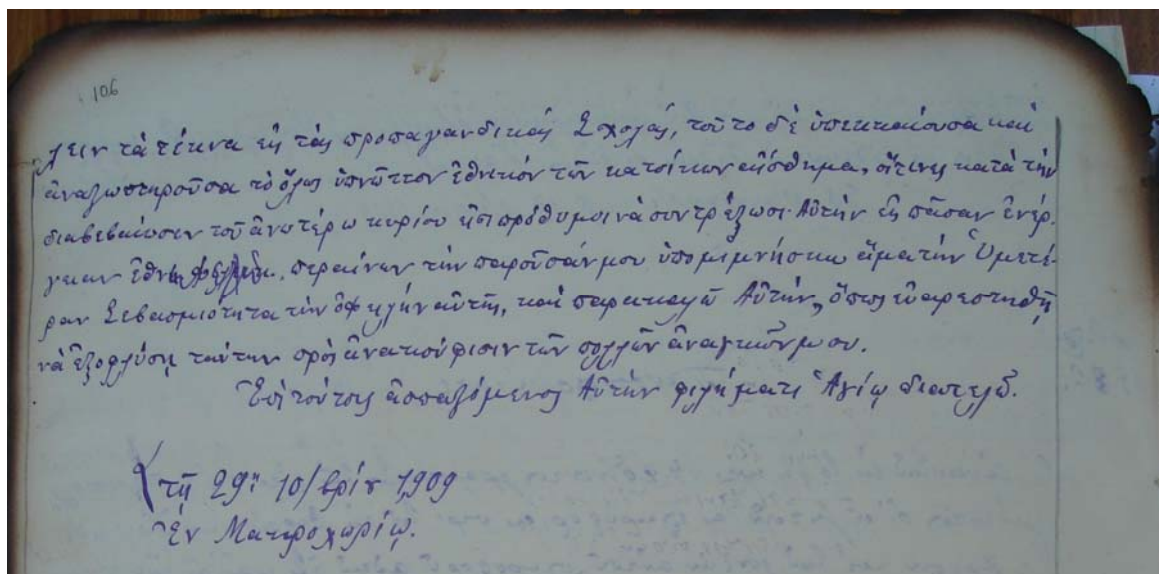
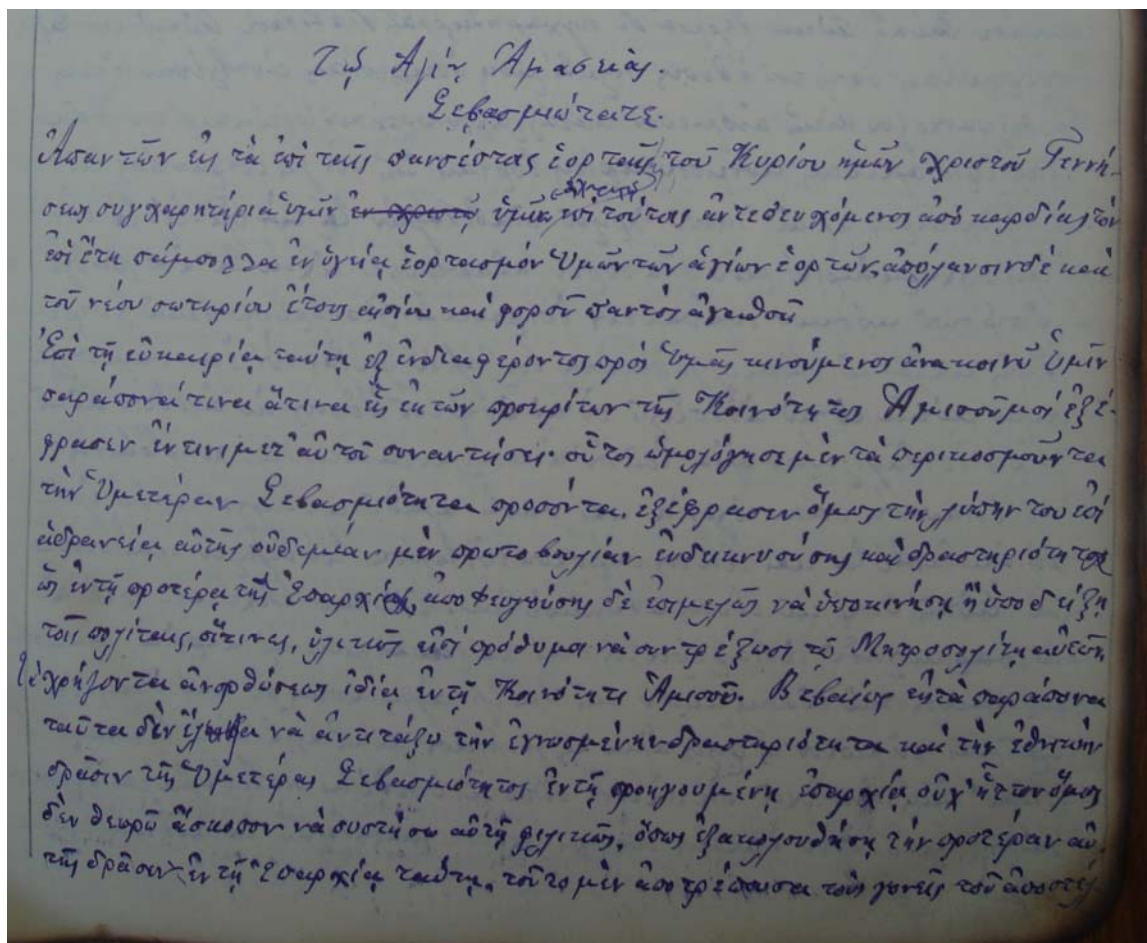
⁴² «Μητροπολίτης Αμασειάς και Κεντρώας Ευρώπης Γερμανός», *Ορθοδοξία* (1935) 107.

Η επιστολή που έστειλε ο μητροπολίτης Αμασειας Γερμανός από την Αμισό στις 16 Μαρτίου 1910 στον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο (ΑΙΜΔ).

Επιστολή του μητροπολίτη Αμασείας Γερμανού προς τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο, Πάφρα, 17 Μαΐου 1910 (ΑΙΜΔ).

Επιστολή του μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικου προς τον Αμασειάς Γερμανό, που εστάλη από το Μακροχώρι στις 29 Δεκεμβρίου 1909 (ΑΙΜΔ, Κώδ. 11).

Ο μητροπολίτης Δέρκων Καλλίνικος (1884-1924) (Αρχείο Ι. Ν. αγίας Παρασκευής Βουγιούκδере).

Ο μητροπολίτης Αμασειάς Γερμανός στην πόρτα του Πατριαρχείου, όπου απαγχονίστηκε ο Γρηγόριος Ε΄ (Αντιγόνη Μπέλλου-Θρεψιάδου, ό.π., παρένθετη φωτογραφία).

Galina Bruseva

(Associate Professor at Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

Η μετοχή ενεργητικού αορίστου στη ΝΕΓ - μια παραμελημένη γλωσσική υπόθεση/κατηγορία

The aorist active participle in Modern Greek - an unconsidered language category

Abstract

The main object of study in this paper are grammatical and functional-semantic parameters of aorist active participle in Modern Greek (MG) language. This problem appears to be highly ignored by a great number of MG academic grammars. In general it is not satisfactory described the status of this “exotic” lexical-grammatical category in the system of MG language. Although the active aorist participle is not commonly used form its use in journalistic texts of Modern Greek press appears stereotypical and regular. The need for scientific explanation of formal, morphological, syntactic and semantic features of these infinite forms is dictated by the pursuit of quality teaching Modern Greek as a foreign language.

Key words: Modern Greek, active aorist participle, functional and semantic parameters

Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει τις γραμματικές παραμέτρους της μετοχής ενεργητικού αορίστου και παράλληλα προσπαθεί να καθορίσει τη θέση των εν λόγω τύπων ανάμεσα στις λεξικογραμματικές κατηγορίες της ΝΕΓ. Εκτίθενται επίσης τα βασικά προβλήματα στην ανάλυση και περιγραφή των μετοχών ως κατηγορίας στις σύγχρονες νεοελληνικές γραμματικές. Η ένταξη της μετοχής ενεργητικού αορίστου ως «πλήρους» μέλους του συστήματος ονοματικών ρηματικών τύπων γίνεται με βάση δομικών, μορφολογικών και σημασιολογικών κριτηρίων. Η επιλογή να μελετηθεί διεξοδικά ίσως το πιο «παραμελημένο» μέλος του συστήματος των μετοχών στη ΝΕΓ επιβλήθηκε για τρεις βασικούς λόγους:

1. Η επιπόλαια παρουσίαση της μετοχής ενεργητικού αορίστου ως υπολείμματος από την καθαρεύουσα και η έλλειψη επιπρόσθετης πληροφορίας επί του θέματος στις σύγχρονες γραμματικές της ΝΕ προκαλεί δυσκολίες και προβληματισμούς στους χρήστες της ΝΕΓ;

2. Το διδακτικό υλικό που προορίζεται για το μάθημα ελληνικών των προχωρημένων φοιτητών του Πανεπιστημίου της πόλης Πλόβντιβ βασίζεται στην ενασχόληση με δημοσιογραφικά κείμενα. Όπως δεόντως αναμένεται οι τύποι της μετοχής ενεργητικού αορίστου απαντώνται σε αυξημένο βαθμό εν αντιστοιχία με τις υφολογικές ιδιαιτερότητες του δημοσιογραφικού λόγου;

3. Η σωστή κωδικοποίηση των λεξημάτων αυτών αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση να καθοριστεί η θέση τους στο γραμματικό σύστημα της ΝΕΓ και εν συνεχεία να μελετηθεί η χρήση τους στα ειδικά θεματικά πεδία, να επανακτηθεί η

σωστή αντίληψή τους ως προς τις γραμματικές αξίες και τις σημασιολογικές λειτουργίες που πραγματώνουν.

Τα προαναφερθέντα σημεία αποτελούν το βασικό κίνητρο να πραγματοποιηθεί η παρούσα μελέτη. Στην ουσία η ανακοίνωση αυτή αποτελεί μέρος μιας εκτεταμένης επιστημονικής έρευνας αφιερωμένη στις μορφολογικές, συντακτικές, σημασιολογικές και πραγματολογικές ιδιαιτερότητες των μετοχών της ΝΕΓ. Στην παρούσα εισήγηση παρουσιάζουμε τις παρατηρήσεις μας σχετικά με τη χρήση, λειτουργία και σημασία της μετοχής ενεργητικού αορίστου στη ΝΕΓ. Το ερευνητικό περιβάλλον όπου υλοποιείται η ανάλυση του *participium aoristi activi* είναι ο δημοσιογραφικός λόγος. Η προσέγγιση η οποία εφαρμόζεται κατά την περιγραφή των εν λόγω γραμματικών τύπων είναι η δομολειτουργική.

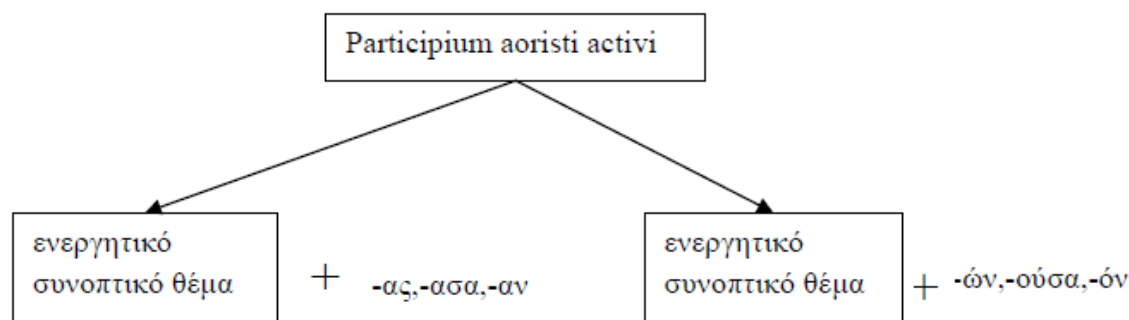
Αξιοσημείωτο είναι ότι με βάση της περιορισμένης πληροφορίας των ΝΕ γραμματικών ακαδημαϊκού προορισμού όχι μόνο η θέση αλλά η ύπαρξη των μετοχών τίθεται υπό αμφισβήτηση. Αυτό το γεγονός επισημαίνεται και από τον Θ. Νάκα, ο οποίος εκφράζει διαφωνία με την αντίληψη οι ονοματικοί ρηματικοί τύποι να ερμηνεύονται ως επίθετα από μερικά λεξικά και σχολικά βιβλία (Νάκας, 2009, σελ. 9-11). Στην επισκόπηση των σύγχρονων γραμματικών και μελετών διακρίνονται διάφορες απόψεις όσον αφορά τις μετοχές. Οι περισσότεροι από τους ερευνητές βασίζονται κατά τη γλωσσολογική ανάλυση αφενός στη διαίρεση καθαρεύουσα ~ δημοτική και αφετέρου χρησιμοποιούν τη διάκριση [+/- λόγιο], [+/- λαϊκό]. Με βάση των παραπάνω κριτηρίων η πλειονότητα των γλωσσολόγων νεοελληνιστών συγκλίνουν σε ενιαία στάση πως η σύγχρονη ΝΕΓ κατέχει μια ενεργητική μετοχή την επονομαζόμενη επιρρηματική (σε -οντας / -ώντας) και μια παθητική μετοχή του παρακειμένου (σε -μένος,-η,-ο) (Τριανταφυλλίδης¹, 1993, σελ. 373-374; Παπαγεωργίου, 1985, σελ. 133; Τσοπανάκης, 1998, σελ. 347; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 1999, σελ. 158). Η μετοχή του παθητικού ενεστώτα συνήθως παρουσιάζεται ως μέλος του συστήματος νεοελληνικών μετοχών (σε -όμενος,-η,-ο / -ούμενος,-η,-ο / -άμενος,-η,-ο) (Mirambel, 1988, σελ. 137) όμως ορίζεται ως κατηγορία σπάνιας χρήσεως στην σύγχρονη ΝΕΓ και καθορίζεται ως κληρονομιά από την καθαρεύουσα (Τριανταφυλλίδης, 2002, σελ. 375; Τζάρτζανος, 1989, σελ. 330, 332; Mackridge, 1990, σελ. 286).

Όσον αφορά την εξεταζόμενη στην παρούσα ανακοίνωση μετοχή ενεργητικού αορίστου η παρεχόμενη πληροφορία από τις γραμματικές συνθέσεις είναι πράγματι αρκετά περιορισμένη. Σε ένα μέρος των περιγραφών η ίδια δεν συμπεριλαμβάνεται καθόλου και δεν αναφέρεται ουδέν σχόλιο σε σχέση με τον αποκλεισμό της (Τριανταφυλλίδης, 2002; Mirambel, 1988; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 1999). Σε ορισμένες μελέτες αφιερωμένες στη ΝΕΓ το *participium aoristi activi* αναφέρεται αποσπασματικά και κατατάσσεται μάλιστα ανάμεσα στα κατάλοιπα της αρχαίας γλώσσας. Τις περισσότερες φορές δεν παρατίθεται κλιτικό παράδειγμα όμως παραχωρείται τη σύσταση να αποφεύγεται η χρήση της εν λόγω μετοχής στη δημοτική. Το επιχείρημα που προβάλλεται είναι πως ο τύπος αυτός παραμένει αδόκιμος για τη ΝΕΓ και απαντάται σε περιορισμένες περιπτώσεις στη γραφόμενη λόγια γλώσσα (Τζάρτζανος, 1989, σελ. 332; Παπαγεωργίου, 1985, σελ. 133;

¹ Η έκδοση του 1993 της Νεοελληνικής Γραμματικής της δημοτικής είναι ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ του 1941.

Τσοπανάκης, 1998, σελ. 353; Χατζησαββίδης, 2011, σελ. 96). Λιτή πληροφορία για το κλιτικό πρότυπο της ενεργητικής μετοχής αορίστου παρατίθεται σε ορισμένες γραμματικές συνθέσεις (Μπαμπινιώτης & Κοντός, 1967, σελ. 221-222; Mackridge, 1990, σελ. 287; Holton & Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton, 2005, σελ. 169).

Επικαλούμενοι τα δεδομένα της παραπάνω παρουσίασης των βασικότερων εγχειριδίων ΝΕ γραμματικής καταλήγουμε σε δύο σημεία που προκαλούν το ενδιαφέρον. Πρώτον, επιβάλλεται να διερευνήσουμε σε ποια βάση η μετοχή ενεργητικού αορίστου είναι μετοχή, και δεύτερον, με βάση ποιων επιχειρημάτων πρέπει η ίδια να ενταχθεί ή εξαιρεθεί από το γραμματικό σύστημα της ΝΕΓ; Στην αρχή η προσοχή μας θα εστιαστεί στην μορφολογία της εξεταζόμενης κατηγορίας. Για τους σκοπούς της έρευνάς μας, ωστόσο, το γεγονός ότι η μετοχή ενεργητικού αορίστου διατηρείται στη σύγχρονη ΝΕΓ υπό δύο μορφολογικά διαφορετικούς τύπους είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον. Σε γενικές γραμμές μπορούν να χωριστούν δύο ιδιαίτερους τύπους της ίδιας μετοχής ενεργητικού αορίστου – η πρώτη σχηματίζεται με τα επιθήματα -ας, -ασα, -αν, και η δεύτερη με τη βοήθεια των επιθημάτων -ών, -ούσα, -όν. Ως εκ τούτου, το εποικοδομητικό μοντέλο της μετοχής ενεργητικού αορίστου στην ΝΕΓ μπορεί να παρασταθεί ως εξής:

Π.χ.:

γράψ-ας, -ασα, -αν

αποτυχ-ών, -ούσα, -όν

Βασικό γνώρισμα δηλαδή της μετοχής ενεργητικού αορίστου είναι η διπλοτυπία / διμορφία στον τρόπο σχηματισμού της.

Όσον αφορά την μορφολογική ανάλυση του παραγωγικού προτύπου είναι φανερό η υβριδικότητα του σχηματισμένου λεξήματος. Ενώνοντας στον ίδιο τύπο ιδιότητες ονοματικές και ιδιότητες ρηματικές αυτή η λεξικογραμματική κατηγορία εκπληρώνει τον κύριο όρο να αποκτήσει τον ορισμό 'μετοχή' (δηλαδή μετέχει και στα δύο είδη του λόγου). Οι γραμματικές κατηγορίες εγγενείς για την μετοχή ενεργητικού αορίστου είναι το γένος, ο αριθμός και η πτώση και οι ρηματικές κατηγορίες – το ποιόν ενεργείας, η φωνή / διάθεση. Διαπιστώνεται ότι οι κλιτικές ονοματικές κατηγορίες στα πλαίσια της μετοχής ενεργητικού αορίστου εκτελούν αφενός ταξινομική λειτουργία (διαφοροποιούν τους τύπους σε δύο αριθμούς, τρία γένη και τέσσερις πτώσεις) και αφετέρου πραγματοποιούν αναφορική λειτουργία δηλαδή συντονίζουν γραμματικώς την μετοχή ως συμμετέχουσα στην ονοματική φράση ή ως μέρος του κατηγορουμένου. Κατά τη διαδικασία ουσιαστικοποίησης το γένος και ο αριθμός της μετοχής σηματοδοτούν και συμφωνούν τις γραμματικές κατηγορίες του υποκείμενου που έχει παραλειφθεί και με το οποίο η μετοχή

πραγματοποιεί λογική συνάρτηση στην πρόταση. Π.χ.: Οι επιζήσαντες διασώθηκαν από παραπλέοντα εμπορικά σκάφη χθες το απόγευμα. (www.kathimerini.gr, 13.09.2014); Ακόμα και αν οι μισοί προσέλθουν στις κάλπες, οι ψηφίσαντες θα

υπερβούν σε αριθμό τον πληθυσμό των ΗΠΑ. (www.kathimerini.gr, 16.03.2014); Συνήθως ο απελθών ενδύεται αίγλη, έστω και πρόσκαιρη, εξιδανικεύεται και καταχωρίζεται στους «καλούς» με μια δόση αμηχανίας όταν δεν έχουμε κάτι πιο συγκεκριμένο να πούμε ή να θυμηθούμε. (www.kathimerini.gr, 07.09.2014) κτλ.

Όσον αφορά την λειτουργική εμβέλεια και οι χρήσεις της υπό εξέτασης μετοχής η ανάλυσή μας δείχνει ξεκάθαρα και κατηγορηματικά ότι αυτοί οι ονομαστικοί ρηματικοί τύποι χαρακτηρίζονται από χαμηλή συχνότητα και στενό λειτουργικό εύρος στη σύγχρονη ΝΕΓ. Η αιτιολογημένη ερμηνεία των γεγονότων στο σώμα παραδειγμάτων μας υποχρεώνει να σημειώσουμε τη οξεία μείωση χρήσεως στην οποία υποβάλλεται η κατηγορία της μετοχής ενεργητικού αορίστου. Ο περιορισμός του λειτουργικού δυναμικού οφείλεται σε διάφορους παράγοντες που συνέβησαν κατά την πορεία της διαχρονίας του συστήματος μετοχών ως συνόλου. Δίνουμε προσοχή όμως όχι στην περιγραφή των αλλαγών όσον αφορά την διαχρονική τους πορεία αλλά στην καταχώριση των συγχρονικών γλωσσικών φαινομένων η αξία των οποίων ισχύει στην τρέχουσα γλωσσική κατάσταση. Οι παρατηρήσεις μας δείχνουν ότι η μετοχή ενεργητικού αορίστου στη Κοινή Ελληνική έχει κυρίως επιθετική και σε σπάνιες περιπτώσεις κατηγορηματική λειτουργία. Μέσα στην πρόταση λειτουργεί ως επιθετικός προσδιορισμός ή ουσιαστικοποιείται. Π.χ.: Σε ανακοίνωσή του ο ραδιοσταθμός αναφέρει: «Μετά τις προκλητικά απαξιοτικές και συκοφαντικές δηλώσεις του Υπουργού Υγείας κ. Άδωνι Γεωργιάδη στα ΜΜΕ η διεύθυνση του ρ/σ, θέλοντας να διαφυλάξει το κύρος και την αξιοπιστία των μεταδιδόμενων του αλλά και των συνεργατών του, την αξιοπιστία του στην διαφημιστική αγορά καθώς και την πιθανότητα **διαφυγόντων** εσόδων, αποφάσισε να προσφύγει στη δικαιοσύνη καταθέτοντας μήνυση...». (www.tovima.gr, 25.11.2013); Ο ΟΤΕ [...] ανακοίνωσε ότι θα απονείμει 20 αντί 12 υποτροφίες στους **αποφοιτήσαντες** της περιόδου 2013-2014. (www.kathimerini.gr, 04.10.2014) κτλ.

Οι στατιστικοί υπολογισμοί των εξεταζόμενων παραδειγμάτων δείχνουν ότι οι μετοχές ενεργητικού αορίστου σε ποσοστό περίπου 85% των περιπτώσεων λειτουργούν ως ουσιαστικά. Δεν εντοπίσαμε παραδείγματα παρενθετικών προτάσεων με τον ζητούμενο μετοχικό τύπο. Το γεγονός ότι η συντακτικές λειτουργίες της μετοχής ενεργητικού αορίστου είναι περιορισμένες σε τέτοιο βαθμό καταδεικνύει την περιφερειακή θέση της στο σύστημα των μετοχών. Μόνο σε 3 από τα 23 παραδείγματα η μετοχή εκτελεί κατηγορηματική λειτουργία. Π.χ.: Ως ευδόκιμα **τερματίσαντες** τη σταδιοδρομία τους κρίθηκαν ο Δημήτριος Παπαδόπουλος, στον οποίο απονέμεται ο τίτλος του επιτίμου γενικού επιθεωρητή Αστυνομίας Βόρειας Ελλάδας... (www.kathimerini.gr, 01.03.2013); Θα εξετάζονται από διεθνή επιτροπή, για προφανείς λόγους, και θα θεωρούνται **επιτυχόντες** μόνο όσοι βρίσκονται στο άνω 50% της τάξης. (www.tovima.gr, 30.03.2014); Πάντως, Παρίσι και Ρώμη θεωρούν το ζήτημα **λήξαν** και διακηρύττουν ότι δεν αναμένουν νέα προβλήματα... (www.kathimerini.gr, 30.10.2014).

Ανεξαρτήτως από τους λειτουργικούς περιορισμούς της μετοχής ενεργητικού αορίστου η σταθερή γραμματική πληροφορία που περιέχουν οι τύποι αυτοί είναι ενεργητική δραστική ιδιότητα ή χαρακτηρισμός που έχει εκτελεστεί από το ρηματικό πρόσωπο πριν την πράξη που εκφράζεται από το κύριο ρήμα της πρότασης. Συνεπώς, στο λειτουργικό-σημασιολογικό πεδίο του χρόνου η μετοχή

ενεργητικού αορίστου εκφράζει το προτερόχρονο. Ο μορφολογικός τύπος της μετοχής ενεργητικού αορίστου είναι μαρκαρισμένος. Τα λεξήματα αυτά περιέχουν το

ενεργητικό αοριστικό θέμα που σηματοδοτεί τις γραμματικές σημασίες [+ενεργητικότητα] και [+τέλειο ποιού ενεργείας].

Η μορφολογική διάκριση της φωνής και του ποιού ενεργείας πραγματοποιείται μέσω ειδικών μορφημάτων - δείκτες συνοπτικού ποιού ενεργείας η θέση των οποίων βρίσκεται πριν από τα μετοχικά επιθήματα ή μέσα στο ρηματικό θέμα (κυρίως στα ρήματα που το ενεστωτικό τους θέμα λήγει σε υγρό ή έρρινο σύμφωνο και σχηματίζουν το λεγόμενο αόριστο Β' από την αρχαία ελληνική). Η σημασιολογική διαφοροποίηση της συνοπτικής άποψης συνίσταται σ' αυτό που «βλέπει ένα γεγονός συνολικά, χωρίς να διακρίνει τις διάφορες ξεχωριστές φάσεις που την αποτελούν» (Μόζερ, 1994, σελ. 28). Π.χ.: οι υπήρ-ξ-αντες; οι διατελ-έσ-αντες; τα ισχύ-σ-αντα; οι διαφυγ-όντες; οι εναπομείν-αντες κτλ.

Ακόμη και στην επιθετική λειτουργία η μετοχή ενεργητικού αορίστου σημαίνει μόνιμη ή προσωρινή ιδιότητα / γνώρισμα ενός προσώπου / αντικειμένου ως αποτέλεσμα μιας δράσης τελεσθείσας από το ίδιο. Π.χ.: λήξαν θέμα; αποτυχούσα υποψήφια; επιζήσαντες ναυαγοί; αποχωρήσαντες πολιτικοί; αποφοιτήσαντες φοιτητές; αυθαιρετήσας δικαστής κτλ.

Με βάση της μορφολογικής ανάλυσης και περιγραφής των σημασιολογικών παραμέτρων των μετοχών ενεργητικού αορίστου στη ΝΕΓ, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι τύποι αυτοί έχουν το απαραίτητο γραμματικό δυναμικό να ορίζονται ως μετοχές. «Η δραστηριότητα» των εν λόγω μετοχικών τύπων είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό όπως αποδεικνύεται από τα δομικά και μορφοσημασιολογικά τους χαρακτηριστικά. Κατόπιν τούτου, η ενσωμάτωση της μετοχής ενεργητικού αορίστου στο σύστημα μετοχών της ΝΕΓ είναι πλήρως δικαιολογημένη. Άλλο το θέμα εάν είναι σκόπιμο η ενεργητική μετοχή αορίστου να οριστεί ως «πλήρης» μέλος που κρατά την αντίθεση μεταξύ ενεργητικών και παθητικών μετοχών. Υποστηρίζουμε την στάση πως στην κατηγορία της μετοχής ενεργητικού αορίστου υπάρχουν περιορισμοί λειτουργικού και σημασιολογικού χαρακτήρα, καθώς και της λεξιλογικής παραγωγικότητας. Οι περιορισμοί αυτού του είδους δεν της επιτρέπουν να κατέχει κεντρική θέση στο σύστημα μετοχών της ΝΕΓ, αλλά αντιθέτως – την θέτουν στην περιφέρειά της. Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των μετοχών ενεργητικού αορίστου που αντλήθηκαν από το σώμα παραδειγμάτων είναι το γεγονός που σχηματίζονται από ρήματα συμβατά με την μορφολογία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αυτή είναι μια σημαντική παρατήρηση, η οποία σχετίζεται με τη διανομή των εν λόγω μετοχικών τύπων στη γλώσσα. Από τη μία πλευρά, η τήρηση του αρχαϊκού κλιτικού παραδείγματος και η ανικανότητα κανονικού σχηματισμού από τα περισσότερα ρήματα μεταγενέστερης προέλευσης στην ΝΕΓ αποτρέπει τη δυνατότητα λεξικής αναπαραγωγής και καθορίζει την περιορισμένη χρήση τους στην καθομιλούμενη γλώσσα.

Ο λόγος για την ύπαρξη έστω και ενός μικρού αριθμού μετοχών ενεργητικού αορίστου στη γλωσσική πρακτική της σύγχρονης ελληνικής Κοινής είναι ο εξής: ο λόγιος χαρακτήρας που αποθηκεύεται στους εν λόγω τύπους τους προσδίδει έντονο υφολογικό μαρκάρισμα. Στα δημοσιογραφικά κείμενα τις περισσότερες φορές η επισιμότητα της έκφρασης είναι υποχρεωτική, αλλά εκτός αυτού η σκόπιμη ενεργοποίηση αρχαϊκών στοιχείων μπορεί να είναι μια επιλογή του συντάκτη, να συνιστά το προσωπικό του ιδιόλεκτο. Οι μετοχές ενεργητικού αορίστου μπορεί να ερμηνευτούν ως χαρακτηριστικό λεκτικό στοιχείο των λόγιων κειμένων που

πραγματοποιούνται ως επί το πλείστον γραπτώς και ανταποκρίνονται στη απαιτούμενη νόρμα για την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων τους. Π.χ.: : Ο

Ιταλός ιστορικός Mario Cervi, στο βιβλίο του «Storia della guerra di grecia» περιγράφει, μεταξύ άλλων, **τα διατρέξαντα** στην οικία του Ιωάννη Μεταξά, στην Κηφισιά, την νύχτα της 28ης, όταν ο Ιταλός πρέσβης Grazzi εξήτησε επειγόντως και επεσκέφθη στις 3 τη νύχτα, τον Έλληνα πρωθυπουργό για να του επιδώσει το τελεσίγραφο, με τον οποίον εξητείτο από την ελληνική κυβέρνηση να μην προβάλλει αντίσταση στην κατάληψη από τα ιταλικά στρατεύματα «ορισμένων στρατηγικών σημείων» της ελληνικής επικρατείας. (www.kathimerini.gr, 11.12.2013) κτλ. Από το παραπάνω παράδειγμα φαίνεται σαφώς πως η χρήση της μετοχής ενεργητικού αορίστου «αρμονίζει» με τους υπολοίπους αρχαϊκούς γραμματικούς και λεξικούς τύπους δηλαδή ταιριάζει με το γλωσσικό περιβάλλον όπου πραγματώνεται.

Επίσης λόγω πραγματολογικών αιτιών σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να υποστηριχθεί η προτίμηση της μετοχής ενεργητικού αορίστου. Λόγου χάριν, η νέα ελληνική γλώσσα διαθέτει λέξεις το νόημα των οποίων είναι συνώνυμο με το νόημα των αντίστοιχων μετοχών, π.χ. νεκρός, ή, ό; πεθαμένος, η, ο, ≈ εκλιπών, ούσα, όν; αποθανών, ούσα, όν, όμως οι λέξεις αυτές είναι υφολογικά μη ταυτόσημες. Στο λεξική σημασιολογία της ενεργητικής μετοχής αορίστου μεταστάς,-άσα,-άν εκτός από τη λόγια υφολογική απόχρωση περιέχεται και ευφημιστική χροιά.

Οι ανακεφαλαιωτικές παρατηρήσεις για τις ιδιαιτερότητες της μετοχής ενεργητικού αορίστου στην ΝΕΓ είναι ότι οι τύποι αυτοί ανήκουν στο στρώμα του αυστηρά τυποποιημένου λεξιλογίου, διακρίνονται για το ειδικό υφολογικό φορτίο. Η κατηγορία της μετοχής ενεργητικού αορίστου στην ΝΕΓ έχει συρρικνωθεί ως προς τις παραγωγικές, λειτουργικές και συντακτικές ικανότητες. Στο λεξικό σύστημα της ΝΕΓ η μετοχή αυτή αναπτύσσεται σε διαφορετικά επίπεδα και πεδία που ενώνονται υπό τον ορισμό λόγια γλώσσα. Στο γραμματικό σύστημα της ΝΕΓ με βάση των δομολειτουργικών και σημασιολογικών ιδιαιτεροτήτων οι τύποι ανήκουν στον ορισμό μετοχές. Στα πλαίσια του συστήματος μετοχών κατέχουν περιθωριοποιημένη θέση λόγω της μειωμένης ικανότητας ελεύθερου σχηματισμού από κάθε ρηματικό θέμα.

References

- Holton, D., Mackridge, P., Φιλίππακη-Warburton, E., *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη, 2005.
- Κλαίρης, Χρ., Μπαμπινιώτης, Γ., *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή. ΙΙ. Το ρήμα. Η οργάνωση του μηνύματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- Mackridge, P., *Η Νεοελληνική γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της Νεοελληνικής Κοινής*. Αθήνα: Πατάκη, 1990.
- Mirambel, A., *Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1988.
- Μόζερ, Α., *Ποιον και απόψεις του ρήματος*. Περιοδικό «Παρουσία», Αρ.30, Αθήνα, 1994.
- Μπαμπινιώτης, Γ., Κοντός, Π., *Η Σύγχρονη γραμματική της Κοινής Νέας Ελληνικής: θεωρία-ασκήσεις*. Αθήνα: Gutenberg, 1967.
- Νάκας, Θ., *Σχολική Διδασκαλία Γραμματικοσυντακτικών Φαινομένων: μια Ουτοπία* (;), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Πανελλήνιο Συνέδριο. Η Διδασκα

- λία της Ελληνικής Γλώσσας (ως πρώτης / μητρικής, δεύτερης / ξένης),
Νυμφαίο Φλώρινας 4-6 Σεπτεμβρίου 2009, 1-37,
(<http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika/>).
- Παπαγεωργίου, Γ., *Новогръцка граматика*. Второ преработено издание. София:
Наука и изкуство, 1985.
- Τζάρτζανος, Α., *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*. Ανατύπωση της
δεύτερης έκδοσης του ΟΕΔΒ (1946). Τ. 1. Θεσσαλονίκη: Αδελφών
Κυριακίδη, 1989.
- Τριανταφυλλίδης, Μ., *Νεοελληνική γραμματική (της κοινής δημοτικής)*. Ανατύπωση
της έκδοσης του ΟΕΔΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα
Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1993.
- Τσοπανάκης, Α., *Νεοελληνική γραμματική*. 3η έκδοση. Θεσσαλονίκη: Αδελφών
Κυριακίδη α.ε., 1998.
- Χατζησαββίδης, Σ., Χατζησαββίδου, Α., *Γραμματική νέας ελληνικής γλώσσας Α', Β',
Γ' γυμνασίου*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2011.

Dr. Ilias Chantzis

(Dept of Primary Education)

Teaching minority primary school pupils in Greece about the cell

Abstract

The present study investigates the effectiveness of a novel didactic approach concerning the concept of cell and relevant biological concepts on minority Greek primary pupils' knowledge. Participants were 353 pupils of the two higher grades of primary education, (5th and 6th) aged 10/11 and 11/12 respectively. A number of 150 of them comprised the experimental group, where the didactic intervention took place, whereas the rest formed the control group. The intervention was designed in the context of constructivism and used cooperative learning methods, multiple representations and of visual aids. For both groups, students' knowledge was examined during two measurements: one pre- and on post- intervention. The results show that intervention was effective even in the case of minority education followed by a significant improvement of the pupils' knowledge in the experimental group. Despite the difficulties concerning the peculiarities of minority schools, pupils' responses of the experimental group were overall more accurate than those given by pupils of the control group.

Key words: Cell, Biological concepts, Minority Education, teaching methods, multiple representations, constructivism.

Introduction

One of the main objectives of Biological Education is the introduction of the fundamental concept of the cell. Dori, Yeroslavski and Lazarowitz (1995) underline, that learning about the cell is a vital presupposition for understanding the structure and functions of all living organisms.

An attempt to introduce the concept of the cell has, first of all, to take into consideration pre-existing alternative ideas of the pupils on this concept. According to Driver, Leach, Millar and Scott (1996), the understanding of children's alternative ideas could help us to better determine the process of children's learning and thus, to achieve more efficient teaching of science. Chi and Roscoe (2002) state that pupils' initial knowledge has two characteristic attributes: it can be inaccurate, and it can often inhibit the process of acquiring generally accepted scientific knowledge. They note that many times, pupils' misconceptions appear to be robust and very resistant to change, especially when they are not supported by observations. Research on alternative ideas about the cell, although still limited (Flores, Tovar and Gallegos 2003, Pfund and Duit 1999) reveals a wide variety of pupil misconceptions and demonstrates the need for further research on this field. Most of the studies on the subject are usually oriented to the secondary education, mainly because of the complexity of the cell itself and its relation to other concepts. Even in secondary education, pupils retain a number of misconceptions, which inhibit the understanding of what a cell really is. Lewis and Wood-Robinson (2000) suggest that many pupils have not realized that

each cell has a particular structure and that cells are in fact the basic units of organisms. According to Simpson (1984), many pupils aged 14-15 years old, confuse the concept of the cell with the molecule or/and the atom. In that research the majority of a sample of 249 pupils believes that proteins consist of molecules and cells. Only one half of the sample thought that a biscuit is made of molecules, whereas a percentage 30% of them believes that it is made only of cells.

Arnold (1983) provided additional evidence indicating that pupils tend to confuse these two concepts, i.e. the cell and the molecule. When Arnold asked 14-15 year-old pupils to draw molecules, drawings represented rather cells than molecules – they were characterized by the author as “*molecells*”. A vast majority of those pupils (Arnold, 1983) stated that living organisms and objects are both made of cells. The question of “where a cell could be found” seems to be in general another part of the whole problem. As Chantzis, Pramas and Lialiaris reported (2006), primary school pupils tend to either think of cells as inorganic particles or confuse them with blood or body parts. Tregidgo and Ratcliffe (2000) suggest that some pupils believe that cells are parts only of the human body. Dreyfus and Jungwirth (1988) found that a number of 15-16 year-old pupils retain the idea that “*the cell is the basic unit of all living organisms...but only some parts of the body are made of cells, while others are not*”. As Price (1999) suggests, the problem is related to the trend of the pupils to often obediently memorize relevant information about the cell without having understood this concept.

The relation of the cell to its parts and other parts of an organism seems to be an even bigger problem. Pupils’ understanding of the relation between the components of the cell and their functions seems to be very difficult (Zamora and Guerra, 1993). Pupils usually fail to consolidate such functional relations and thus, it is more difficult for them to understand procedures related to respiration, reproduction, metabolism, genetic mechanisms or photosynthesis (Lewis and Wood-Robinson, 2000; Flores et al. 2003). As a result, the understanding of more complex concepts of biology, like the structure and the functions of an organism, seems to be even more difficult.

In contrast to other Greek primary schools, the concept of the cell has been subject of teaching in public primary schools of the muslim minority during the last decades. The fact that minority Greek schools have been taught about the cell at such a young age, in combination with research evidence suggesting that pupils’ alternative ideas appear to be resistant to change even during secondary education (Chi and Roscoe, 2002), becomes a challenge for further investigation. To what extent do pupils’ pre-existing ideas still remain unchanged, after the traditional teaching implemented in Greek minority schools? What are the characteristics of these ideas? Could these ideas be changed after a novel didactic approach?

Minority education in Greece

[N.B.: The information provided here is an attempt to permit the reader to understand (a) the complicated peculiarities of minority education in Greece and (b) the specificity of the design of a constructivistic teaching intervention on the concept of the cell which could be appropriate for such minority pupils.]

The term “minority education in Greece” refers to the education of the Muslim minority of Thrace, Greece, as declared by the International Treaty of

Lausanne 1923 (Democritus University of Thrace, 1993). The Treaty of Lausanne was signed by the United Kingdom, France, Italy, Japan, Greece, Romania, Serbia-Croatia-Slovenia, U.S.A., Turkey and Bulgaria. Among others, it declared the rights and the protection of non-muslim minorities in Turkey, and correspondingly of the Muslim minority in Greece (Treaty of Lausanne 1923, Articles 37-45). The access to education, being directly related to the protection of human rights concerning language, was an important issue for the Treaty. Thus, the two countries (Greece and Turkey), in a framework of mutuality, undertook the commitment to properly facilitate public education for minority pupils, in the minority's native language (Treaty of Lausanne, 1923, Articles 41 and 45).

Apart from the Treaty of Lausanne, two educational Protocols have been signed between Greece and Turkey in 1951 and 1968 (Panagiotides, 1996). There are also two Laws, namely the 694 and the 695 of 1977 (Panagiotides, 1995) which determine the general framework of the educational policy concerning the Muslim minority in Greece. As a result, minority education in Greece is quite a particularity, concerning its institutional character, the structure of the curriculum and the educators (Tsitselikis, 1996). The institutional framework of minority education is rather complicate and changeable, as many matters are settled by decrees and regulations; it allows central and local education administrating bodies to fully control minority education (Askouni, 2006).

Mostly male pupils attend minority schools, while girls often quit school at the Sixth grade of Primary School (at the age of 11-12). This phenomenon is mostly observed in rural areas where geographical isolation and traditional social structure provide limited access to education and social activity for women. In most recent years, the tendency is for all pupils (male and female) to complete primary education (Askouni, 2006). However, there is a number of children who do not complete even the six years of obligatory education.

Minority schools employ as many teachers as needed to cover the needs of the bilingual curriculum, even if the school has a limited number of pupils. Especially in small villages, where normally only one teacher would be enough for the school, in minority schools there are usually two or three: one Christian and at least one Muslim. The Muslim teacher can either be (a) graduate of the Special Pedagogical Academy of Thessaloniki (Greece) or graduate of Turkish Pedagogical Academy (which nowadays is the most common case), (b) graduate of Turkish second-grade religious schools of the 60s or (c) Turkish teacher employed by the Turkish government who are working in Greece in the framework of mutuality (equal, small amount of Greek teachers serve in Christian orthodox minority schools in Turkey) [Askouni, 2006]. Most of the teachers in minority schools are men, and usually elderly (especially in the highlands).

Minority education curriculum is divided in two equal parts (in terms of duration): one is conducted in Greek language and the other in Turkish. The Greek part of the curriculum includes the following courses: Greek language, History, Geography, Social and Civil Education and Environmental Education. The Turkish part of the curriculum includes the following courses: Turkish language, Mathematics, Natural Sciences, Religion, Arts and Physical Education (Tressou, 1997). The books that cover the needs of the Greek-language curriculum are issued by the Greek authorities, while the books for the Turkish-language curriculum come from Turkey according to the Educational Protocol of 1968; a corresponding procedure is valid for the Christian orthodox minority schools in Istanbul (Panagiotides, 1996).

Recently, a new curriculum was developed and applied in Turkish primary schools and consequently in minority schools in Greece Natural Science are now implemented by a course called “Science and Technology” (Özden M., 2007). However, problems of Turkish education concerning the course of “Science and Technology” have been recorded as follows (Esme, 2004):

1. The course is very intensive (95% of all science education program) but the time planned for the instructions is insufficient (87 hours per year).
2. The instructions are built on an information-only level. Pupils remain passive; they just listen and take notes, while only the teacher is active, writing on the board and teaching in a traditional way.
3. Evaluation is carried out again on an information level, with the use of multiple choice elements.
4. The opportunities to use science laboratories are limited.

Additionally, relevant research carried out by of Özden (2007) suggests the following:

- the informational education applied is orienting pupils to memorizing and only exam achievement,
- the link with other lessons of natural sciences is broken,
- the classes are overpopulated with pupils,
- teachers need in-service training.

Methodology

Aims of the study

Focusing on the concept of cell, the above provide stimulus for a research on the pupils’ relevant ideas and introduction of the concept of the cell, focusing on the importance of more effective teaching approaches. According to the literature along with our own experience (Chantzis, Kogianni, Tripsianis, Constantinidis, and Lialiaris 2010), it is not only possible to effectively teach primary school pupils about the cell, but it is further vital for the pupils to get familiarized with the concept of the cell at young ages. Along with the investigation of pupils’ relevant ideas that remain unchanged through the traditional context of teaching, the main objective of the present study was to investigate the effectiveness of a non-traditional introduction of the concept of the cell; the introduction would be based on constructivism, cooperating learning and the use multiple representations, taking into consideration the characteristics of the minority primary pupils like those described above.

Procedure

We conducted a research with pre- and post- assessments, on both experimental and control groups (Campbell and Stanley, 1974; Vasilopoulou, 1998). The sample consisted of a total of 353 pupils of minority primary schools (MPS), which is correspondingly the 28.2% of the total number of 5th and 6th grade minority primary school pupils of the research area (prefecture of Evros and Rhodopi, Northeastern Greece). A number of 150 MPS pupils formed the MPS Experimental Group (MPS EG) and 203 of them formed the MPS Control Group (MPS CG). The research plan included 36 out of the 72 Minority Public schools of the area (correspondingly 50%). Our initial goal was to have a sample of 424 MPS pupils, but 71 MPS pupils were absent and missed either the pre- or the post-test process.

We defined the sample according to the methodology of analogous distribution in layers, in order to be representative and accurate (Grawitz, Brimo and Jahoda 1996). Our initial distribution of the total pupil population in groups followed the administrative structure of local “education offices”. Then we distinguished urban, suburban and rural schools (Zafiriades, 2002) applying a definition by the Greek National Statistical Service (1994), according to which: “an area is defined as urban when it has over 10.000 inhabitants, suburban when it has a population between 2.000 and 9.999 people and rural when it has up to 2000 inhabitants”. Finally, we randomly chose the schools that would take part in the research, following two basic criteria: (a) analogous representation of every “education office” relatively to the total number of pupils and (b) analogous representation of urban, suburban and rural schools within the boundaries of each “education office”.

Further to the actual research, we conducted a preliminary assessment on 85 pupils (45 pupils of the 5th and 40 pupils of the 6th Grade). Thus, we were able to trace any difficulty, vagueness or other problems, and consequently improve the research process. At the same time we could note initial ideas of the pupils.

Pupils of Minority Public Schools get usually two or three sessions on the concept of the cell and its structure at the beginning of the 6th grade in the context of the 6th grade “Science of Technology” (“İlkokul Fen Bilgisi 6” in Turkish, Yalçın, et al, 2000) early in September; the teaching model in these sessions is the traditional one (“frontal teaching”). The pupils of both research Groups took part in our 1st assessment in October, so that we could assess their knowledge three weeks after they had attended their traditional sessions on the cell (“pre-intervention”, during a period from October 1st to October 10th). Then, in March, the Experimental Group received an one-hour instruction on “The Cell and its Structure”. The Control Group received no such didactic intervention. Three weeks later we repeated the same assessment on the pupils of both Groups, in order to assess the impact and the effect of the intervention on the pupils’ knowledge (2nd assessment, “post-intervention”). Then, conducted statistical processing and analysis of the results using SPSS. The comparison between the answers of pupils of the Experimental and the Control Group helped us draw conclusions on the basic objectives of the research.

Admissions and Restrictions

In order to make sure that the assessments would take place under the same circumstances in all cases (a) we avoided informing the teachers of the classes about the content of the evaluation procedure or the objectives of the research and (b) all instructions were implemented by the 1st author. In order to adjust our research to the special conditions prevailing in minority schools, as stated above, we carried out the evaluation process in both Greek and Turkish languages. In addition, the teacher of the class was present throughout the evaluation process and also during our instruction to the experimental group pupils.

We also make the admission that there was no information flow between the Experimental and the Control Group of every school.

Evaluation tool

The evaluation tool we applied for the assessments, consisted of two parts. In the first part, pupils were asked to write a text about the cell –to explain what a cell is, as well as to describe it in details and in relation to other relevant concepts/ things they knew.

In the second part pupils were asked to draw a cell and every of its components explaining everything they draw. Both parts were written in Greek and in Turkish. The time available for both parts was 45 min.

Teaching instructions and methods

The central idea of the teaching instructions was the understanding of a) the cell as a basic unit of life and b) its relation to other parts of living organisms as well as to its main components.

With respect to the first point (a), instructions focused on the description of the cell, its importance for life, the distinction between multi- and single- cellular organisms and where one could find it. Cellular structure of multicellular organisms was further discussed (nucleus, cytoplasm, cellular membrane for animal cells, cellular wall and chloroplasts for plant cells). Our instruction did not include over-detailed descriptions of specialized terms that would confuse the pupils; we tried to transmit the gist of the most basic structural and functional parts of the cell.

As for the second point (b), the instructions were designed in order to clarify the hierarchy and the relations between the levels of the multicellular structure, i.e. cell - tissue - organ - organic system - organism, as well as the role of the main components of the cell, their relevant functions and the relations between them.

The instructions were implemented within the context of constructivism, giving emphasis on cooperating learning and alternative pupils' ideas. Pupils in each class divided into groups of threes, working together. During lessons, teacher (one of the researchers) was trying to reveal and use pupils' pre-existing ideas in order to give the opportunity to pupils to construct more scientifically correct ideas. This took place through a discussion inside the groups and within the groups. In certain moments, pupils were asked to answer relevant questions on a worksheet and to make relevant drawings.

In order to be more effective, we used multiple representations in the context of our instructions (Tsui and Treagust, 2003, 2007). Thus, we showed a video in order to achieve better understanding of the basic structure of the cell (nucleus, cytoplasm and cell membrane), its importance for the life and its existence in all living organisms as the basic unit of life. We held a PowerPoint presentation, focusing on: the distinction between multicellular and single-celled organisms, the structural levels of multicellular organisms (cell – tissue – organ - organic system - organism), the internal structure of the cell (nucleus, cytoplasm, cellular membrane), cell morphology (e.g. different cellular forms like muscle and nervous cells), as well as the similarities and the differences between animal and plant cells. Also, we displayed clay models of animal and plant cells (circa 12cm in diameter) in order to help for a better understanding of the internal structure of the cell, as the nucleus, the cytoplasm, the cell membranes and the cellular organelles were visualized in 3D (chloroplasts and cell wall were demonstrated only in the plant cell model). Additionally, we presented the components of cell through colorful drawings.

Data analysis

Data were analyzed applying Content Analysis (Carley, 1990). Pupils' responses were classified by two independent researchers in categories according to the points they focus on, their correctness and their completeness. Taking into account the categories of pupils' responses, each pupil was categorized in one or more final categories. The

percentage agreement between the two researchers reached to 100% after relevant discussions. After this procedure, a quantitative statistical analysis took place. For both quantitative and qualitative content analyses we took into account a number of relevant studies (Palmquist 1990, Weber 1990, Grawitz 1981, Stemler 2001, Klippendorf 2004).

Results and discussion

On the basis of the analysis described above, a number of categories for pupils' responses resulted from both the text and the drawings of the pupils. These final categories were found to be similar to those of a recent study carried out in Greek public schools (Chantzis et al, 2010) so we followed a similar categorization, which is presented in Table 1a:

Table 1a. Categorization of pupils' responses

Categories	Description
1. <i>Size of the cell</i>	Pupils' responses with reference to the size of the cell, e.g. "the cell is something very small" or "cells are small organisms that circulate in our blood".
2. <i>Shape of the cell</i>	Distinct references to the shape of cells, e.g. "the cell is a triangular thing" or "the cell is a cylindrical thing in the organism...."
3. <i>Division of the cell</i>	References to the cell division during its reproduction, e.g. "as a human become older, the number of cells become bigger by the division of each cell into two"
4. <i>Where the cell could be found</i>	Responses, which report that cells could be found in humans, animals, plants, in all the living organisms or even in inorganic materials, e.g. "the cell is a part of the human body. It exists in men and women".
5. <i>Components of the cell</i>	Responses with reference to the components and the structure of the cell, for example its membranes, nucleus, etc (e.g. "the cell has nucleus, cytoplasm, membrane and particles").
6. <i>Differences between cells</i>	Responses that focus on the differences between kinds of cells are categorized here, like plant cells vs animal cells, blood cells vs nerve cells, etc
7. <i>The cell as an organism</i>	Responses, which consider a cell autonomous as an organism, e.g. "a cell is an amoeba" or "cell is a microorganism in our body".
8. <i>Relation to upper systems or organs</i>	Responses like "many of the cells make up an organ"

9. Use of biology terms	Responses, which include terms and expressions of biology related to other lessons that pupils had attended, and could not be classified in any other category. It is usually about phrases that pupils had memorized without really understanding them, believing that they had something to do with the cell. Examples are “the cell is a basic reproduction factor” or “cell is an organ that participates in the mechanism of the humans’ body functions”.
10. No answer	Absence of any answer or the presence of few words making no sense

Pupils’ distribution into the categories of Tale 1a for both experimental and control groups, pre- and post- intervention, is presented in Table 1b, whereas Table 2 presents some interesting statistical data concerning the same categories for the experimental group, pre- and post- intervention. As one can see, there was generally a significant improvement of pupils’ knowledge about the cell for the experimental group in almost all the categories (1st, 2nd, 4th, 5th, and 7th). In categories 6 and 8 the improvement was notable in the experimental group, although not statistically significant. At the same time, we noted an impressive decrease in category 10- “no answer” especially in the experimental group; a corresponding decrease in the control group, although not as impressive, could be contributed to the gradual familiarization of the pupils to the research procedures, who were thus encouraged to give answers even if not sure for their correctness.

Among the categories of Tables 1 and 2, the 1st and the 2nd refer to the external characteristics of the cell. Although these characteristics are not connected to the contribution of the cell in life, they are significant because they help pupils to draw a picture in their mind for the cell. Zamora and Guerra (1993) as well as Dreyfus and Jungwirth (1988) reported that, although of great importance, it is difficult for pupils to picture the cell. The percentage of pupils of the experimental group who fall in these categories over doubled after the intervention.

The key point in category 4 is the tracing of the cell. This category presents interesting data about the way that pupils think concerning the places where a cell could be possibly found. Even from the first assessment, the majority of the pupils of both experimental and control groups believed that the cells could be found only in humans, while the second most popular answer was “humans and animals”. That was about a limited view of the cell existence. However, the number of these views presented a significant decrease for the pupils of the experimental group, post intervention. Still, the initial ideas of the pupils showed a tendency to be resistant to change. Table 3 shows in details the pupils’ distribution into the total of the responses for this category (4), pre and post intervention for both groups.

Finally, the number of pupils of the experimental group who fall into the category 9 (use of biological terms) was relatively low in the first assessment for both groups, but it did not show significant decrease in EG answers post intervention. It seems that, despite the intervention, some pupils tended to use terms without

understanding their meaning. This could be a sign of confusion between different science subjects being taught in the school and could thus have a relation to the “missing link” with other lessons, as it was reported by Özden (2007).

Table 1b: Pupils’ contribution into the final categories for both experimental and control groups, pre- and post- intervention – Number of pupils (and percentages)

Pupils’ categories	Number of pupils (percentage)			
	Experimental group		Control group	
	Pre-intervention	Post-intervention	Pre-intervention	Post-intervention
1. Size of the cell	75 (50.0)	96 (64.0)	89 (43.8)	104 (51.2)
2. Shape of the cell	3 (2.0)	10 (6.7)	8 (3.9)	7 (3.4)
3. Division of the cell	6 (4.0)	26 (17.3)	9 (4.4)	14 (6.9)
4. Where the cell is found	31 (20.7)	68 (45.3)	34 (16.7)	38 (18.7)
5. Components of the cell	13 (8.7)	103 (68.7)	13 (6.4)	6 (3.0)
6. Differences between cells	6 (4.0)	26 (17.3)	9 (4.4)	14 (6.9)
7. The cell as an organism	41 (27.3)	76 (50.7)	43 (21.2)	69 (34.0)
8. Relation to upper systems	6 (4.0)	18 (12.0)	6 (3.0)	8 (3.9)
9. Use of biology terms	2 (1.3)	3 (2.0)	13 (6.4)	2 (1.0)
10. No answer	30 (20.5)	2 (1.3)	54 (26.6)	28 (13.8)

Table 2. Statistical analysis concerning the final categories for the experimental group, pre-intervention and post experimental intervention.

	Mean rank		X^2	<i>Df</i>	<i>P</i>
	Pre-intervention n	Post-intervention n			
1. Size of the cell	1.43	1.57	9	1	0.003
2. Shape of the cell	1.48	1.52	3,769	1	0.052
3. Division of the cell	1.48	1.52	3,6	1	0.058
4. Where the cell is found	1.38	1.62	23,203	1	<0.001
5. Components of the cell	1.20	1.80	82,653	1	<0.001
6. Differences between cells	1.43	1.57	12,5	1	0.001
7. Cell as an organism	1.38	1.62	23,113	1	<0.001
8. Relation to upper systems	1.46	1.54	6,545	1	0.011
9. Use of biology terms	1.50	1.50	0.200	1	0.655
10. No answer	1.59	1.41	26,133	1	<0.001

Table 3: Pupils' responses of the category 4 for both experimental and control groups pre- and post- intervention. – Number of pupils and percentages.

Pupils' categories	Number of pupils (percentage)			
	Experimental group		Control group	
	Pre-intervention	post-intervention	Pre-intervention	post-intervention

1. All living organisms	31 (20.7)	68 (45.3)	34 (16.7)	38 (18.7)
2. Humans and animals	8 (5.3)	5 (3.3)	12 (5.9)	11 (5.4)
3. Humans and plants	1 (0.7)	2 (1.3)	3 (1.5)	2 (1.0)
4. Plants and animals	5 (3.3)	0 (0.0)	3 (1.5)	0 (0.0)
5. Humans only	33 (22.0)	44 (29.3)	62 (30.5)	79 (38.9)
6. Animals only	1 (0.7)	0 (0.0)	2 (1.0)	1 (0.5)
7. Plants only	1 (0.7)	1 (0.7)	0 (0.0)	1 (0.5)
8. Living organisms and inorganic material	0 (0.0)	0 (0.0)	0 (0.0)	0 (0.0)

It is important to notice that, the number of scientifically acceptable answers given by pupils of the experimental group after our research instruction (2nd assessment, “post-intervention”) was considerably higher than those of the control group correspondingly (note especially Category 5, *components of the cell*). This fact shows not only the effectiveness of our planned instruction, but also its prevalence, compared to the traditional teaching methods. It is also quite indicative, that we got the best results in pre-intervention assessment only in two classes where the teachers had used computers in their traditional instruction. Still, the outcome was not as satisfactory as the result of our intervention. Apparently, it is not just the use of visual aids that improves learning; these should be applied in the context of an integrated and carefully structured approach. Our intervention used multiple representations, not just one form of visual aid, it incorporated an attempt to replace existing alternative ideas, it had a careful structure of presentation concerning the cell (simpler concepts and then more complex ones) and it was built on a cooperative basis, thus enabling maximum active participation of the pupils. Only considering the whole context, one can evaluate its prevalence over traditional methods, shown by the results above.

Regarding now some sociological factors, it seems that there is to be an interesting relation between the family background (father and mother’s occupation and education level) and the score of the pupil, as well as the difference of scores between the two sexes. In most categories, and sometimes in all of them, the most significant increase in correct EG pupil answers ($p < 0.001$, $\chi^2 = 7.400$ to 133.976) was presented by pupils whose:

- mothers and fathers had only completed primary school education,
- mothers were occupied at home as housewives,
- fathers were workers or farmers

The significance of the improvement could be partly attributed to the low initial scores of the pupils with the above mentioned family background.

As far as the sex is concerned, female pupils generally scored higher than male in all categories (1-9), at a percentage that reached 20% in some cases. This seems to contradict Ozden's outcome (2007) according to which, female pupils did not tend to like science; however the score is not directly connected to preferences, but it can be attributed to the fact that girls appeared to be more concentrated in the classroom and more eager to learn.

Pupils' alternative ideas

Apart from the categorization of Tables 1 and 2, pupils' responses were also analyzed on the basis of their alternative ideas. As a result, many alternative ideas had been found in each one of the categories of Tables 1 and 2. Moreover, as already discussed, category 7 of Tables 1 and 2 (the cell as an organism) consisted an alternative idea itself. Apart from the latter, some other interesting alternative ideas could be further classified in the seven categories of Table 4a.

Table 4a. *Categorization of pupils' alternative ideas*

Category	Description
1. <i>Cell is an (unspecified) organ</i>	The cell is thought to be an organ or something like an organ inside the human body. Examples: " <i>the cell is a vital organ of humans</i> ", " <i>the cell is an organ in our body</i> ", etc.
2. <i>Cell is something inside a particular organ (of the human body)</i>	This category includes vague pupils' responses, e.g. " <i>the cell is something we have in our tummy</i> ", " <i>cell is a thing in the eye</i> ", " <i>The cell is close to the heart. The heart can not work without it. I think it is a nerve</i> ".
3. <i>Cell is a part of the genetic system</i>	There is confusion of the cell with human genetic system, e.g.: " <i>Cell is a small part of humans, which when it is fertilized we make children. But when we smoke too much, it might become cancerous</i> ". " <i>Cell is what a man has, and when it is fertilized children are produced</i> "
4. <i>Cell is a part of the blood circulation system</i>	The cell is thought to be part of blood circulation system, e.g. " <i>cells are veins</i> ".
5. <i>Cells are blood components</i>	Cells are considered to be blood components, e.g. " <i>the cell is the smallest part in our blood</i> " or " <i>the cell is what helps us heal wounds or fight microbes</i> "
6. <i>Cell is a plant system.</i>	There is confusion here with the genetic system of plants, e.g. " <i>the cell is something in the flower that is fertilized and we get fruit</i> ".

7. Cell is a kind of inorganic material.	Cells are described as inorganic particles (atoms or molecules), e.g. “the cell is what our blood takes to make combustion and give energy to the body” (confusion with the molecule of oxygen).
--	--

Table 4b presents the distribution of pupils’ answers into the above seven categories of alternative ideas for both experimental and control groups, pre- and post-intervention. Table 5 presents some interesting statistical data concerning the same categories for the experimental group, pre- and post- intervention.

Table 4b: Categories of pupils’ alternative ideas: Both groups, pre- and post-intervention - Number of pupils and percentages.

Pupils’ alternative ideas	Number of pupils (percentage)			
	Experimental group		Control group	
	Pre-	Post-	Pre-	Post-
1. Cell is an (unspecified) organ	5 (3.3)	1 (0.7)	8 (3.9)	3 (1.5)
2. Cell is something inside a particular organ	9 (6.0)	0 (0.0)	10 (4.9)	11 (5.4)
3. Cell is a part of the genetic system	2 (1.3)	0 (0.0)	3 (1.5)	1 (0.5)
4. Cell is a part of the blood circulation system	2 (1.3)	0 (0.0)	2 (1.0)	2 (1.0)
5. Cells are blood components.	2 (1.3)	0 (0.0)	8 (3.9)	18 (8.9)
6. Cell is a plant system	1 (0.7)	0 (0.0)	1 (0.5)	0 (0.0)
7. Cell is a kind of inorganic material	2 (1.3)	1 (0.7)	3 (1.5)	2 (1.0)

Table 5a. Statistical analysis concerning alternative ideas for the experimental group, pre- and post- intervention.

	Mean Rank		χ^2	Df	P
1. Cell is an (unspecified) organ	1.52	1.48	5	1	0.025

2. Cell is something inside a particular organ	1.53	1.47	9	1	0.003
3. Cell is a part of the genetic system	1.51	1.49	2	1	0.157
4. Cell is a part of the blood circulation system	1.51	1.49	2	1	0.157
5. Cells are blood components.	1.51	1.49	2	1	0.157
6. Cell is a plant system	1.50	1.50	1	1	0.317
7. Cell is a kind of inorganic material	1.50	1.50	0.333	1	0.564

Table 5b. Overall presentation of pupils' alternative ideas throughout the research (comparatively in the three assessments).

Pupils' alternative ideas	Group Number of pupils (percentage)		χ^2	Df	p
	Experimental group	Control group			
1st assessment	24 (16.0)	35 (17.2)	0.095	1	0.757
2nd assessment	2 (1.3)	37 (18.2)	25,049	1	<0.001

The analysis of the results, as demonstrated in the Tables above, provides us with some interesting points. As far as the pupils' alternative ideas are concerned, the first impression is that the pupils hold the idea that the cell is something located in a certain place or system, inside a particular organ, in the genetic system, in the blood, etc. Even more importantly, they believe that it is a separate unit that co-exists with the human body and not an essential living unit of it. Some pupils' responses are very characteristics about that: *"Cells are microorganisms in our body. They are not as useful as the heart, but they are still useful"*. *"Cells are various microorganisms in the skin, the blood and some organs. If we do not eat fruit with vitamin C, the cells are destroyed"* Similarly, Zamora et al. (1993) also comment that even older pupils see the cells as separate units hosted in the human body and do not realize their importance for life.

Another interesting point concerns the lack of distinction between living and non-living stuff. An analogous case has been reported by Dreyfus and Jungwirth

(1988) who noticed confusion between the size and the functions of proteins, inorganic particles and cells in a similar research concerning older pupils.

In general terms, alternative ideas, although present in both groups, are significantly less frequent and in most cases they are completely absent in the case of the experimental group, post intervention. This is another indication for the effectiveness of the intervention. On the contrary, they are still present in the case of the control group and in some categories (2, 5) seem to be reinforced. It is remarkable that traditional teaching did not seem to have equally positive effect. In most cases, traditional teaching does not manage to lead to a decrease of alternative ideas (see Table 4b) while in Category 5 (cells are blood components) there is a notable increase of alternative ideas after the traditional intervention. This stresses the importance of the appropriate design of the didactic approach, especially in concepts that are not tangible and tend to confuse students.

Conclusions

Focusing on the main purpose of this work, which is related to the teaching approaches that could be used in order to introduce pupils to the concept of the cell, we could argue that our intervention had indeed a positive effect on the pupils of the experimental group. The pupils who attended our intervention, in contrast to those who attended only traditional instruction, appeared to have a better understanding of the concept of the cell, not only descriptively but also functionally; they could relate it to more complex concepts; their alternative ideas, although persistent after the traditional instruction, seemed to be reviewed after our intervention; and finally, long-term knowledge was more effectively achieved.

This prevalence could be attributed to the methodology of teaching and the content of the instructions. Pupils had the chance to get an integrated view of the cell, not separately from other relevant things, but in relation to them and to its importance for life, and that, avoiding confusion with unnecessary details. On the other hand, it is also important that the whole teaching procedure took place in the context of the collaborated method. Pupils had an active role in learning, and their participation kept their interest high, while teacher could explore and combat their alternative ideas. Vivid and multiple representations drastically captivated pupils' attention and enhanced their perceptive abilities.

Pupils' alternative ideas are also strongly related to another critical question about introducing the cell; that is, the optimum timing of this introduction. Since the understanding of the cell is a prerequisite for the teaching/learning process of other more complex biology concepts, the timing of its introduction to the educational curricula is a crucial question. Dori et al. (1995), reporting that the concept of the cell is a subject matter of the first classes of Israeli secondary schools, suggest that teaching about cells in primary education is possibly a way to avoid further misconceptions later on. Our intervention support this suggestion, showing that it is possible to effectively teach pupils of that age about the cell; and the results are very promising, provided that we implement an appropriately structured didactic approach.

However, while evaluating our results, we have to take into consideration (a) that our intervention was only a single one-hour instruction, and more importantly, (b) the peculiarities of the conditions prevailing in minority schools. With respect to the first point, we could suggest that a more systematic sequence of interventions with a progressive introduction of simpler and more complex concepts, would give more

time for consolidation and facilitate better learning. As for the peculiarities of minority education, it should be stressed that in some cases the pupils actually received our instruction in two foreign languages (Greek and Turkish), as their curriculum does not include instructions in their native language. Language is an important tool in order to enhance knowledge and it can either improve or hinder understanding. The fact that our instruction gave better results than the traditional approach, indicates that a well structured intervention which includes multiple representations, although in a foreign language, can be more effective than a traditional instruction in the pupils' native language. Thus a well-planned approach can overcome the boundaries of language and achieve better learning. We can imagine that the results would be even better if the native language can be used.

Sociological aspects can also play a role, as the social background (educational level of parents, life in rural or urban areas) can affect the stimulus received by the pupils, the formation of alternative ideas and the process of understanding new concepts. It is important, especially when teaching minority pupils, to communicate with them in a language they understand, and to use their familiar frame of reference while trying to explain a new concept. As Ozden concluded in 2007, it would be important to aid the teachers in their effort, by providing in-service training, encouraging a link between different subjects through the curriculum and establishing better conditions in the schools (limited number of pupils per classroom, use of laboratories and teaching materials, etc).

References

- Arnold, B. (1983). «Beware the molecell!», Aberdeen College of Education Biology Newsletter pp. e42-e47.
- Askouni, N. (2006). [*Minority education in Thrace: from social margin to social integration*] Alexandria Editions, Athens
- Campbell, D., T. and Stanley, J., C. (1974). [*Plans of experimental research*] translated by K. Tsimboukis. Athens (first publication 1963)
- Carley, K. (1990). *Concept analysis*. In E. Asher (Ed). The Encyclopedia of Language and Linguistics, vol. 2 (pp 725-730). Edinburg: Pergamon Press.
- Chantzis, I., Kogianni, E., Tripsianis, G., Constantinidis, Th. and Lialiaris, Th. (2010). *Helping primary pupils to understand the cell. Journal of science education*, 2(11), 2010
- Chantzis, I., Pramas Chr. and Lialiaris, Th. (2006). Teaching Greek public primary school pupils about the biological concept of the cell. Third conference of the Society of Didactics of Natural Sciences (E.D.I.F.E.), Volos, Greece.
- Campbell D.T. & Stanley, J.C. (1974). [*Stages of experimental research*]
- Chi, M. T. H., & Roscoe, R. D. (2002). *The process and challenges of conceptual change*. In M. Limon & L. Mason (Eds.), "Reconsidering conceptual change: Issues in theory and practice" (pp. 3-27). Dordrecht: Kluwer.
- Democritus University of Thrace (1993). *Acts signed in Lausanne on Jan.30th and July 24th, 1923*. Sakkoulas Editions, Athens-Komotini
- Dori, Y. J., Yeroslavski, O., & Lazarowitz, R. (1995). The Effect of Teaching the Cell Topic Using the Jigsaw Method on Pupil's Achievement and Learning Activity. Paper presented at the 68th Annual National Association for Research in Science Teaching Conference San Francisco, CA. ERIC.

- Dreyfus, A. & Jungwirth, E. (1988). The cell concept of 10th graders: curricular expectations and reality. *International Journal of Science Education* 10(2), 221-229.
- Driver, R., Leach, J., Millar, R., & Scott, P. (1996). *Young People's Images of Science*. Open University Press, Buckingham - Philadelphia.
- Eşme, İ. (2004). *Fen öğretiminde sorunlar (Problems in science education)*. Özel Okullar Birliği Bülteni, Maltepe University, İstanbul.
- Flores, F., Tovar, E & Gallegos, L. (2003). Representation of the cell and Its processes in high school pupils: an integrated view. *International Journal Science Education*, 25(2), 269-286.
- Friends of N.Raptis Association (1997). [School education of muslim minority in Thrace]. "*Sychrona Themata*" Journal, vol. 63: 54-60, Athens
- Grawitz M. (1981). *Methods des sciences sociales*. Paris: Dalloz.
- Grawitz, M., Brimo, A. and Jahoda, M. (1996). [Introduction to the methodology and the techniques of social studies research]. Edited by Filias, V. Gutenberg publications, Athens.
- Greek National Statistical Service (1994). Statistical review of Greece 38, 90-91.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lewis, J., & Wood-Robinson C. (2000). Genes, chromosomes, cell division and inheritance - do pupils see any relationship? *International Journal of Science Education*. 22 (2), 177-195.
- Özden, M., (2007). Problems with Science and Technology Education in Turkey. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 3(2), 157-161.
- Palmquist, M. (1990). *The lexicon of the classroom: language writing and learning in classrooms*. Doctoral Dissertation, Carnegie.
- Panagiotides, N. (1995). [Muslim minority and national identity] Evros TEDK Publications, Alexandroupolis.
- Panagiotides, N. (1996). [Minority Educational System in Greece]. GNOMI Publications, Alexandroupolis
- Pfund, H. and Duit, R. (1999). Bibliography: Pupil's Alternative Frameworks and Science Education at the University of Kiel, Germany (electronically distributed).
- Price, B., (1999). *Good natured Genetics*. Teaching PreK-8, 29, No4, 72.
- Simpson, M. (1984). *Teaching about digestion and getting the system to work*. Aberdeen College of Education, Newsletter 44, November: 15-22.
- Stemler, S., (2001). *An Introduction to Content Analysis*. ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation College Park MD.
- Tregidgo, D., & Ratcliffe M. (2000). The use of modelling for improving pupils' learning about cells. *School Science Review* 81(296), 53-59.
- Tressou, E.(1997). Minority education in Thrace, Greece: Reasons for failure. *Sychrona Themata Journal*, vol. 63, 49-53, Athens
- Tsitselikis, A. (1996). *International and European status of protection of language rights of minorities and Greek legislation*. Sakkoulas Publications, Athens-Komotini.
- Tsui, C.-Y., & Treagust, D.F. (2003). Genetics reasoning with multiple external representations. *Research in Science Education*, 33, 111-135.

- Tsui, C.-Y., & Treagust, D.F. (2007). Understanding Genetics: Analysis of Secondary Pupils' Conceptual Status. *Journal of Research in Science Teaching*, 44, 2, 205-235.
- Vasilopoulou, M. (1998). Investigating and coping with the pre-existing ideas of secondary school pupils about biodiversity. Athens, PhD thesis.
- Weber, R. (1990). *Basic Content Analysis*, second edition. Newbury Park: Sage Publications.
- Yalçın, C., Yılmaz, H., Doğan, M., Şimşek, S., Üzün, Ş., Özdemir, S., Yıldırım, T., Korkmaz, N., Gültiken, G., Taşcıoğlu, C., Evrensel, A. (2000). *İlkokul Fen Bilgisi 6 Ders Kitabı* [Science and Technology for the 6th Grade of Minority Primary Schools] Turkish Ministry of Education.
- Zafiriades, K. (2002). [Secondary school pupils of special education]. Doctoral dissertation, Rhodes, Greece
- Zamora, S., & Guerra M. (1993). *Misconceptions about cells*. Third instruction on misconceptions and education strategies in science and mathematics, Ithaca NY. Cornell University.

Νικόλαος Κωνσταντινίδης

(Διδάκτορας Λαογραφίας. ΔΠΘ)

Σελίδες μνήμης από μια ταραγμένη εποχή
(Ξάνθη, Σεπτέμβριος 1944 - Δεκέμβριος 1951)
«ἀληθές τὸ μὴ λήθον»¹

Abstract

“True is whatever does not fall in oblivion”² (a phrase believed to having been said by Heraclitus) marks the present paper, as an attempt to bring forward forgotten persons and moments in Xanthe, during the period September 1944-December 1951.

The flow of everydayness, the change of persons, the consequence of facts and situations, as well as a labyrinth of legal and administrative procedures sketch a national and local society in disorder. However, important aspects of the local society are revealed, among them the uprising of women in the field of electing and being elected.

Moreover, several personalities of local importance, that have been ignored and forgotten for decades, are being remembered once again: *Theophilos Papadhopoulos* (Mayor during the period of popular administration September 1944-March 1945), *Michael Papapetrou* (Sub-Prefect during the period of popular administration), *Nicolaos Ghrammaticaces* (first appointed Prefect of Xanthe), *Zacharias Zacharopoulos* (Mayor during the period August-November 1950), as well as the first three ladies candidates for Xanthe's municipal counselors, of whom only *Sophia Moraitou* succeeded in having been elected.

Key words: Xanthe, September 1944-December 1951, personalities

2. Εισαγωγή

Η μνήμη για τους αρχαίους Έλληνες συνδέονταν με την αλήθεια. Ο Ανησιδημος από την Κνωσό απέδιδε στον Ηράκλειτο την φράση «ἀληθές τὸ μὴ λήθον», δηλαδή αληθινό είναι αυτό που δεν πέφτει στην λήθη.³ Ο Θουκυδίδης γνώριζε ότι η αλήθεια για τα σημαντικά γεγονότα βρίσκεται με κόπο «ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκετο», αφού η μνήμη μπορούσε να είναι μεροληπτική «διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι».⁴ Γι' αυτό είναι δύσκολη η αναζήτηση της αλήθειας, όταν επιχειρείται η αναδίφηση προσώπων και γεγονότων μιας τοπικής κοινωνίας, τα οποία έχουν

¹ Το γνωμικό αυτό χρησιμοποιούσε σε ορισμένες εναρκτήριες ομιλίες του ο αείμνηστος Δημήτρης Κωνσταντίος, Διευθυντής του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, στην μνήμη του οποίου αφιερώνεται η παρούσα εργασία.

² This paper is dedicated in memoriam of the late *Dimitris Constantios*, Director of the *Byzantine and Christian Museum* in Athens, who has used the above proverb in several of his inauguration speeches.

³ Willy Theiler, *Poseidonios Die Fragmente - II Erlaeuterungen*. Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1982, σ. 250.

⁴ Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, (1. 22).

περιπέσει σε λησμονιά, επειδή η συλλογή μνήμη (για πολλούς και διαφόρους λόγους) τα έχει παραγκωνίσει.⁵

Η παρούσα εργασία δια της κοινωνικοϊστορικής μεθόδου επιχειρεί να ανασύρει από την λήθη ανθρώπους και γεγονότα της καθημερινότητας, της πολιτικής, της διοίκησης και της εν γένει κοινωνίας στην περιοχή της Ξάνθης κατά την διάρκεια μιας ταραγμένης περιόδου. Η έρευνα αντιπαραβάλλει στιγμές της τοπικής ιδιαιτερότητας με καταστάσεις από το ευρύτερο ελληνικό και ευρωπαϊκό πλαίσιο, ενώ το ενδιαφέρον εστιάζεται σε σημαντικές μορφές της τοπικής κοινωνίας. Ιδιαίτερο, μάλιστα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συμβάντα στον Νομό και τον Δήμο Ξάνθης κατά την περίοδο Σεπτέμβριος 1944-Δεκέμβριος 1951. Όσον αφορά την τοπική κοινωνία της περιοχής της Ξάνθης, έχουν απομείνει ελάχιστες πηγές, που να μπορούν να μας βοηθήσουν στην αναδίφηση της μετά τον Πόλεμο εποχής.

3. Το τοπικό σε αντιπαραβολή με το εθνικό και ευρωπαϊκό πλαίσιο

Είναι γεγονός ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος πέρασε από την χώρα μας σαν λαίλαπα αφήνοντας πίσω του αποκαΐδια. Και ενώ η Ευρώπη, ήδη από την επομένη της συνθηκολόγησης, ξεκίνησε να ανασυγκροτείται, η χώρα μας μπλέχτηκε σε νέα καταιγίδα, τον Εμφύλιο Πόλεμο, συνεπακόλουθη της προηγούμενης, που ήρθε να αποτελειώσει, ό,τι ξέμεινε όρθιο από τις προηγούμενες συμφορές.

Ως γνωστόν, η Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα στις 6 Απριλίου 1941. Στην Ξάνθη, μέχρι το βράδυ της 6^{ης} Απριλίου 1941, όλες οι αρχές (ο Έπαρχος, ο Δήμαρχος, ο Μητροπολίτης, ο Στρατός και η Αστυνομία) είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Την επομένη, 7 Απριλίου 1941, ακολούθησε το «γιαμά», η λεηλασία των κρατικών αποθηκών τροφίμων από τους κατοίκους της Ξάνθης. Την μεθεπομένη, Τρίτη 8 Απριλίου 1941 και ώρα 10.00, φάνηκαν από τον δρόμο του Εχίνου οι πρώτοι Γερμανοί στρατιώτες με ποδήλατα και λίγο αργότερα με μοτοσυκλέτες. Η πόλη ήταν έρημη και κανείς δεν βγήκε να προϋπαντήσει τον κατακτητή.⁶

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 21 Απριλίου 1941, η περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (πλην μιας συνοριακής λωρίδας στον Έβρο) παραδόθηκε στη διοίκηση της Βουλγαρίας. Στις 5 Μαΐου 1941 προσαρτήθηκε στο Βασίλειο της Βουλγαρίας πολιτικά και νομικά. Με την ανακήρυξη της προσάρτησης έλαβαν χώρα νομικές ευτράπελες καταστάσεις, αφού (οι σύμμαχοι της Βουλγαρίας) Γερμανία και Ιταλία δεν αναγνώρισαν το καθεστώς της προσάρτησης, ενώ η υπό κατοχή Ελληνική Πολιτεία (όπως ονομάστηκε τότε η υπό κατοχή Ελλάδα) κήρυξε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας στις 2 Ιουλίου 1941 με αναδρομική ισχύ από 12 Απριλίου 1941!⁷ Καθώς, όμως, ο Πόλεμος συνεχιζόταν και εξελίσσονταν εις βάρος των δυνάμεων του Άξονα, ο Κόκκινος Σοβιετικός Στρατός προέλαυνε προς την Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Στις 5 Σεπτεμβρίου 1944, η Ε.Σ.Σ.Δ. κήρυξε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας και προήλασε μέχρι την ελληνική μεθόριο. Μία μέρα μετά, στις 6

⁵ Σχετικά περί λειτουργίας της μνήμης (αλλά και της χρήσης των προφορικών μαρτυριών στην αναδίφηση της μνήμης) βλ. Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης, *Ο καπνός στην περιοχή της Ξάνθης (1950-1974). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση*. Κομοτηνή: Διδακτορική Διατριβή στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Τμήμα Γλωσσών, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξενίων Χωρών, 2013, σ. 19-22· Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης - Εμμανουήλ Σ. Ξυλάς, *Ξάνθη 1946-1974. Όψεις των εκλογών και της καθημερινότητας*. Ξάνθη: 2015, σ. 15-24.

⁶ Θωμάς Π. Εξάρχου, *Ξάνθη 1941-1944 Όμηροι Βουλγαρίας*. Ξάνθη: ΠΑΚΕΘΡΑ, Σεπτέμβριος 2002, σ. 17-22.

⁷ Θωμάς Π. Εξάρχου, ...ό.π., σ. 28-29.

Σεπτεμβρίου 1944, το Β' Σώμα του Βουλγαρικού Στρατού στασίασε ενάντια στον Βασιλιά Συμεών Β' και προσχώρησε στον Κόκκινο Στρατό.⁸ Εν συνεχεία, η χώρα ζήτησε ανακωχή και λίγο αργότερα την ίδια ημέρα κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1944, στην Βουλγαρία ανέλαβε την εξουσία το «Πατριωτικό Μέτωπο» (Отечествен Фронт), το οποίο από το 1941 δρούσε αντιστασιακά, κυριαρχούνταν μεν από του κομμουνιστές, αλλά κατευθύνονταν και από Βρετανούς στρατιωτικούς.

Την 9^η Σεπτεμβρίου του 1944, στην Ξάνθη έφθασαν σιδηροδρομικώς από την Αλεξανδρούπολη οι δυνάμεις του 81^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. (που είχε έδρα τον Έβρο) και μπήκαν θριαμβευτικά στην πόλη σαν απελευθερωτές. Επικεφαλής ήταν ο «Καπετάν Άρης», κατά κόσμον Μιχάλης Σουγιουτζίλογλου. Μαζί τους ήταν κι άλλες μικρές ομάδες κομμουνιστών ανταρτών της περιοχής. Είναι αξιοσημείωτο, ότι αυτά συνέβησαν υπό το βλέμμα του -«Κόκκινου» πλέον- Βουλγαρικού Στρατού.⁹ Το ίδιο βράδυ μίλησε από τον εξώστη του καφενείου KENTPIKON της Πλατείας ο Χρήστος Ευαγγελίδης, καπετάνιος του Ε.Λ.Α.Σ.¹⁰

Είναι γεγονός ότι υπήρχε μια ασάφεια και μια ρευστότητα στην κατάσταση που επικράτησε με την απελευθέρωση της πόλης. Μία προφορική μαρτυρία αναφέρει επί λέξει: «Την ώρα που έμπαινε το Ε.Α.Μ, θυμάμαι χαρακτηριστικά, στο Ρολόι υπήρχε μία σημαία ρωσική, μία βουλγάρικη, και μία ελληνική, στα πλάγια. Η ρωσική ήταν στη μέση επάνω». Ένας ηλικιωμένος Βούλγαρος που κατάλαβε πόσο διφορούμενη ήταν η νέα κατάσταση, συμβούλευσε τον νεαρό (τότε) αφηγητή λέγοντας: «Βλέπεις αυτές τις σημαίες; Αυτές οι σημαίες είναι προσωρινές. Μην αναμειχθείς σ' αυτήν την κατάσταση. Θα βρεις τον μπελά σου!».¹¹

Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1944, Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. παρέλαβαν την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση, χωρίς προηγουμένως να έχουν αποχωρήσει οι Βούλγαροι! Με την ανάληψη της διοίκησης από τις δυνάμεις του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., την 12^η Σεπτεμβρίου 1944, η περιοχή της Ξάνθης μπήκε στην ολιγόμηνη περίοδο που ο Ξανθιώτης λόγιος Στέφανος Ιωαννίδης ονόμασε «Εαμική Αυτοδιοίκηση», ενώ σε Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Ξάνθης με ημερομηνία 5 Οκτωβρίου 1945 γίνεται λόγος περί «Λαϊκής Αυτοδιοικήσεως».¹²

Έτσι, από τις 12 Σεπτεμβρίου 1944, το Ε.Α.Μ. στην Ξάνθη προχώρησε στην οργάνωση της διοίκησης και της καθημερινής ζωής των πολιτών. Ιδρύθηκαν Εθνική Πολιτοφυλακή, Επιτροπή Λαϊκής Ασφάλειας, Σχολική Επιτροπή, Εκκλησιαστική Επιτροπή, Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού, Εξελεγκτική Επιτροπή, ενώ παράλληλα ιδρύθηκε και πενταμελές Λαϊκό Δικαστήριο.¹³ Ως Δήμαρχος Ξάνθης εκλέχθηκε ο Θεόφιλος Παπαδάπουλος, χαρισματική προσωπικότητα, γεωπόνος το επάγγελμα, με αντιστασιακή δράση και καταδικασμένος από βουλγαρικό δικαστήριο, ο οποίος θήτευσε στη θέση αυτή από τις 12 Σεπτεμβρίου 1944 μέχρι τις 7 Μαρτίου 1945. Ακόμη, καθιερώθηκε η συμμετοχή των γυναικών σε όλα τα όργανα

⁸ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο...* ό.π., σ. 365.

⁹ Στέφανος Ιωαννίδης, *Ξάνθη 1870-1940 Εικόνες και μαρτυρίες από την ιστορία της*. Τόμος 1^{ος}. Ξάνθη: εκδ. Χ. Καμπουρίδης, 1982, σ. 111· Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, ... ό.π., σ. 400-401 και 403.

¹⁰ Θωμάς Π. Εξάρχου, ... ό.π., σ. 60.

¹¹ Προφορική μαρτυρία Ε.Ε., Ε-08-03, Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη.

¹² Στέφανος Ιωαννίδης, ... ό.π., σ. 111· Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίων Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1946*. ΑΒΕ:82/ΑΕΕ:06/ΣΑΕ:73/1946.

¹³ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, ... ό.π., σ. 404.

υποδιοίκησης και δικαιοσύνης, ενώ συγκρότησαν ακόμη και μάχιμες μονάδες.¹⁴

Όμως, τα γεγονότα έτρεχαν παράλληλα και στην υπόλοιπη χώρα: Η Αθήνα απελευθερώθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1944. Στις 18 Οκτωβρίου 1944, ο Γεώργιος Παπανδρέου επικεφαλής της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας με προστασία των βρετανικών στρατευμάτων υπό τον στρατηγό Ronald Scobie,¹⁵ έφθασαν στην εαμοκρατούμενη Αθήνα. Την 20^η Οκτωβρίου 1944, ορκίστηκε η πρώτη μεταπολεμική Κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου και την συμμετοχή έξι υπουργών της Π.Ε.Ε.Α..

Η Βουλγαρία αποσύρθηκε από τα κατεχόμενα εδάφη της Ελλάδας σταδιακά μεταξύ 9 Σεπτεμβρίου 1944 και 26 Οκτωβρίου 1944. Μάλιστα βουλγαρικές πηγές εκτιμούν ότι η στρατιωτική και πολιτική ενσωμάτωση στοίχισε στο βουλγαρικό κράτος 47.102.232.169 λέβα της εποχής εκείνης.¹⁶ Πρώτα αναχώρησαν οι βουλγαρικές οικογένειες, μετά οι τοπικές πολιτικές αρχές και όσοι είχαν βουλγαρογραφεί από πεποίθηση. Η αποχώρηση έγινε αναίμακτα κατά τα συμφωνηθέντα.¹⁷ Οι πρώην «βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις κατοχής», οι οποίες, με τις κυβερνητικές αλλαγές που έγιναν στην Σόφια, είχαν μετεξελιχθεί σε «συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις» αποχώρησαν (κατόπιν εντολής των Συμμάχων που συσκέπτονταν στη Μόσχα), κατ' άλλους στις 25 Οκτωβρίου 1944, κατ' άλλους στις 26 Οκτωβρίου 1944.¹⁸ Τελικά, η συνθήκη μεταξύ Συμμάχων και Βουλγαρίας, για την αποχώρηση των στρατιωτικών δυνάμεων από τα κατεχόμενα εδάφη της Ελλάδος, υπογράφηκε στη Μόσχα στις 28 Οκτωβρίου 1944. Δύο ημέρες αργότερα, στις 30 Οκτωβρίου 1944, εκκενώθηκε πλήρως από τους Γερμανούς και η Θεσσαλονίκη.

4. Παράλληλη δράση εθνικής και λαϊκής διοίκησης

Μέχρι στιγμής έχει αναφερθεί επιγραμματικά η δράση του λαϊκού Δημάρχου Ξάνθης, του *Θεόφιλου Παπαδόπουλου*, ο οποίος υπήρξε σημαντική μεν, παραγκωνισμένη δε, προσωπικότητα του τοπικού γίγνεσθαι.¹⁹ Υπάρχει, όμως, μαρτυρία ότι Νομάρχης επί καθεστώτος αυτοδιοικήσεως διετέλεσε ο Δικηγόρος –και (προπολεμικώς) Συμβολαιογράφος– Ξάνθης, *Μιχαήλ (Λάκης) Παπαπέτρου*.²⁰ Οι μαρτυρίες όμως (αφού δεν υπάρχει σχετικό αρχειακό υλικό) δεν τεκμηριώνουν αν διετέλεσε είτε Νομάρχης του ενιαίου Νομού Ροδόπης, είτε Έπαρχος της τότε Υποδιοικήσεως Ξάνθης, ή Νομάρχης του νεότευκτου Νομού Ξάνθης, δηλαδή για την περίοδο Δεκέμβριος 1944-Μάρτιος 1945.²¹ Έτσι, δεν είμαστε σε θέση να

¹⁴ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, ... ό.π., σ. 405· Θωμάς Π. Εξάρχου, ...ό.π., σ. 61· ωστόσο, η ακριβής ημέρα ανάληψης της δημαρχίας από τον Παπαδόπουλο δεν έχει τεκμηριωθεί πλήρως.

¹⁵ Ο *Lieutenant-General Sir Ronald MacKenzie Scobie* ορίστηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1943 επικεφαλής του *III Corps*, το οποίο στάλθηκε στην Ελλάδα για να απωθήσει τους Γερμανούς, αλλά κατάληξε να εμπλακεί στον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο. Βλ. «Ronald Scobie», http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Scobie (28.01.2015, 19.11).

¹⁶ Димитър Нончев, *България и бѐломорѐто (октѐври 1940-9 сѐптември 1944г.) Военнополитически аспекти*. София, 1993 год, с. 82.

¹⁷ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, ... ό.π., σ. 410.

¹⁸ Θωμάς Π. Εξάρχου, ...ό.π., σ. 63· Димитър Нончев, ...ό.π., с. 82.

¹⁹ Μόλις πρόσφατα ο (αείμνηστος) τοπικός ιστοριοδίφης Θωμάς Εξάρχου ανέδειξε την προσωπικότητά του σε μια μονογραφία. Βλ. Θωμάς Π. Εξάρχου, *Θεόφιλος Παπαδόπουλος*. Ξάνθη: 2013.

²⁰ Σημαντικές αναφορές για τον Λάκη Παπαπέτρου γίνονται στο βιβλίο του Γιώργου Αποστολίδη, *Προσωπικές αναμνήσεις από τον εικοστό αιώνα*. Β' έκδοση. Ξάνθη: 2010.

²¹ Νόμος 72 «Περί συστάσεως Νομού Ξάνθης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 35Α (21.12.1944), σ. 118.

αναγνωρίσουμε τον Αριστερό αυτόν αγωνιστή ως πρώτο Νομάρχη Ξάνθης, γνωρίζουμε όμως ότι σε μεταγενέστερη εποχή πολιτεύθηκε με την Ε.Δ.Α.²²

Παράλληλα, η διείσδυση των κυβερνητικών αρχών είχε αρχίσει από τις πρώτες ημέρες της επανόδου της Κυβερνήσεως στην Αθήνα, ενώ μεσουρανούσε η Αυτοδιοίκηση στις επαρχίες. Από τις πρώτες πράξεις της Κυβερνήσεως των Αθηνών (στις αρχές Νοεμβρίου 1944) ήταν να ρυθμισθεί νομοθετικά ο διορισμός *Αντιπροσώπων της Κυβερνήσεως* και αμέσως μετά να διορίσει ως Αντιπρόσωπο στην Θράκη τον Πασχάλη Οικονομίδη, με έδρα την Αλεξανδρούπολη και διοικητική εμβέλεια στους τότε Νομούς Ροδόπης και Έβρου. Όμως λίγο καιρό αργότερα, τον Ιανουάριο του 1945, οι θέσεις των Αντιπροσώπων καταργήθηκαν και επανιδρύθηκαν οι θέσεις των Γενικών Διοικητών.²³

Εν τω μεταξύ, μεσολάβησε η ρήξη της Κυβερνήσεως Παπανδρέου με το Κ.Κ.Ε., κι η σύγκρουση δεν αποφεύχθηκε. Στις 3 Δεκεμβρίου 1944, το συλλαλητήριο στο κέντρο της Αθήνας πυροδότησε μία αιματοβαμμένη σύγκρουση, που εξελίχθηκε σε εμφύλια σύρραξη 33 ημερών, τα γνωστά *Δεκεμβριανά*. Γενικά, σε όλη την χώρα, εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης η αριστερά υπερερούσε. Ακολούθως, την 12^η Φεβρουαρίου 1945, υπογράφηκε η *Συμφωνία της Βάρκιζας* και συμφωνήθηκε ο αποπλισμός της Αριστεράς. Η περίοδος της Αυτοδιοίκησης όδευε προς το τέλος της.

Όμως, για να επανέλθουμε στα τοπικά γεγονότα, περίπου δύο εβδομάδες αργότερα, στις 7 Μαρτίου 1945, ο Θεόφιλος Παπαδόπουλος έπαψε να είναι Δήμαρχος Ξάνθης, ενώ στις 13 Μαρτίου 1945, οι αντάρτες παρέδωσαν τον οπλισμό τους και πήραν το σχετικό πιστοποιητικό.²⁴ Στις 22 Μαρτίου 1945, τα Βρετανικά στρατεύματα μπήκαν στην Κομοτηνή.²⁵ Στις 23 Μαρτίου 1945, το 1^ο Τάγμα Πεζικού του κυβερνητικού στρατού έφθασε στην Καβάλα. Την επομένη, 24 Μαρτίου 1945, έφθασε στην Ξάνθη η VII Μεραρχία Πεζικού του Ελληνικού Στρατού και συγκεκριμένα το 641 Τάγμα Εθνοφρουράς Αμύνης. Μεταξύ των συμμαχικών στρατευμάτων που επόπτευαν την εγκατάστασή τους ήταν και σαρικοφόροι Ινδοί των αποικιοκρατικών δυνάμεων της Βρετανίας.²⁶ Από τα πρώτα μελήματα των κυβερνητικών αρχών ήταν να επαναφέρουν τις προ της Κατοχής δημοτικές αρχές, ως πρώτο βήμα προς αποκατάσταση του status quo του αστικού κράτους.

Αρχικά αποκαταστάθηκε η *Γενική Διοίκηση Θράκης* με δικαιοδοσία στους Νομούς Έβρου, Ροδόπης, Ξάνθης, Καβάλας και Δράμας. Ο *Γενικός Διοικητής*

Θράκης έφερε το βαθμό του Υφυπουργού και εδρεύει στην Κομοτηνή. Με Διάταγμα της 7^{ης} Μαρτίου 1945 διορίστηκε ο *Αλέξανδρος Παπαθανάσης* ως πρώτος μεταπολεμικός Γενικός Διοικητής Θράκης. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Παπαθανάσης -

²² Ο Παπαπέτρου υπήρξε υποψήφιος της Ε.Δ.Α. στις εκλογές του 1958. Ωστόσο, το ζήτημα εάν διετέλεσε Νομάρχης παραμένει ανοικτό και πρέπει να ερευνηθεί σε βάθος.

²³ Νόμος 14 «Περί διορισμού Αντιπροσώπων της Κυβερνήσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 11Α (06.11.1944), σ.30· Πράξεις Υπουργικού Συμβουλίου αρ. 10 «Περί διορισμού αντιπροσώπων της Κυβερνήσεως των Νήσων Αιγαίου, Δυτικής Μακεδονίας, Κεντρικής Μακεδονίας, Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 19Α (15.11.1944), σ.59-60· Νόμος 92 «Περί επανιδρύσεως Γενικών Διοικήσεων και καταργήσεως Αντιπροσωπειών της Κυβερνήσεως» *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 13Α (20.01.1945), σ. 34.

²⁴ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο...* ό.π. σ. 416 και 414.

²⁵ «Τα Βρετανικά στρατεύματα εισήλθον χθες εις την Κομοτηνήν», *Το Φως*, (23.03.1945).

²⁶ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος,....ό.π., σ. 431· ωστόσο, η ακριβής ημερομηνία άφιξης του κυβερνητικού στρατού στη Ξάνθη δεν είναι σαφής, αφού η είδηση δημοσιεύεται χωρίς ακριβή ημερομηνία. Βλ. Κ. Κανελλόπουλος, «Ο λαός της Ξάνθης με πρωτοφανή συγκίνηση και ενθουσιασμό υπεδέχθη τα ελληνικά στρατεύματα», *Το Φως* (29.03.1945).

που αργότερα διετέλεσε βουλευτής Έβρου- ήταν γαμπρός του Χαρισίου Βαμβακά, του πρώτου Γενικού Διοικητού Δυτικής Θράκης το 1920, και πατέρας της λαογράφου-ιστορικού Καλλιόπης Μουσιοπούλου-Παπαθανάση.

Περίπου δύο εβδομάδες αργότερα η γενικότερη διοίκηση της βορείου Ελλάδος αναδιαρθρώθηκε: Ιδρύθηκε η *Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος* με επικεφαλής Υπουργό και έδρα τη Θεσσαλονίκη, που είχε εποπτεία επί της Γ. Δ. Δυτικής Μακεδονίας, της Γ. Δ. Κεντρικής Μακεδονίας, της Γ. Δ. Θράκης, καθώς και της νεοσύστατης Γ. Δ. Ανατολικής Μακεδονίας, στην οποίαν υπήχθησαν ο Νομός Σερρών που αποσπάσθηκε από τη Γ. Δ. Κεντρικής Μακεδονίας και οι Νομοί Καβάλας και Δράμας που αποσπάσθηκαν από την Γ. Δ. Θράκης.²⁷

5. Κυβερνητική εφυλλιακή διοίκηση

Και ενώ ο *Νομός Ξάνθης* είχε συσταθεί ήδη από 21 Δεκεμβρίου 1944, πρώτος κυβερνητικός Νομάρχης διορίστηκε στις 7 Μαρτίου 1945, ο *Νικόλαος Γραμματικάκης*,²⁸ ο οποίος έζησε έναν αρκετά πολυκύμαντο βίο: Υπήρξε ένας από τους πρώτους *Επάρχους Ξάνθης* στις αρχές της δεκαετίας του '20 και ο πρώτος που διετέλεσε Υποθηκοφύλακας Ξάνθης.²⁹ Διετέλεσε, επίσης, Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Ξάνθης (1955-1958), ενώ πολλές φορές πολιτεύτηκε με την Βενιζελική-Κεντρώα παράταξη, αλλά δεν κατέλαβε ποτέ θέση στο Κοινοβούλιο. Αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του ως Νομάρχης, η Αυτοδιοίκηση είχε πλέον λήξει. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γραμματικάκης ως Νομάρχης Ξάνθης δεν συνάντησε αντιδράσεις από τους οπαδούς του Ε.Α.Μ., αλλά από ακραία δεξιά στοιχεία.³⁰ Τέλος, στις αρχές Αυγούστου, με Βασιλικό Διάταγμα, ο Νικόλαος Γραμματικάκης *απελύθη της υπηρεσίας* και στη θέση του διορίστηκε ο *Σταμάτιος Σταματίου*.³¹

Επειδή οι πηγές είναι περιορισμένες, δεν γνωρίζουμε τον νομαρχιακό βίο του Σταματίου. Από ορισμένες αποφάσεις δημοσιευμένες στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, υπογράφει «α.α.» ο Διευθυντής της Νομαρχίας, *Ιωάννης Αναπλιώτης*. Επιπροσθέτως, δεν δημοσιεύθηκε πουθενά σε Εφημερίδα της Κυβερνήσεως η απόλυσή του. Από τα δύο αυτά συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο Σταματίου εμφανίσθηκε στα καθήκοντά του από καθόλου ή ελάχιστα. Αυτό όμως δεν του στερεί το νόμιμο δικαίωμα να συγκαταλέγεται μεταξύ των Νομαρχών Ξάνθης.

Όσον αφορά τις δημοτικές και κοινοτικές αρχές το ζήτημα χειρίστηκε ο Αναγκαστικός Νόμος 229, που όριζε ότι μέχρι τη διενέργεια εκλογών, οι δήμαρχοι και τα δημοτικά συμβούλια διορίζονταν από τον Υπουργό των Εσωτερικών, ενώ οι δημαρχιακές επιτροπές από τον Νομάρχη.³² Γνωρίζουμε ότι η Διοικούσα Επιτροπή του Δήμου Ξάνθης διαλύθηκε στις 16 Ιουλίου 1945 με Βασιλικό Διάταγμα,³³ ενώ ο

²⁷ Αναγκαστικός Νόμος 208 «Περί ιδρύσεως Γ.Δ. Βορείου Ελλάδος», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 65Α (21.03.1945), σ. 223-224.

²⁸ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 46Α (06.03.1945), σ. 143.

²⁹ Ο Γραμματικάκης υπογράφει στα βιβλία μεταγραφών του *Υποθηκοφυλακείου Ξάνθης* ως *Υποθηκοφύλαξ* στις 7 Απριλίου 1932, ενώ μέχρι την προηγούμενη ημέρα υπέγραφε ως *Μεταγραφοφύλακας* Ξάνθης ο συμβολαιογράφος Ξάνθης Εμμανουήλ Σκούφος· βλ. εικόνα Νο 2 του Παραρτήματος.

³⁰ Προφορική μαρτυρία Ε.Ξ., Ε-08-06, Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη.

³¹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 180Α (06.08.1945), σ. 881.

³² Αναγκαστικός Νόμος 229 «Περί διατάξεων αφορωσών εις τους Δήμους και τας Κοινότητες», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 78Α (30.03.1945), σ. 285-287.

Πυγμαλίων Χρηστίδης, επανήλθε ως Δήμαρχος Ξάνθης, αφού ήταν ο τελευταίος αιρετός πριν από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936. Το Δημοτικό Συμβούλιο διορίστηκε με την υπ. αρ. 55926/1945 Απόφαση του Υπουργού των Εσωτερικών, ενώ το πρώτο πρακτικό καταχωρημένο είναι η Απόφαση συνεδριάσεως του Δημοτικού Συμβουλίου της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1945.³⁴

Ως προς την ανάληψη των καθηκόντων του Δημάρχου από τον παλαίμαχο Χρηστίδη, οι απόψεις διίστανται:

α) Μαρμάρινη πλάκα στο Δημαρχείο της Ξάνθης με τους διατελέσαντες Δημάρχους προσδιορίζει τον Χρηστίδη στην περίοδο 1936-1945, υποκρινόμενη ότι ούτε Κατοχή ούτε Αυτοδιοίκηση έλαβαν ποτέ χώρα.³⁵

β) Ο ιστοριοδίφης Ξάνθης Θωμάς Εξάρχου κι ο Σταύρος Βλαχόπουλος, εκδότης της μακροβιότερης ξανθιώτικης εφημερίδας *Προοδευτική*, ορίζουν την πρώτη μεταπολεμική θητεία του Χρηστίδη κατά την περίοδο 1 Απριλίου 1945 και 16 Αυγούστου 1945.

Οι αλλαγές αυτές, όμως, δεν έμελλε να διαρκέσουν για πολύ, αφού ήδη η χώρα είχε μπει σε τροχιά ανωμαλίας. Οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές είχαν ορισθεί να γίνουν την 31^η Μαρτίου 1946. Η Αριστερά αποφάσισε να απόσχει των εκλογών. Παράλληλα, την ίδια ημέρα, ένα μεμονωμένο γεγονός, η επίθεση αντάρτικης ομάδος στον Σταθμό Χωροφυλακής Λιτόχωρου Πιερίας, σηματοδότησε την έναρξη εμφύλιου ένοπλου αγώνα. Ο Εμφύλιος Πόλεμος έληξε στις 30 Αυγούστου 1949 με τις φονικότερες επιχειρήσεις του σχεδίου «Πυρσός» στο Γράμμο και το Βίτσι. Λίγο αργότερα, στις 16 Οκτωβρίου 1949, ο ραδιοφωνικός σταθμός των Ελλήνων Κομμουνιστών κήρυξε την λήξη των ανοιχτών εχθροπραξιών. Στους νεκρούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Κατοχής προστέθηκαν 50.000 νεκροί, 80.000 τραυματίες και 80.000 πρόσφυγες στις Ανατολικές χώρες, ενώ ανυπολόγιστες ήταν οι υλικές ζημιές. Επιπροσθέτως, η πολιτική ζωή μπήκε σε ένα κλίμα αντικομμουνιστικής υστερίας, πολιτικής βίας και τρομοκρατίας, που έμελλε να ταλανίζει την κοινωνία για τις επόμενες δεκαετίες.

Σε ένα τέτοιο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, η κυβερνητική παράταξη έπρεπε να διασφαλίσει τη λειτουργία της με δικούς της ανθρώπους σε όλα τα επίπεδα. Με Βασιλικό Διάταγμα διορίσθη Δήμαρχος Ξάνθης ο *Κωνσταντίνος Παρασκευαΐδης*, «εις αντικατάστασιν του *Πυγμαλίωνος Χρηστίδη*, απαλλαγέντος της υπηρεσίας ταύτης, ως ακατάλληλος» όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά.³⁶ Ο Παρασκευαΐδης ήταν παντοπώλης και πατέρας του μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου. Πάντως η πρώτη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου που υπογράφει ο Παρασκευαΐδης φέρει ημερομηνία 30 Αυγούστου 1946.³⁷

6. Οι Δημοτικές εκλογές και οι Ελληνίδες

Ωστόσο, σε όλο το διάστημα του Εμφυλίου Πολέμου δεν έγινε καμία

³³ Βασιλικόν Διάταγμα της 11^{ης} Ιουλίου 1945, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 161Γ (16.07.1945), σ. 780.

³⁴ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1945*. ΑΒΕ:82/ΑΕΕ:06/ΣΑΕ:73/1945.

³⁵ Βλ. εικόνα Νο 5 του Παραρτήματος.

³⁶ Βασιλικόν Διάταγμα, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 210Γ (05.08.1946), σ.1325 και Απόφασις Υπουργού των Εσωτερικών υπ' αρ. 62623/1946.

³⁷ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1946*. ΑΒΕ:82/ΑΕΕ:06/ΣΑΕ:73/1946.

εκλογική αναμέτρηση, οι πρώτες βουλευτικές εκλογές έγιναν στις 5 Μαρτίου 1950, παρ' όλο που ενδιάμεσα άλλαξαν συνολικά 12 κυβερνητικά σχήματα.³⁸ Αμέσως μετά, δρομολογήθηκαν προσπάθειες για αναδιάρθρωση του εκλογικού σώματος, με πρώτο μέλημα την ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων ανδρών και τη σύσταση εκλογικών καταλόγων γυναικών. Υπάρχει μία πληθώρα Αποφάσεων του Υπουργού των Εσωτερικών για το ζήτημα αυτό, οι τίτλοι των οποίων περιγράφουν την υπάρχουσα κατάσταση: αρ. 41844 «Περί συντμήσεως προθεσμιών τακτικής αναθεωρήσεως καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων γυναικών»,³⁹ αρ. 41483 «Περί παρατάσεως της προθεσμίας δια την αναθεώρησιν των καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων γυναικών»,⁴⁰ αρ. 41845 «Περί ορισμού προθεσμιών αναθεωρήσεως των εκλογικών καταλόγων ανδρών και καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων»,⁴¹ αρ. 51440 «Περί παρατάσεως της προθεσμίας εκτάκτου αναθεωρήσεως εκλογικών καταλόγων μέχρι 5 Ιουλίου»,⁴² αρ. 52710 «Περί παρατάσεως προθεσμίας τακτικής αναθεωρήσεως καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων γυναικών».⁴³ Στην συνέχεια, έπρεπε να ρυθμισθεί το κυρίως ζήτημα, δηλαδή τα σχετικά περί των δημοτικών και κοινοτικών εκλογών. Έτσι, ψηφίσθηκε ο Νόμος 1454, ο οποίος μεταξύ άλλων, στο άρθρο 19, προέβλεπε ότι «μέχρι της εκλογής αναδείξεως δημοτικών αρχών τα καθήκοντα των δημάρχων ανατίθενται εις... Δικαστικούς υπηρετούντας εν τω νομώ...».⁴⁴

Ακολούθησε, λοιπόν, η υπ. αρ. 10536 Διαταγή της Γενικής Διοικήσεως Θράκης και η υπ. αρ. 61752/1950 Απόφαση του Υπουργού των Εσωτερικών, σύμφωνα με τις οποίες Δήμαρχος Ξάνθης τοποθετήθηκε ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Ξάνθης *Ζαχαρίας Ζαχαρόπουλος*, ένας δικαστικός λειτουργός που υπηρέτησε στο Πρωτοδικείο Ξάνθης για πολλά χρόνια. Το τελευταίο πρακτικό που υπογράφεται από τον Παρασκευαΐδη είναι η Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Ξάνθης στην συνεδρίαση της 11^{ης} Αυγούστου 1950.⁴⁵ Η τελετή παράδοσης κατά πάσα πιθανότητα έγινε την Δευτέρα 14 Αυγούστου 1950. Το πρώτο πρακτικό που υπογράφει ο Ζαχαρόπουλος είναι η Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Ξάνθης της συνεδριάσεως της 25^{ης} Αυγούστου 1950.⁴⁶ Πρέπει δε να σημειωθεί ότι το όνομα αυτού του Δημάρχου Ξάνθης δεν αναφέρεται σε καμία επίσημη πηγή και για πολλά χρόνια είχε περιπέσει στην λήθη.

Σε όλο αυτό το διάστημα η καθημερινή ζωή των λαϊκών ανθρώπων συνεχίζονταν με φοβερές δυσκολίες, ενώ οι εικόνες που περιγράφει ο Τύπος είναι τραγικές: «*Η Ξάνθη μαστίζεται από κρίση παρόμοια του έτους 1928*».⁴⁷ Παράλληλα, η φτώχεια και

³⁸ Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης - Εμμανουήλ Σ. Ξυλάς, *Ξάνθη 1946-1974. Όψεις των εκλογών και της καθημερινότητας...* ό.π., σ. 52.

³⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 80B (02.06.1950), σ. 513.

⁴⁰ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 80B (02.06.1950), σ. 513.

⁴¹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 81B (05.06.1950), σ. 517.

⁴² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 100B (30.06.1950), σ. 623.

⁴³ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 100B (30.06.1950), σ. 623-624.

⁴⁴ Νόμος 1454 «Περί της εκλογής των δημοτικών και κοινοτικών αρχών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 158A (19.07.1950), σ. 791-793.

⁴⁵ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1950*. ABE:82/AEE:06/ΣΑΕ:73/1950.

⁴⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1950*. ABE:82/AEE:06/ΣΑΕ:73/1950· βλ και εφημερίδα *Κομοτηνή Χρόνος*, φ 4 (19.08.1950).

⁴⁷ *Μακεδονία* φ. 12706 (05.05.1950), σ. 4.

η εξαθλίωση μάστιζαν τους αγρότες στην ξανθιώτικη ύπαιθρο: «Τι καταδίκη για τους ανθρώπους αυτούς που αποτελούν το θεμέλιο και το στήριγμα της οικονομίας μας, αλλά και τι παραστατική εικόνα της αθλιότητας που τους κυβερνάει;» αναρωτιέται σε επιτόπια ανταπόκριση ο Σταύρος Βλαχόπουλος, ιδιοκτήτης της πλέον μακροβιότερης ξανθιώτικης εφημερίδας *Προοδευτική*.⁴⁸

Η καθημερινή ζωή συνεχίζονταν με τις παραπάνω δυσκολίες και για τους δημόσιους λειτουργούς, οι οποίοι είχαν επιφορτισθεί το βάρος της διεκπεραίωσης όλων αυτών των καινοτομιών, αφού οι διεργασίες για τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές συνεχίζονταν. Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν το ζήτημα της ψήφου των γυναικών, οι οποίες για πρώτη φορά στην Ελλάδα θα εξέλεγαν και θα εξελέγοντο.

Παράλληλα, ο χρόνος έτρεχε και συνεχώς προέκυπτε η ανάγκη μετάθεσης της ημερομηνίας διεξαγωγής τους, ενώ η καθυστέρηση βάραινε πολιτικά την Κυβέρνηση.⁴⁹ Αρχικά είχε συζητηθεί για τις 2 Ιουλίου 1950, αλλά όπως αναφέρθηκε, ο Νόμος 1454 δημοσιεύθηκε στις 19 Ιουλίου 1950.⁵⁰ Ταυτόχρονα, εκκρεμούσε το ζήτημα των εκλογικών καταλόγων, γι' αυτό και ακολούθησε πληθώρα Αποφάσεων του Υπουργού των Εσωτερικών, οι τίτλοι των οποίων καταδεικνύουν τις εκκρεμότητες που έπρεπε να τακτοποιηθούν: αρ. 53351 «Περί παρατάσεως προθεσμίας εκτάκτου αναθεωρήσεως καταλόγων εκλογικών καταλόγων ανδρών και γυναικών και καταλόγων βιβλιαρίων ανδρών»,⁵¹ αρ. 54144 «Περί παρατάσεως της προθεσμίας αναθεωρήσεως των καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων γυναικών»,⁵² αρ. 58234 «Περί παρατάσεως της εγγραφής εις εκλογικούς καταλόγους ανδρών και γυναικών και τους καταλόγους εκλογικών βιβλιαρίων ανδρών»,⁵³ αρ. 58233 «Περί παρατάσεως της προθεσμίας δια την αναθεώρησιν των καταλόγων εκλογικών βιβλιαρίων γυναικών».⁵⁴ Τις Αποφάσεις αυτές συμπλήρωσαν και τα εξής Διατάγματα: «Περί ορισμού ημέρας ενεργείας εκλογών των δημοτικών και κοινοτικών αρχών»,⁵⁵ «Περί ορισμού ημέρας προς ενέργειαν εκλογών και δημοτικών αρχών, της 26 Νοεμβρίου 1950»,⁵⁶ «Περί ορισμού ημέρας ενεργείας εκλογών των δημοτικών και κοινοτικών αρχών».⁵⁷

Τελικά, όλος αυτός ο λαβύρινθος διατυπώσεων και γραφειοκρατικών προβλημάτων, παρά τα περιορισμένα λογιστικά, καταγραφικά και καταλογογραφικά μέσα που διέθεταν την εποχή εκείνη (μέσα τα οποία στο σημερινό άνθρωπο της ηλεκτρονικής και μηχανοργανωμένης εποχής φαντάζουν εξωπραγματικά), ξεπεράσθηκαν κι οι εκλογές για δημοτικούς και κοινοτικούς αντιπροσώπους έγιναν στις 15 Απριλίου 1951.

Για πρώτη φορά ψήφισαν γυναίκες, ενώ σε έγγραφα και τον τύπο της εποχής

⁴⁸ Σταύρος Βλαχόπουλος, «Μία σύντομη ματιά στον Ξανθιώτικο Κάμπο. Του περιοδεύοντος Διευθυντού μας». *Προοδευτική* φ. 804 (06.04.1952), σ.4.

⁴⁹ Χαρακτηριστική είναι η γελοιογραφία από την *Μακεδονία* (25.10.1950), σ. 1, όπου ο Τσαλδάρης φέρεται να λέει για το ζήτημα των δημοτικών εκλογών: «το αργόν ... και χάριν έχει!» Βλ. Εικόνα Νο 1 του Παραρτήματος.

⁵⁰ Ενδεικτικά αναφέρεται τίτλος στην *Μακεδονία*: «Τα νομοσχέδια περί εμμέσου εκλογής δημάρχων και αποκεντρώσεως θα κατατεθούν την Δευτέρα», (12.05.1950), σ. 4.

⁵¹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 118B (28.07.1950), σ. 751-752.

⁵² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 118B (28.07.1950), σ. 752.

⁵³ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 123B (04.08.1950), σ. 785.

⁵⁴ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 125B (05.08.1950), σ. 805.

⁵⁵ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 185B (23.08.1950), σ. 1086.

⁵⁶ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 212A (25.09.1950), σ. 1201.

⁵⁷ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 262A (09.11.1950), σ. 1529.

αναδιφώνται τα ονόματα τριών γυναικών υποψηφίων Δημοτικών Συμβούλων:

α) Η *Σοφία Μωραΐτου* στον Δημοκρατικό Προοδευτικό Συνδυασμό του Γαβριήλ Λαδά.

β) Η *Ευφημία Κυριαζοπούλου* στο Συνδυασμό Έργα Ξάνθης του Χρήστου Κοψιδά.

γ) Η *Χαρίκλεια Παπαδιά-Καζαντζίδου* στο Συνδυασμό του Πυγμαλίων Χρηστίδη.

Δήμαρχος εξελέγη ο Χρηστίδης, αφού πλειοψήφισε ο συνδυασμός του, ενώ από τις τρεις κυρίες υποψήφιες εξελέγη μόνον η Μωραΐτου. Έτσι, κατέκτησε το προνόμιο να είναι από τις πρώτες γυναίκες πανελλαδικά, που εκλέχθηκε Δημοτική Σύμβουλος. Κατά την πρώτη συνεδρίαση, στις 6 Ιουνίου 1951, το Δημοτικό Συμβούλιο εξέλεξε ως Πρόεδρο του τον Χρήστο Κοψιδά, Αντιπρόεδρο τον Κλέωνα Πιαλόγλου (μετέπειτα βουλευτή και Υφυπουργό Εμπορίου) και «*Γραμματέα την δημοτικών σύμβουλον δεσποινίδα Σοφίαν Μωραΐτου δια ψήφων 22*». Πρέπει να σημειωθεί, ότι η Μωραΐτου υπήρξε η πρώτη γυναίκα μέλος του Δικηγορικού Συλλόγου Ξάνθης (διορίστηκε στις 16 Ιουνίου 1949), ενώ προηγουμένως είχε διατελέσει γραμματέας του Πρωθυπουργού Νικολάου Πλαστήρα, δεδομένου ότι ήταν ανεψιά του.⁵⁸

7. Λησμονημένοι και παραγκωνισμένοι άρχοντες της Ξάνθης

Η παραγμένη και «πέτρινη» αυτή περίοδος της τοπικής ιστορίας είναι φυσικό στην συλλογική μνήμη να έχει «απωθηθεί σε μια απόμερη άκρη». Επιπροσθέτως, οι πολιτικές σκοπιμότητες που ακολούθησαν επέτειναν αυτήν την «επιλεκτική λήθη» για ορισμένες καταστάσεις. Γι' αυτούς τους λόγους, για πολλά χρόνια αγνοήθηκαν σοβαρά πρόσωπα με σημαντική συνεισφορά στην τοπική κοινωνία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην μαρμάρινη πλάκα που βρίσκεται στο Δημαρχείο Ξάνθης (πηγή ευκολοπρόσιτη και συνάμα επίσημη), πουθενά δεν αναφέρεται το όνομα του Θεόφилου Παπαδόπουλου ή του Ζαχαρία Ζαχαρόπουλου.⁵⁹ Ίσως, επειδή ο μεν πρώτος ήταν πνευματικό τέκνο της Αριστεράς και υπέστη διώξεις στα μετεμφυλιακά χρόνια, ο δε δεύτερος θεωρήθηκε «υπηρεσιακός» δήμαρχος. Με βάση, λοιπόν, το παραπάνω τεκμήριο οι Δήμαρχοι Ξάνθης για την περίοδο αναφοράς φέρονται να είναι αυτοί που αναφέρονται στον Πίνακα 1α.

Πίνακας αρ. 1α Δήμαρχοι Ξάνθης 1944-1955				
α/α	Όνομα	Από	Έως	Τρόπος
1	Πυγμαλίων Χρηστίδης	1936	1945	-
2	Κωνσταντίνος Παρασκευαΐδης	1946	1950	-
3	Πυγμαλίων Χρηστίδης	1951	1955	-

Όμως, η παρούσα έρευνα διαμόρφωσε τον κατάλογο κατά τον τρόπο που φαίνεται στον Πίνακα 1β.

Πίνακας αρ. 1β Δήμαρχοι Ξάνθης 1944-1952				
α/α	Όνομα	Από	Έως	Τρόπος

⁵⁸ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης, *Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ξάνθης έτους 1951, 1952*. ΑΒΕ:82/ΑΕΕ:06/ΣΑΕ:73/1951, 1952· Εφημερίδα Ξάνθης *Προοδευτική*, φ. 757 (18.04.1951)· Προφορική μαρτυρία Σ.Μ.-Δ., Ε-16-01, Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη.

⁵⁹ Βλ. εικόνα Νο 5 του Παραρτήματος.

1	Θεόφιλος Παπαδόπουλος	12.09.1944	7.03.1945	Εκλεγμένος
2	Πυγμαλίων Χρηστίδης	1.04.1945	5.08.1946	Αποκαθλωμένος
3	Κωνσταντίνος Παρασκευαΐδης	5.08.1946	14.08.1950	Διορισμένος
4	Ζαχαρίας Ζαχαρόπουλος	14.08.1950	15.03.1951	Διορισμένος
5	Πυγμαλίων Χρηστίδης	15.03.1951	1955	Εκλεγμένος

Κατά ανάλογο τρόπο η μαρμάρινη πλάκα στην Νομαρχία Ξάνθης αγνοεί τους πρώτους δύο Νομάρχες, τον Νικόλαο Γραμματικάκη και τον Σταμάτιο Σταματίου.⁶⁰ Σύμφωνα, λοιπόν, με το επίσημο αυτό τεκμήριο, οι Νομάρχες Ξάνθης φέρεται να υπήρξαν αυτοί που φαίνονται στον Πίνακα 2α.

Πίνακας αρ. 2α

Νομάρχες Ξάνθης 1944-1953

α/α	Όνομα	Από	Έως	Τρόπος
1	Εξάρχου Ιωάννης	14.01.1946	09.04.1946	Διορισμένος
2	Παπαγεωργίου Απόστολος	08.05.1946	18.10.1946	Διορισμένος
3	Γεωργιάδης Γεώργιος	25.10.1946	14.03.1949	Διορισμένος
4	Γεωργιάδης Γεώργιος	01.09.1949	22.09.1949	Διορισμένος
5	Σιμόπουλος Ιωάννης	22.09.1949	09.02.1950	Διορισμένος
6	Μπλερης Κωνσταντίνος	15.02.1950	13.02.1951	Διορισμένος
7	Γιαννουλέας Παναγιώτης	13.02.1951	11.03.1953	Διορισμένος

Όμως, η παρούσα έρευνα έδειξε ότι ο κατάλογος αυτός συμπληρώνεται κατά τον τρόπο που φαίνεται στον Πίνακα 2β.

Πίνακας αρ. 2

Νομάρχες Ξάνθης 1944-1953

α/α	Όνομα	Από	Έως	Τρόπος
1	Νικόλαος Γραμματικάκης	7.03.1945	6.08.1945	Διορισμένος
2	Σταμάτιος Σταματίου	6.08.1945	14.01.1946	Διορισμένος
3	Εξάρχου Ιωάννης	14.01.1946	09.04.1946	Διορισμένος
4	Παπαγεωργίου Απόστολος	08.05.1946	18.10.1946	Διορισμένος
5	Γεωργιάδης Γεώργιος	25.10.1946	14.03.1949	Διορισμένος
6	Γεωργιάδης Γεώργιος	01.09.1949	22.09.1949	Διορισμένος
7	Σιμόπουλος Ιωάννης	22.09.1949	09.02.1950	Διορισμένος
8	Μπλερης Κωνσταντίνος	15.02.1950	13.02.1951	Διορισμένος
9	Γιαννουλέας Παναγιώτης	13.02.1951	11.03.1953	Διορισμένος

8. Συμπεράσματα

Μέσα από την ροή της καθημερινότητας, την αλλαγή των προσώπων από τα αξιώματα, την αλληλουχία των γεγονότων και των καταστάσεων, αλλά και μέσα από αυτόν όλον τον κυκεώνα νομικών και διοικητικών διαδικασιών σκιαγραφείται η παραγμένη πορεία της κοινωνίας στην Ξάνθη της περιόδου 1944-1951. Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναδιάρθρωση του εκλογικού σώματος, καθώς, μαζί με την ανασυγκρότηση των εκλογικών καταλόγων, εισέρχονται δυναμικά και μαζικά οι

⁶⁰ Βλ. εικόνα Νο 4 του Παραρτήματος.

γυναίκες στο πεδίο της πολιτικής. Παράλληλα, αναδιφώνται και αναδεικνύονται μορφές της τοπικής διοίκησης που έχουν ξεχασθεί από τις επίσημες πηγές των τοπικών αρχών: Ο λαϊκός Δήμαρχος Ξάνθης *Θεόφιλος Παπαδόπουλος* (μια χαρισματική προσωπικότητα), ο λαϊκός Έπαρχος *Μιχαήλ Παπαπέτρου* (ένας τίμιος αγωνιστής της Αριστεράς), ο διορισμένος Δήμαρχος Ξάνθης *Ζαχαρίας Ζαχαρόπουλος* (ένας σοβαρός δικαστικός λειτουργός), οι πρώτοι κατά σειρά Νομάρχες *Νικόλαος Γραμματικάκης* (σημαντική προσωπικότητα της τοπικής κοινωνίας) και *Σταμάτιος Σταματίου* (αγνώστων των λοιπών στοιχείων), αλλά και οι τρεις πρώτες γυναικείες μορφές που πολιτεύτηκαν στην περιοχή της Ξάνθης, η *Σοφία Μωραΐτου* (η πρώτη γυναίκα δικηγόρος της Ξάνθης), η *Ευφημία Κυριαζοπούλου* και η *Χαρίκλεια Παπαδιά-Καζαντζίδου*.

9. Βιβλιογραφία

9.1. Κλασικές Πηγές

Θουκυδίδου *Ιστορίαι*.

9.2. Γραπτές Πηγές

Εφημερίς της Κυβερνήσεως (τεύχη Α, Β και Γ) διαφόρων ημερομηνιών.

Τοπικός και πανελλαδικός τύπος (*Προοδευτική, Χρόνος, Μακεδονία, Το Φως*).

Αρχειακό υλικό από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Ξάνθης.

Αρχειακό υλικό από τα Κρατικά Αρχεία της Βουλγαρίας - Αρχεία Στάρα Ζαγκόρας. (Стара Загора Държавен Архив).

Τόμοι Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Ξάνθης.

Αρχειακό υλικό και φωτογραφίες από ιδιωτικά αρχεία και συλλογές.

9.3. Προφορικές Πηγές

Χρησιμοποιήθηκαν προφορικές μαρτυρίες οι οποίες έχουν καταχωρηθεί στο Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Νικολάου Θ. Κωνσταντινίδη υπό την γενική καταχώρηση E-08 και E-16.

9.4. Ελληνική και μεταφρασμένη βιβλιογραφία

Γιώργος Αποστολίδης, *Προσωπικές αναμνήσεις από τον εικοστό αιώνα*. Β' έκδοση. Ξάνθη: 2010.

Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Ξάνθη: εκδ. Σπανίδη 2008.

Θωμάς Π. Εξάρχου, *Ξάνθη ματιά στο χτες της πόλης μέσα από φωτογραφίες*. Ξάνθη: εκδ. Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ. 1997.

Θωμάς Π. Εξάρχου, *Ξάνθη 1941-1944 Όμηροι Βουλγαρίας*. Ξάνθη: ΠΑΚΕΘΡΑ, Σεπτέμβριος 2002.

Θωμάς Π. Εξάρχου, *Θεόφιλος Παπαδόπουλος*. Ξάνθη: 2013.

Στέφανος Ιωαννίδης, *Ξάνθη 1870-1940 Εικόνες και μαρτυρίες από την ιστορία της*. Τόμος 1^{ος}. Ξάνθη: εκδ. Χ. Καμπουρίδης, 1982.

Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης, *Ο καπνός στην περιοχή της Ξάνθης (1950-1974). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση*. Κομοτηνή: Διδακτορική Διατριβή στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Τμήμα Γλωσσών, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξεινίων Χωρών, 2013.

Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης - Εμμανουήλ Σ. Ξυλάς, *Ξάνθη 1946-1974. Όψεις των εκλογών και της καθημερινότητας*. Ξάνθη: 2015.

9.5. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

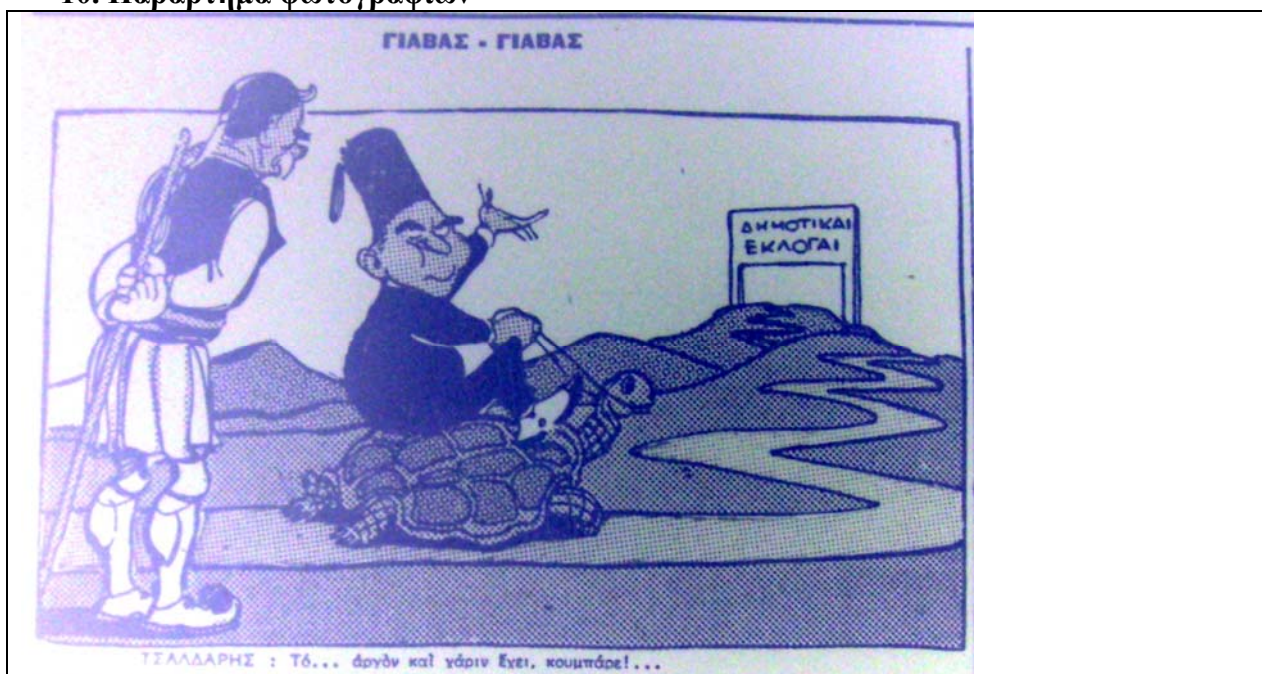
Димитър Нончев, *България и беломорието (октомври 1940-9 септември 1944г.) Военнополитически аспекти*. София, 1993 год.

Willy Theiler, *Poseidonios Die Fragmente - II Erlaeuterungen*. Berlin - New York: Walter de Guyter, 1982.

9.6. Αρθρογραφία από το διαδίκτυο

«Ronald Scobie», http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Scobie (28.01.2015, 19.11).

10. Παράρτημα φωτογραφιών

Εικόνα Νο 1. Από το πρωτοσέλιδο της *Μακεδονίας* (25.11.1950).

Εικόνα Νο 2.
Ο Νικόλαος Γραμματικάκης.
Συλλογή Ε. Ξυλά.

ΔΙΟΡΙΣΜΕΝΟΙ			
ΕΞΑΡΧΟΥ	ΙΩΑΝΝΗΣ	14-01-1946	03-04-1946
ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ	08-05-1946	18-10-1946
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	26-10-1946	14-03-1949
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	01-09-1949	22-09-1949
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	22-09-1949	09-02-1950
ΜΠΑΡΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	15-02-1950	13-02-1951
ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΣ	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	13-02-1951	11-03-1953
ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΣΤΕΦΑΝΟΣ	11-03-1953	22-01-1956
ΜΠΑΡΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	15-02-1958	01-07-1959
ΤΣΙΡΩΝΗΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ	02-07-1959	25-02-1960
ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	26-02-1960	02-08-1962
ΜΕΝΕΓΑΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	02-08-1962	26-11-1962
ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ	ΣΩΤΗΡΙΟΣ	26-11-1962	03-06-1964
ΔΕΔΟΣ	ΧΑΡΙΛΑΟΣ	10-06-1964	21-10-1966
ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ	ΙΣΙΔΩΡΟΣ	31-10-1966	14-04-1967
ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	06-06-1967	28-11-1969
ΚΡΟΝΤΗΡΗΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ	17-03-1969	12-02-1971
ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	12-02-1971	11-11-1972
ΓΑΚΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	11-11-1972	03-08-1974
ΚΟΚΚΙΝΙΔΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	05-09-1974	09-01-1975
ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	29-01-1975	24-11-1979
ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΙΔΗΣ	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	24-11-1979	03-03-1982
ΝΤΟΝΑΣ	ΦΑΝΗΣ	31-03-1982	24-09-1985
ΜΠΕΡΕΤΑΣ	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	24-09-1985	23-06-1987
ΓΚΑΓΚΑΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	24-06-1987	21-02-1989
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ	ΠΑΥΛΟΣ	21-02-1989	19-07-1989
ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	28-08-1989	14-05-1990
ΚΑΠΑΝΤΖΟΓΛΟΥ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	14-05-1990	18-05-1993
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	18-05-1993	08-11-1993
ΖΟΥΡΝΑΤΖΗΣ	ΛΑΖΑΡΟΣ	09-11-1993	04-02-1995

Εικόνα Νο 3.
Η Σοφία Μωραΐτου.
Συλλογή Σ. Μωραΐτου-Δελούκα.

ΔΗΜΑΡΧΟΙ ΞΑΝΘΗΣ	
ΧΡΗΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΜΠΡΟΚΟΜΗΣ	1919 - 1923
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΥΡΟΜΙΚΑΛΗΣ	1924
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΑΤΗΝΗΣ	1925
ΕΥΡΗΠΗΣ ΧΑΨΙΤΖΟΓΛΟΥ	1.26 - 1934
ΠΥΡΜΑΛΙΩΝ ΧΡΗΣΤΙΑΝΗΣ	1934 - 1935
ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΙΔΑΣ	1935
ΠΥΡΜΑΛΙΩΝ ΧΡΗΣΤΙΑΝΗΣ	1936 - 1945
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΡΑΚΕΥΑΤΑΝΗΣ	1946 - 1950
ΠΥΡΜΑΛΙΩΝ ΧΡΗΣΤΙΑΝΗΣ	1951 - 1955
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΑΠΙΔΕΙΑΔΗΣ	1956 - 1959
ΓΑΒΡΙΗΛ ΑΝΔΡΑΣ	1959 - 1964
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ	1964 - 1967
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΕΚΙΟΣ	1967 - 1970
ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΡΤΣΑΣ	1970 - 1973
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΑΦΡΑΚΟΣ	1973 - 1974
ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΗΣ	1974 - 1975
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΥΛΕΥΑΔΗΣ	1975 - 1978
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΙΕΝΗΣ	1979 - 1990
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΚΑΡΑΜΟΥΝΗΣ	1991 - 1999
ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΛΛΑΜΑΝΗΣ	1999

Εικόνα Νο 4.
Η μαρμάρινη επιγραφή με τους
διατελέσαντες Νομάρχες Ξάνθης.

Εικόνα Νο 5.
Η μαρμάρινη επιγραφή με τους διατελέσαντες
Δημάρχους Ξάνθης.

Μαγδαληνή Τσιώλη

(Φιλολόγος, με μεταπτυχιακό στην Εκπαίδευση Ενηλίκων)

Κατερίνα Κεδράκα

(Επίκουρη Καθηγήτρια. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

Λογοτεχνία και κριτικός στοχασμός

Literature and critical thinking

Abstract

The present study investigates the achievement of critical reflection through literature in adult education. The research focuses on whether art, and more specific literature, concerning current, controversial issues and the way they are approached and taught, contributes to the cultivation of critical thinking in adults. The research question was if literature can make an adult review his stereotypical perceptions. Qualitative research was selected, as the best approach to study the achievement of critical reflection through literature in a group of adults. As data collection tool was used a semi-structured interview. The major findings were that adults could review their assumptions through critical reflection on literature, due to the experiences and empathy that could be aroused and the power of the art to motivate emotions and help people reframe the way they face reality.

Key words: critical reflection, literature

Εισαγωγή

Ο **κριτικός στοχασμός ορίζεται** ως η διεργασία που οδηγεί στην αξιολόγηση όσων γνωρίζει ο ενήλικος (Mezirow, 1998). Ο κριτικός στοχασμός οδηγεί στην αφύπνιση του ατόμου, που αφού κρίνει τις προηγούμενες παραδοχές του και αντιληφθεί ότι δεν πρόκειται για αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών του, είναι δυνατόν να αντιδράσει ατομικά ή συλλογικά σε αυτό που μέχρι πρότινος θεωρούσε δεδομένο (Ζαρίφης, 2009). Επομένως, ο κριτικός στοχασμός μπορεί να οδηγήσει και στον κριτικό αυτοστοχασμό, που ορίζεται ως ο ολιστικός επαναπροσδιορισμός του τρόπου αντίληψης και δράσης του ατόμου (Mezirow & Associates, 1990). Τελικά, πρόκειται για μια διεργασία μάθησης με την οποία ο ενήλικος αποφασίζει ποια άποψη να υιοθετήσει και ποια όχι (Ennis, 1993). Ο κριτικός στοχασμός πραγματώνεται μέσω του στοχαστικού διαλόγου μεταξύ των ενηλίκων για την κατανόηση μιας εμπειρίας, με σκοπό να καταλήξουν σε μια νέα κρίση, που όμως χρήζει επανεξέτασης (Λιντζέρης, 2010). Η McGonigal (2005) αναφέρει ότι ο κριτικός στοχασμός διαφοροποιείται από την πρόσληψη γνώσεων που προκύπτουν από νέες πληροφορίες, οι οποίες παρέχονται με την μετωπική μορφή διδασκαλίας, και παροτρύνει τους ενηλίκους να διατυπώνουν τις σκέψεις τους γραπτά. Και ο Brookfield (1995), επίσης, ορίζει τον κριτικό στοχασμό ως εγγενώς ιδεολογική έννοια, επειδή στηρίζεται σε δημοκρατικές διαδικασίες και συσχετίζεται με τις λειτουργίες της δημοκρατίας,

δηλαδή, την ισότητα, τη δικαιοσύνη, το σεβασμό και την αλληλεγγύη.

Ο Brookfield και ο Mezirow θεωρούν σημαντική **προϋπόθεση** για τον κριτικό στοχασμό το διάλογο και την ομάδα γιατί τον θεωρούν έργο που βασίζεται στη συνεργασία, στους άλλους που συμπεριφέρονται ως *κριτικοί καθρέφτες* και συμβάλλουν στην επανεξέταση παραδοχών και στερεοτυπικών αντιλήψεων των ενηλίκων (Mezirow & συν., 2007). Σημαντικός κρίνεται ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων, επειδή πρέπει να δίνει ερεθίσματα στον εκπαιδευόμενο, ώστε να τον οδηγεί σε προβληματισμό και διενέργεια για μετασχηματισμό των θέσεών του (Green, 1990, όπ. αναφ. στο Mezirow & Associates, 1990). Αναμφίβολα, η δημοκρατία δίνει στον ενήλικο τη δυνατότητα να προβεί σε κριτικό στοχασμό και να αξιολογήσει παραδοχές που υφίστανται αλλά αμφισβητούνται (Mezirow, 1997). Τέλος, όμως, όλα εξαρτώνται από το ίδιο το άτομο και την απόφασή του να ανατρέψει παραδοχές του που εν πολλοίς έχουν διαμορφωθεί με τη συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης, των κοινωνικών στερεοτύπων και του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανατροπή είναι ο διάλογος και η ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών με άλλους (Ζαρίφης, 2009). Ο Mezirow μιλάει για μετασχηματισμό του ανθρώπου αλλά όχι οπωσδήποτε και της κοινωνικής – πολιτικής πραγματικότητας. Θεωρεί ότι ο ρόλος του εκπαιδευτή δεν είναι η καθοδήγηση για πολιτική ανατροπή αλλά μόνο για ατομική αλλαγή. Επιπλέον, το πιο σημαντικό είναι ότι ο Mezirow θεωρεί ως αποτέλεσμα του κριτικού στοχασμού την κατανόηση των εσφαλμένων αντιλήψεων και την πιθανή αλλαγή στάσης απέναντι στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τα δεδομένα, δηλαδή ενδιαφέρεται, κυρίως, για την αλλαγή του τρόπου, με τον οποίο σκέφτεται ο ενήλικος για τον εαυτό του. Δεν πιστεύει, δηλαδή, ότι σίγουρα θα προβεί και σε αλλαγή στάσεων σε οικογενειακό, επαγγελματικό και πόσο μάλλον πολιτικό πλαίσιο (Mezirow & συν., 2007). Ωστόσο, ο Mezirow βλέπει πολύ πιο διευρυμένο τον κριτικό στοχασμό από τον Brookfield που τον περιορίζει στο πολιτικό πλαίσιο (Mezirow & συν., 2007). Ο Brookfield, δηλαδή, θεωρεί ότι ο ενήλικος με τον κριτικό στοχασμό αποκαλύπτει το καπιταλιστικό σύστημα και τις αδικίες που αυτό νομιμοποιεί και στη συνέχεια αναλαμβάνει πολιτική δράση, γιατί κατά τη γνώμη του, αυτή αποτελεί το ζητούμενο του κριτικού στοχασμού (Mezirow & συν., 2007). Επομένως, με τον κριτικό στοχασμό ο ενήλικος εντοπίζει τις παραδοχές του πάνω στις οποίες στηρίζονται οι απόψεις του, τις αξιολογεί, ελέγχει αν είναι έγκυρες ή όχι και προβαίνει σε πράξεις που έχει αποφασίσει υπεύθυνα (Brookfield, 2012). Ενδέχεται, βέβαια, να μην επέλθει ο κριτικός στοχασμός, αν οι παραδοχές του ατόμου παραμείνουν ίδιες παρά τη διεργασία του κριτικού στοχασμού (Mezirow & συν., 2007).

Ο κριτικός στοχασμός ενεργοποιείται και με τη **βοήθεια της τέχνης**. Ο κριτικός στοχασμός επιτυγχάνεται μέσω της φαντασίας του καλλιτέχνη που εντοπίζεται στο έργο του και μέσω της φαντασίας που ενεργοποιεί ο ενήλικος με τη βοήθεια του έργου τέχνης (Dewey, 1980). Θεωρείται χαρακτηριστικό των αυθεντικών έργων τέχνης η αλήθεια, καθώς και η έκφραση έντονων συναισθημάτων του ανθρώπου που προβάλλονται μέσα από τη διαλεκτική σχέση περιεχομένου και μορφής του κάθε έργου τέχνης. Άλλωστε, το κάθε επιμέρους στοιχείο περιεχομένου ή μορφής του έργου τέχνης συμβάλλει στην κατανόηση αυτής της αλήθειας (Horkheimer & Adorno, 1984). Η τέχνη με την ολότητά της έρχεται σε αντίθεση με τις στερεοτυπικές και καθιερωμένες αντιλήψεις και επειδή μάλιστα επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες συμβάλλει στην κριτική σκέψη (Horkheimer & Adorno, 1984). Αν, μάλιστα, επιδιωχθεί από τον ενήλικο η επεξεργασία των καθημερινών

καταστάσεων με τον ίδιο τρόπο που προσεγγίζει η τέχνη τα ζητούμενα, υπάρχει η δυνατότητα αμφισβήτησης και απεγκλωβισμού από το κοινωνικό κατεστημένο (Adorno, 2000). Ο Shor (1992), συνεργάτης του Freire, στηρίχτηκε σε πολλά είδη τέχνης στοχεύοντας όμως, στον κριτικό στοχασμό και τον μετασχηματισμό του ενήλικου μόνο σε σχέση με καθαρώς πολιτικά ζητήματα. Ο Mezirow συναινεί, επίσης, με την ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού και της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσα από την τέχνη. Άλλωστε ο ίδιος θεωρεί ότι ο κριτικός στοχασμός είναι μια λογική διεργασία αλλά συνάμα συμβάλλει και η συναισθηματική λειτουργία (Κόκκος & συν., 2011). Ο Dirkx (1997) υποστηρίζει τη μάθηση μέσα από την ψυχή και ισχυρίζεται ότι ο ενήλικος αντιλαμβάνεται καλύτερα τα δεδομένα με παραδείγματα και με τη συμμετοχή του στο έργο τέχνης παρά με την ενεργοποίηση της λογικής. Η Cranton (2009) πιστεύει ότι μέσα από τα έργα τέχνης κινητοποιείται η φαντασία, ο κριτικός στοχασμός και αυτοστοχασμός, καθώς ο ενήλικος τοποθετεί τον εαυτό του μέσα στις ιστορίες που διαβάσει και τον κατανοεί μέσα από αυτές. Επίσης, θεωρείται ότι προκύπτει κριτικός στοχασμός, εφόσον ο ενήλικος έρθει σε επαφή με έργα τέχνης υψηλής αισθητικής αξίας, διότι αυτά μέσω συμβόλων βοηθούν τον ενήλικο να αντιλαμβάνεται διάφορα θέματα, να εμπλέκεται συναισθηματικά και να οδηγείται μέχρι και στην αυτογνωσία. Αυτό δεν επιτυγχάνεται με έργα εμπορευματοποιημένης τέχνης, τα οποία μάλιστα εκφράζουν και εξυπηρετούν την καθεστηκυία τάξη (Adorno, 1997, Brook, 2005, Καστοριάδης, 2008, όπ. αναφ. στο Κόκκος & συν., 2011).

Ο κριτικός στοχασμός επιτυγχάνεται και μέσω της **λογοτεχνίας**, καθώς, σύμφωνα με τον Sartre (1947 [1971]), ο αναγνώστης λογοτεχνικού κειμένου μέσα από τη διαδικασία να κατανοήσει το περιεχόμενο του κειμένου κινητοποιεί τη φαντασία και τη στοχαστική ικανότητα. Με τη συμβολή των παραπάνω ο ενήλικος ερμηνεύει το λογοτεχνικό κείμενο και ενίοτε προχωρά τη σκέψη του πέρα από αυτά που γράφει ο λογοτέχνης. Προστίθεται, επίσης, ότι όπως η συνομιλία του ενήλικου ατόμου με άλλους εκπαιδευομένους μπορεί να οδηγήσει στο μετασχηματισμό μιας άποψης, έτσι και η συνομιλία του ενήλικου με ένα λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να οδηγήσει σε ίδιο αποτέλεσμα, καθώς μέσα από το λογοτεχνικό κείμενο κινητοποιείται η σκέψη του ενήλικου και προβαίνει σε κριτικό στοχασμό (Mezirow, 2000). Ο Freire, επειδή ο ίδιος μελέτησε πολύ λογοτεχνία και αυτή επηρέασε πολύ τον τρόπο σκέψης του, χρησιμοποίησε το λογοτεχνικό κείμενο στην εκπαίδευση ενηλίκων, με σκοπό να προβληματίσει τους ενήλικους και να τους παρακινήσει για δημιουργική δράση (Freire & Shor, 1987). Σύμφωνα με την Green (1990, όπ. αναφ. στο Mezirow, & Associates, 1990), η συνεχής ενασχόληση με τη λογοτεχνία βελτιώνει την ικανότητα του εμπλεκόμενου να ερμηνεύει θέματα που τίγονται σε αυτήν και σε συνδυασμό με την ενεργοποίηση της φαντασίας ο ενήλικος έχει τη πιθανότητα να δει αλλιώς τον εαυτό του και τον κόσμο και να απελευθερωθεί από τις υιοθετημένες συνήθειες της καθημερινότητάς του. Επίσης η λογοτεχνία δίνει τη δυνατότητα στον ενήλικο για αλλαγή και χειραφέτηση. Η ίδια, βέβαια, κάνει λόγο για ανάλυση σπουδαίων λογοτεχνικών κειμένων και όχι έργων που είναι απλά δημοφιλή και επιδερμικά. Ο Brookfield (1995), που αναφέρεται στη σημασία της αισθητικής εμπειρίας για τον κριτικό στοχασμό, προτείνει πιο συγκεκριμένα τη συγγραφή ποιημάτων ή κειμένων, δραματοποιήσεις, ζωγραφική, θέατρο, μέσω των οποίων ο ενήλικος με τη δημιουργία του βιώνει διάφορες καταστάσεις, αισθάνεται διάφορα πράγματα και συνειδητοποιεί ότι μπορεί να αναλάβει δράση και σε άλλους τομείς.

Είναι γεγονός ότι είναι λίγες οι έρευνες που έχουν εκπονηθεί σχετικά με την

επίτευξη του κριτικού στοχασμού μέσα από την τέχνη, και πιο συγκεκριμένα, για την επίτευξη του κριτικού στοχασμού μέσα από τη λογοτεχνία. Από τη διερεύνηση διαφόρων μελετών προκύπτει ότι επιτυγχάνεται ο κριτικός στοχασμός με την τέχνη (Καραλής & Ράικου, 2013^{*} Ράικου, 2013^{*} Παυλάκης, 2013^{*} Καραουλάνη, 2012^{*} Artit, 2011^{*} Γκοτζαμάνης, 2009). Συνεπώς σύμφωνα με τους υποστηρικτές της μετασχηματίζουσας μάθησης η λογοτεχνία με τη δυναμική της δύναται να συμβάλει στην επανεξέταση απόψεων των ενηλίκων.

Από τα παραπάνω, γίνεται φανερό ότι η τέχνη και ειδικότερα, η λογοτεχνία μπορεί να συμβάλλει θετικά στον κριτικό στοχασμό των ενηλίκων εκπαιδευόμενων. Η παρούσα έρευνα στηρίζεται στην υλοποίηση μιας εκπαιδευτικής δραστηριότητας, η οποία επιλέχθηκε με σκοπό να εξεταστούν οι απόψεις των ενηλίκων που την παρακολούθησαν σχετικά με το αν επιτυγχάνεται ο κριτικός στοχασμός με τη βοήθεια της λογοτεχνίας. Η εκπαιδευτική δραστηριότητα αφορά στη μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία και των μεταναστών στην Ελλάδα με τη χρήση της τέχνης και πρωτίστως της λογοτεχνίας.

Ταυτότητα της έρευνας

Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί αν συγκεκριμένα λογοτεχνικά κείμενα για επίκαιρα και αμφιλεγόμενα θέματα και οι τρόποι επεξεργασίας τους συμβάλλουν στην καλλιέργεια του κριτικού στοχασμού των ενηλίκων. Οι στόχοι, σε επίπεδο στάσεων, αφορούσαν στο αν είναι δυνατόν οι ενήλικοι να αμφισβητούν υιοθετημένες απόψεις τους, να στοχάζονται κριτικά μέσα από τα έργα τέχνης και αν είναι εφικτό να μετασχηματίζουν τις στερεότυπες αντιλήψεις τους και να διαχειρίζονται τα πιθανά αρνητικά συναισθήματά τους. Η συγκεκριμένη έρευνα ευελπιστεί να συμβάλει στην ήδη κεκτημένη γνώση διερευνώντας την επίτευξη του κριτικού στοχασμού μέσω της λογοτεχνίας, όπως διαφαίνεται από την πλευρά των εμπλεκομένων. Τα αποτελέσματα της έρευνας δύνανται να συμβάλουν στην πιστοποίηση της αποτελεσματικότητας των λογοτεχνικών κειμένων για την επίτευξη του κριτικού στοχασμού στους ενηλίκους μέσα από έμπρακτα παραδείγματα.

Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο και τον προβληματισμό όπως περιγράφηκαν, διατυπώθηκε το εξής ερευνητικό ερώτημα:

Άλλαξε κάτι στην οπτική των συμμετεχόντων σχετικά με τη μετανάστευση μετά την περάτωση εκπαιδευτικής δραστηριότητας με τη χρήση λογοτεχνικών κειμένων;

Για τη συγκεκριμένη έρευνα επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα, διότι διερευνήθηκε η αποτελεσματικότητα του κριτικού στοχασμού στους ενηλίκους μέσω λογοτεχνικών κειμένων σε μια συγκεκριμένη ομάδα ενηλίκων. Η ποιοτική έρευνα είναι κατάλληλη για διερευνητική εργασία. Επίσης, η απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα τι ακριβώς συμβαίνει στη συγκεκριμένη ομάδα, γιατί συμβαίνει και πώς ανταποκρίνεται η ομάδα στην αποτελεσματικότητα του κριτικού στοχασμού μέσα από συγκεκριμένο είδος τέχνης καθόρισε την επιλογή της ποιοτικής έρευνας (Robson, 2010). Άλλωστε, στη διερεύνηση θεμάτων σχετικών με την ανθρώπινη, κοινωνική συμπεριφορά και τη διερεύνηση απόψεων και εννοιών δεν ενδείκνυνται μετρήσιμες έρευνες (Ιωσηφίδης, 2006). Ωστόσο, σημειώνεται ότι ενώ η ποιοτική ανάλυση στηρίζεται στην περιγραφή και εμβάθυνση των απόψεων των ερωτηθέντων, δεν οδηγεί σε γενίκευση των ευρημάτων της έρευνας (Κεδράκα, 2009).

Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε ως τεχνική συλλογής δεδομένων η συνέντευξη, καθώς είναι ευέλικτος τρόπος άντλησης πληροφοριών και συνεπικουρείται από τη γλώσσα του σώματος που ερμηνεύει τα λεγόμενα. Η συνέντευξη δίνει την ευκαιρία στον ερευνητή να κατανοήσει τις σκέψεις, τις στάσεις, τα συναισθήματα των ερωτώμενων, καθώς και τα κίνητρα της απάντησης που έδωσαν (Κεδράκα, 2010). Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη, διότι επιδιώχθηκε μια εις βάθος μελέτη των προσωπικών απόψεων των εμπλεκόμενων για το θέμα που διερευνήθηκε, καθώς και εστίαση στις απόψεις και τα συναισθήματα των συγκεκριμένων ενηλίκων (Robson, 2010). Η δομή του Οδηγού Συνέντευξης που σχεδιάστηκε, βασίστηκε στο θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και σε αυτόν καταγράφηκαν οι ερωτήσεις που αφορούσαν στο ερευνητικό ερώτημα.

Για το ερευνητικό ερώτημα: *Άλλαξε κάτι στην οπτική των συμμετεχόντων σχετικά με τη μετανάστευση μετά την περάτωση εκπαιδευτικής δραστηριότητας με τη χρήση λογοτεχνικών κειμένων;* κατά τη συνέντευξη διατυπώθηκαν οι εξής ερωτήσεις:

1. Πώς σας φάνηκε η προσέγγιση του θέματος της μετανάστευσης μέσω της λογοτεχνίας;
2. Προέκυψε σε εσάς προβληματισμός και αλλαγή σε κάποιες παραδοχές σας σχετικά με το θέμα της μετανάστευσης;

Οι συμμετέχοντες στην εν λόγω έρευνα είναι 4 ενήλικοι που είχαν μαθησιακή εμπειρία από την εκπαιδευτική προσέγγιση μέσω τέχνης, από προηγούμενη συμμετοχή τους σε κάποιου είδους μη-τυπική ομάδα ενηλίκων εκπαιδευομένων. Πρόκειται για μια ομάδα ενηλίκων που παρακολούθησαν την προτεινόμενη εκπαιδευτική δραστηριότητα σε ένα Εργαστήριο που υλοποιήθηκε στα πλαίσια του Συνεδρίου: «Η δημοκρατική αγωγή: διδάσκοντας, εκπαιδεύοντας, καλλιεργώντας...», που διοργανώθηκε από την Ιωνίδειο Πρότυπη Πειραματική Σχολή Πειραιά στις 27-29/09/2013. Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις από τις τέσσερις συνεντεύξεις δόθηκαν από γυναίκες και η μια από άνδρα. Οι τρεις γυναίκες (Μαρία, Αγγελική, Αλεξάνδρα) είναι 45-50 ετών και υπηρετούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ως φιλόλογοι. Ο άντρας (ο Δημήτρης) είναι 48 ετών, εκπαιδευτικός, φιλόλογος που υπηρετεί στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τα κριτήρια με τα οποία επιλέχθηκαν, επομένως, τα συγκεκριμένα άτομα ήταν η ηλικία τους, μια επιλογή που συνδέεται με την επίτευξη του κριτικού στοχασμού σε άτομα μέσης ηλικίας, καθώς σύμφωνα με τον Mezirow (1998) η επίτευξη ολοκληρωμένου κριτικού στοχασμού εξαρτάται από την ηλικία και τη μόρφωση του ατόμου, διότι ο ενήλικος διαθέτει συναισθηματική ωριμότητα και αυτοέλεγχο. Επίσης, ένα ακόμα κριτήριο για την επιλογή των συγκεκριμένων ατόμων ήταν η οικειότητα με τους συγκεκριμένους ερωτώμενους, προκειμένου αφενός να γίνει αποδεκτή με ευκολία η έκκληση για συνέντευξη και αφετέρου να υπάρχει ένα ζεστό και ειλικρινές κλίμα κατά τη διεξαγωγή της συνέντευξης, ώστε να είναι θετικοί στο να συμμετέχουν και να ανοιχτούν για να εκφράσουν τις απόψεις τους. Το τελευταίο, ίσως να διακρίνεται από μια διάθεση ευκολίας στην επιλογή των συμμετεχόντων αλλά απαντάται σε ποιοτικές έρευνες, καθώς επιτρέπει πληρέστερη διερεύνηση των ζητούμενων (Bird, και συν., 1999).

Η πορεία για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας που ακολουθήθηκε ήταν η εξής: **Αρχικά**, οι συμμετέχοντες ήρθαν σε επαφή με κείμενα λογοτεχνικά και μέσω αυτών προβληματίστηκαν για θέματα σχετικά με το ρατσισμό και την έννοια του διαφορετικού. Ακολούθησε ανάγνωση και παρατήρηση των

κειμένων από τους εμπλεκόμενους, διατυπώθηκαν ερωτήσεις παρατήρησης, ερωτήσεις αναλυτικές και πιο δημιουργικές από την εκπαιδευτριά (Κόκκος, χχ). Ο σχεδιασμός τελείωσε με στοχασμό των εκπαιδευομένων και διάλογο σχετικά με την ορθότητα των υιοθετημένων απόψεών τους μετά την αισθητική εμπειρία που τους πρόσφερε το λογοτεχνικό κείμενο. Στη συνέχεια, η εκπαιδευτριά παρακίνησε τους εκπαιδευόμενους να προβληματιστούν για ζητήματα γενικότερα πέρα από το λογοτεχνικό κείμενο, ώστε να υπάρξει ενθάρρυνση για μετασχηματισμό κάποιων απόψεών τους. Ο σχεδιασμός στηρίχθηκε στην τεχνική του Perkins που έχει προσαρμοστεί από το ARTIT για την επεξεργασία λογοτεχνικών κειμένων (Κόκκος, χχ). Τα κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν στην πρώτη φάση αφορούσαν στις συνθήκες που βίωσαν οι Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία. Διερευνήθηκαν ζητήματα για τους μετανάστες με αφορμή τα λογοτεχνικά κείμενα και ενθαρρύνθηκαν οι εμπλεκόμενοι να λειτουργήσουν ως Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία και να γράψουν μια επιστολή σε αγαπημένο πρόσωπο, στην οποία να περιγράφουν τις συνθήκες ζωής τους στην ξένη χώρα και κυρίως τα συναισθήματά τους. Στόχος αυτής της πρώτης φάσης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ήταν οι συμμετέχοντες να έρθουν σε επαφή με την έννοια της μετανάστευσης, όπως τη βίωσαν οι Έλληνες μετανάστες σε διάφορες χώρες υποδοχής και κυρίως στη Γερμανία, προκειμένου να γνωρίσουν τα γεγονότα και να επανεξετάσουν τη στάση τους απέναντι στο θέμα της μετανάστευσης. Στη **δεύτερη φάση**, εξετάστηκε το θέμα της μετανάστευσης και του ρατσισμού, όπως αντιμετωπίζεται σήμερα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες ήρθαν σε επαφή με την έννοια του ρατσισμού μέσα από τα βιώματα Αλβανών ή άλλης εθνικότητας μεταναστών. Για την προσέγγιση του θέματος αυτού αξιοποιήθηκαν λογοτεχνικά κείμενα που αναφέρονται σε βιώματα Αλβανών ή άλλων εθνικοτήτων που έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα. Μετά την επεξεργασία των κειμένων οι συμμετέχοντες, αξιοποιώντας τα κείμενα που διάβασαν, καθώς και τις προσωπικές τους εμπειρίες από καθημερινά περιστατικά στα οποία οι ίδιοι είχαν συμμετάσχει ή παρακολουθήσει, κλήθηκαν να παρουσιάσουν τον προβληματισμό τους στην ολομέλεια μέσα από γραπτό κείμενο (άρθρο σε εφημερίδα, δελτίο ειδήσεων, διάλογο) ή να παίξουν ένα παιχνίδι ρόλων, στο οποίο μπορούσαν οι μεν να είναι μετανάστες και οι δε γηγενείς και να παρουσιάσουν τις εμπειρίες τους, ώστε να γίνουν μέσα από αυτό κατανοητές οι συμπεριφορές καθώς και οι αιτίες που προκαλούν διάφορες συγκρουσιακές καταστάσεις.

Τονίζεται, ωστόσο, ότι η έρευνα αποτελεί μια πιλοτική μελέτη περίπτωσης και υπογραμμίζεται ότι σε καμία περίπτωση δεν υπονοείται η γενίκευση των αποτελεσμάτων, καθώς υπάρχουν συγκεκριμένοι περιορισμοί, όπως το πολύ μικρό δείγμα, ή η οικειότητα με τους πολύ λίγους συνεντευξιαζόμενους, που πιθανόν αναγνωρίζουν τι θέλει να «ακούσει» ο συνεντευκτής. Άλλωστε, ο στόχος της συγκεκριμένης μελέτης είναι η παρουσίαση μιας *Καλής Πρακτικής*, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στον εκπαιδευτικό κόσμο για την προσέγγιση του «δύσκολου» θέματος του ρατσισμού και της αλλαγής στερεότυπων αντιλήψεων για την ξеноφοβία.

Αποτελέσματα

Το ερευνητικό ερώτημα είχε ως στόχο να διερευνήσει αν επετεύχθη κριτικός στοχασμός στους συμμετέχοντες μέσω της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής δραστηριότητας για τη μετανάστευση και διατυπώθηκαν δυο ερωτήσεις. Στην πρώτη ερώτηση, που αφορούσε στο πώς φάνηκε στους ενήλικους η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι τους άρεσαν οι δραστηριότητες, διότι τις

θεώρησαν βιωματικές και επειδή με αυτές «μπήκαν στη θέση του άλλου», όπως είπαν:

Μαρία:

«Πρώτα από όλα ένιωσα εγώ ως μετανάστρια με την παραγωγή κειμένου που κλήθηκα να εφαρμόσω οπότε εγώ με άλλο μάτι είδα τους μετανάστες που έρχονται στη χώρα μας. Αυτό ήταν πολύ δυνατό σημείο, πόσο μάλλον που μετά προσπάθησα να μπω και στη θέση όλων αυτών των αλλοδαπών που έχουν έρθει στη χώρα μας, να δω τα πράγματα από τη δική τους μεριά».

Και ο Δημήτρης θεωρεί πολύ ενδιαφέρουσα την προσέγγιση:

«... γιατί έθιξε το ενδιαφέρον θέμα της μετανάστευσης και της εικόνας του άλλου και μέσα από διάφορες δραστηριότητες και κείμενα πάσης φύσεως οδήγησε τους ενήλικους, όσους είχαν λάβει μέρος σε παιχνίδια ρόλων, που τους έδωσαν ουσιαστικά την ώθηση να ταυτιστούν με ορισμένους ρόλους, να υποδυθούν ορισμένους ρόλους και στο τέλος είχα την αίσθηση ότι οδήγησε, και αυτό μπορεί να κάνει ουσιαστικά η λογοτεχνία, σε μια ψυχική κάθαρση. Και φυσικά καλό θα ήταν όλοι οι ενήλικοι να έχουν αυτή τη δυνατότητα.»

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει τον Brookfield (1995), που αναφερόμενος στη σημασία της αισθητικής εμπειρίας για τον κριτικό στοχασμό, προτείνει πιο συγκεκριμένα τη συγγραφή ποιημάτων ή κειμένων, μέσω των οποίων ο ενήλικος με τη δημιουργία του βιώνει διάφορες καταστάσεις, αισθάνεται διάφορα πράγματα και συνειδητοποιεί ότι μπορεί να αναλάβει δράση. Η McGonigal (2005) σημειώνει κι αυτή ότι ο κριτικός στοχασμός διαφοροποιείται από την απλή πρόσληψη γνώσεων και στηρίζεται στην παρότρυνση των ενήλικων να διατυπώνουν τις σκέψεις τους γραπτά. Επίσης, θεωρήθηκε ότι μέσα από τα κείμενα επήλθε η ψυχική κάθαρση, πράγμα που πετυχαίνει η λογοτεχνία. Οι απόψεις αυτές επιβεβαιώνουν την Green (1990, όπ. αναφ. στο Mezirow & Associates, 1990), που ισχυρίζεται ότι η συνεχής ενασχόληση με τη λογοτεχνία βελτιώνει την ικανότητα του εμπλεκόμενου να ερμηνεύει θέματα που τίγονται σε αυτήν και, σε συνδυασμό με την ενεργοποίηση της φαντασίας, ο ενήλικος έχει την πιθανότητα να δει αλλιώς τον εαυτό του και τον κόσμο και να απελευθερωθεί από τις υιοθετημένες συνήθειες της καθημερινότητάς του. Φαίνεται, λοιπόν ότι όπως υποστηρίζει Dirkx (1997), η μάθηση συντελείται 'μέσα από την ψυχή' και ότι ο ενήλικος αντιλαμβάνεται καλύτερα τα δεδομένα με παραδείγματα και με τη συμμετοχή του στο έργο τέχνης παρά με την ενεργοποίηση της λογικής.

Οι συμμετέχοντες βρήκαν πολύ ενδιαφέρον το υλικό, δηλαδή τα λογοτεχνικά κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν. Η Μαρία είπε:

«μου άρεσε αρκετά η ανάγνωση των διηγημάτων, των αποσπασμάτων. Ήταν αρκετά ανθρώπινα και συγκεκριμένα, επειδή ήταν και αρκετά ρεαλιστικά, δηλαδή δεν ήταν η γραφή του... με πράγματα που δεν μπορούν να συμβούν με αλληγορίες και τέτοια.»

Ο Δημήτρης επισημαίνει:

«....Θυμάμαι μια φράση του ρουμανικής καταγωγής στοχαστή, πνευματικού ανθρώπου, συγγραφέα, του Τσιωρά που έλεγε ότι η πραγματικότητα δεν αποτελεί έμπνευση για τη λογοτεχνία αλλά στα καλύτερά της η λογοτεχνία αποτελεί έμπνευση για την πραγματικότητα. Αυτό πρέπει να το έχουμε ως

οδηγό για να καταλάβουμε ότι η λογοτεχνία βρίσκεται πολλές φορές πιο κοντά στην ουσιαστική πραγματικότητα, στην πραγματική πραγματικότητα και στην καθημερινότητά μας παρά αυτά που νομίζουμε ότι ζούμε στην κοινωνία μέσα από τις αναπαραστάσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης, μέσα από αυτά που βλέπουμε αλλά δυστυχώς πολλές φορές δεν καταλαβαίνουμε τι συμβαίνει.»

Οι Horkheimer & Adorno (1984) θεωρούν χαρακτηριστικό των αυθεντικών έργων τέχνης την αλήθεια, καθώς και την έκφραση έντονων συναισθημάτων του ανθρώπου που προβάλλονται μέσα από τη διαλεκτική σχέση περιεχομένου και μορφής του κάθε έργου τέχνης. Έτσι, το κάθε επιμέρους στοιχείο περιεχομένου ή μορφής του έργου τέχνης συμβάλλει στην κατανόηση της αλήθειας/πραγματικότητας.

Ο Δημήτρης διατύπωσε την εξής σκέψη:

«.....έδειξε ουσιαστικά το εργαστήριο να καταλάβουμε τι είναι αυτό που κάνει ορισμένους ανθρώπους να αναπτύσσουν ξενοφοβικά αισθήματα, αν και οι ίδιοι είναι καλοπροαίρετοι. Ορισμένα προσωπικά τους βιώματα τους κάνουν να αναπτύξουν ξενοφοβία. Βέβαια, στη λογοτεχνία, όπως λέμε της μετανάστευσης υπάρχουν εξαιρετικά κείμενα, τα οποία μπορούν να μας δώσουν ένα χέρι βοήθειας να καταλάβουμε ακόμα περισσότερο όχι μόνο την ψυχολογία του πρόσφυγα ή του μετανάστη που αφήνει την πατρίδα του αλλά και την εχθρότητα που αντιμετωπίζει σε μια κοινωνία που χειμάζεται από προβλήματα και ψάχνει να βρει αποδιοπομπαίους τράγους.»

Επίσης, τους άρεσε η ομαδοσυνεργατική μέθοδος που υπήρχε στην εκπαιδευτική δραστηριότητα, όπως σημειώνει ο Δημήτρης:

«Η ομαδοσυνεργατική είναι η ενδεδειγμένη μέθοδος γιατί ουσιαστικά μοιράζεσαι τις εντυπώσεις που αφήνει ένα κείμενο με την υπόλοιπη ομάδα και ουσιαστικά είναι σαν να ξαναφτιάχνεις από την αρχή ένα κείμενο, δηλαδή υπάρχουν δέκα άνθρωποι υπάρχουν δέκα διαφορετικές αναγνώσεις και μοιράζεσαι αυτές τις διαφορετικές εμπειρίες, είναι σαν να ξαναγράφεις ένα κείμενο από την αρχή.»

Θεώρησαν ότι μέσω της ομαδικότητας έμαθαν πράγματα που δε θα τα μάθαιναν, αν απλά τους τα έλεγε ένας δάσκαλος, γιατί θα ήταν βαρετή η παρακολούθηση, όπως σημειώνει και ο Λιντζέρης (2010), που αναφέρει ότι ο κριτικός στοχασμός πραγματώνεται μέσω του στοχαστικού διαλόγου μεταξύ των ενηλίκων για την κατανόηση μιας εμπειρίας, με σκοπό να καταλήξουν σε μια νέα κρίση που, όμως, χρήζει επανεξέτασης.

Τέλος, έκαναν λόγο και για το ρόλο του εκπαιδευτή που συντονίζει, καθοδηγεί και διαμορφώνει κατάλληλο κλίμα, ώστε να κινητοποιηθεί η ομάδα και να δουλέψει. Η Μαρία για το θέμα αυτό συμπεραίνει:

«Σαφώς δεν ήταν μια διδασκαλία από κάποιο άνθρωπο που να μου εξηγεί με επιχειρήματα πώς αποδεχόμαστε τους μετανάστες, πώς νιώθουν οι μετανάστες αλλά όλα αυτά τα πράγματα πέρασαν με ένα πολύ πιο δημιουργικό και ελεύθερο τρόπο μέσα από τα κείμενα και μέσα από την κουβέντα στην ομάδα και μέσα από την καθοδήγηση ή τον συντονισμό ενός ανθρώπου που ήξερε να μας οδηγήσει εκεί που θα έπρεπε να μας οδηγήσει.»

Παρατηρούμε ότι γίνεται αναφορά στο ρόλο του εκπαιδευτή που είναι

καθοδηγητής, που δίνει ερεθίσματα, θέτει προβληματισμούς, βοηθάει τον ενήλικο να εστιάσει σε συγκεκριμένα σημεία του κειμένου. Επίσης, αναφέρθηκε ότι είναι σημαντικός ο ρόλος του για την οργάνωση της διδακτικής παρουσίασης, την επιλογή των κειμένων, το βιωματικό τρόπο διδασκαλίας, την ομαδοσυνεργατική μέθοδο, τη διάθεση να ακούει τους εκπαιδευόμενους και όχι μόνο να παραθέτει τις απόψεις του. Όλα αυτά σημειώνονται από την Green (1990, όπ. αναφ. στο Mezirow & Associates, 1990), σύμφωνα με την οποία, ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων κρίνεται ως πολύ σημαντικός, επειδή πρέπει να δίνει ερεθίσματα στον εκπαιδευόμενο, ώστε να τον οδηγήσει σε προβληματισμό και διενέργεια για μετασχηματισμό των θέσεών του.

Φαίνεται, τελικά, ότι οι συγκεκριμένοι ενήλικοι βίωσαν πράγματα που, όπως ισχυρίζονται οι ίδιοι σε αρκετά σημεία της συνέντευξης, δε θα τα βίωναν με τον παραδοσιακό τρόπο μιας ‘μετωπικής’ διδασκαλίας του θέματος της μετανάστευσης και αυτό δείχνει να οφείλεται, σύμφωνα με τον Brookfield και τον Mezirow στον κριτικό διάλογο που αναπτύσσεται μέσα στην ομάδα (βασική προϋπόθεση για την επίτευξη κριτικού στοχασμού). Ο κριτικός διάλογος βασίζεται στη συνεργασία και την «ώσμωση» με τους άλλους εκπαιδευόμενους που συμπεριφέρονται ως ‘κριτικοί καθρέφτες’ του εαυτού τους και συμβάλλουν στην επανεξέταση παραδοχών και στερεοτυπικών αντιλήψεων των ενηλίκων (Mezirow & συν., 2007, σ. 177).

Στη δεύτερη ερώτηση που ρωτούσε πιο συγκεκριμένα τους συμμετέχοντες στην έρευνα αν άλλαξε κάτι μέσα τους σχετικά με την μετανάστευση, από τις απαντήσεις που δόθηκαν όλοι οι συμμετέχοντες, ακόμα και αυτοί που έσπευσαν να δηλώσουν πως δεν είναι ρατσιστές, είπαν ότι με τα διηγήματα και τις δραστηριότητες μπήκαν στη θέση των αλλοδαπών, προβληματίστηκαν, ένιωσαν πώς νιώθουν οι μετανάστες, συγκρίνοντας μάλιστα τα συναισθήματά τους με αυτά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία και σκέφτηκαν μήπως φέρονται και αυτοί ανάλογα.

Πιο συγκεκριμένα, η Μαρία σημειώνει:

«...δηλαδή ειδικά τα κείμενα που είδα και ειδικά ότι συνειδητοποίησα- το ήξερα, ίσως να το είχα ξεχάσει όμως- πώς ένιωσαν και οι Έλληνες και πώς δεν αγκαλιάστηκαν όταν πήγαν σε ξένες χώρες, με έκανε ακριβώς να νιώσω πώς νιώθουν αυτοί οι άνθρωποι, έτσι όπως τους αντιμετωπίζουμε.»

Επίσης, η Αλεξάνδρα λέει:

«.....αν βάλεις τον άλλο στο ρόλο του μετανάστη και αν μάλιστα αυτός ο ρόλος είναι κάτι που έχει ήδη βιωθεί στην πραγματικότητα σε πλαίσιο πια ελληνισμού, για να το θέσω έτσι. Αν βάλεις τον άλλο στο πλαίσιο, ξέρεις, και εμείς κάποτε, όταν είμαστε χώρα που έδινε μετανάστες προς τα έξω και δεν είμαστε χώρα υποδοχής, κοίτα πώς μας φέρονταν, δηλαδή με τη διαδικασία της ενσυναίσθησης.»

Η Αγγελική τόνισε:

«εγώ, ας πούμε, ότι εκπροσωπώ το άτομο που είναι ήδη υποψιασμένο, οπότε επιβεβαιώθηκαν κάποια πράγματα, κάποιες αντιλήψεις που είχα, δηλαδή με βοήθησε, ίσως επειδή, αν θες, δεν έχω στο άμεσο οικογενειακό μου περιβάλλον μια εμπειρία μετανάστευσης ή ξεριζωμού και τα λοιπά. Με βοήθησε ίσως να το δω εκ των έσω λίγο περισσότερο αυτό το θέμα, έτσι... η ενσυναίσθηση. Στο δρώμενο που πήρα μέρος, αν θυμάσαι, έκλαψα, δηλαδή, αυτό σου λέω, μπήκα στο πετσί του ρόλου.»

Ο Δημήτρης είπε:

«...Μπαίνει, λοιπόν, κάποιος στη διαδικασία της ενσυναίσθησης. Η διαδικασία της ενσυναίσθησης είναι το πιο σημαντικό που μπορεί να προσφέρει η λογοτεχνία, δηλαδή αυτό που είπαμε, ένα παιχνίδι ρόλων..... ένα κείμενο, όπως είχε πει ο Eco είναι μια νωχελική μηχανή, η οποία διεκπεραιώνει το μισό έργο. Το άλλο μισό ποιος θα το διεκπεραιώσει, ποιος θα το φέρει σε πέρας; Ο ίδιος ουσιαστικά ο αναγνώστης.»

Ο Sartre (1947 [1971]) ισχυρίζεται ότι ο αναγνώστης λογοτεχνικού κειμένου, μέσα από τη διαδικασία να κατανοήσει το περιεχόμενο του κειμένου, ενεργοποιεί τη φαντασία και τη στοχαστική του ικανότητα κι έτσι, ο ενήλικος ερμηνεύει το λογοτεχνικό κείμενο -και ενίοτε- προχωρά τη σκέψη του πέρα από αυτά που γράφει ο λογοτέχνης,

Όλοι δήλωσαν ότι προβληματίστηκαν, ήρθαν στη θέση των μεταναστών, ένιωσαν τρυφερά συναισθήματα, αναρωτήθηκαν μήπως και οι ίδιοι φέρονται ρατσιστικά, ενώ θεωρητικά δηλώνουν μη ρατσιστές, όπως σημειώνει η Αλεξάνδρα:

«προβληματισμός σίγουρα προέκυψε, γιατί μπορεί σε θεωρητικό και συνειδητό επίπεδο να υπεραμυνόμεθα των αντιρατσιστικών θέσεων μας αλλά σε ασυνείδητο επίπεδο μπορεί να μας βγαίνει πάρα πολύ συχνά στην καθημερινή ζωή και να μην το αντιλαμβανόμαστε, άρα αυτό είναι σίγουρα κάτι που σε προβληματίζει και που αρχίζεις και ελέγχεις, λες τώρα, μήπως λειτουργώ και εγώ κάπως έτσι; Και σίγουρα λειτούργησε πάρα πολύ και πάντα λειτουργεί.»

Σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι όλοι οι εκπαιδευόμενοι επεσήμαναν ως βασική προϋπόθεση του κριτικού στοχασμού μέσω της λογοτεχνίας τη θέληση του ενηλίκου να αλλάξει, τη δεκτικότητά του. Η Μαρία λέει:

«...Και από κει και πέρα παίζει ρόλο και η διάθεση του ενηλίκου, δηλαδή πόσο με προβληματίζει κάτι, πόσο ανησυχώ για αυτό, πόσο το ψάχνω, πόσο απασχολούμαι γενικώς με αυτό και δεν είμαι εφησυχασμένος και δε θεωρώ τα πάντα δεδομένα.»

Τέλος, σημειώνει:

«Ήταν αρκετά άμεσο και μέσα σε αυτά διέκρινα και δικές μου θέσεις ή σε αντίστοιχες καταστάσεις θεώρησα ότι θα μπορούσα να φερθώ και εγώ έτσι ή ακόμα και να βρεθώ σε μια δύσκολη θέση, όπως βρέθηκαν οι μετανάστες.»

Το ενδιαφέρον εντοπίζεται στο ότι τα παραπάνω δεν ειπώθηκαν απλά στη συνέντευξη αλλά έγιναν αντιληπτά από την ομάδα και κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, όπου οι εμπλεκόμενοι παρουσίασαν ομαδικές εργασίες προερχόμενες από τις εμπειρίες και τα βιώματά τους σε σχέση με τους μετανάστες, προβληματίστηκαν και συζήτησαν σχετικά με διάφορα θέματα, όπως για τη διάκριση εννοιών ρατσισμού-καχυποψίας και στο τέλος, αναρωτήθηκαν σχετικά με το αν και κατά πόσο άλλαξαν οι απόψεις τους για τους φόβους, που είχαν καταγράψει αρχικά για τους μετανάστες. Και στη συνέντευξη, όμως, υπήρχε έντονος προβληματισμός και σκέψη πριν από κάθε απάντηση σχετικά με θέματα που άπτονται του ρατσισμού.

Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, η άποψη των Horkheimer & Adorno (1984) ότι η τέχνη με την ολότητά της μπορεί να αμφισβητήσει τις στερεοτυπικές και

καθιερωμένες αντιλήψεις και επειδή μάλιστα επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες συμβάλλει στην κριτική σκέψη. Αν μάλιστα επιδιωχθεί από τον ενήλικο η επεξεργασία των καθημερινών καταστάσεων με τον ίδιο τρόπο που προσεγγίζει η τέχνη τα ζητούμενα, υπάρχει η δυνατότητα αμφισβήτησης και απεγκλωβισμού από το κοινωνικό κατεστημένο (Adorno, 2000).

Είναι φανερό ότι προέκυψε προβληματισμός, *επαναπροσδιορισμός αντιλήψεων*, σκέψη πριν την πράξη, οπωσδήποτε μια *δράση*, ωστόσο δεν έγινε αναφορά για ανάληψη συγκεκριμένης επαγγελματικής, κοινωνικής ή πολιτικής δράσης, γεγονός που ενισχύεται από την άποψη του Mezirow (2007), που δε θεωρεί υποχρεωτική τέτοιου είδους δράση αλλά την κατανόηση των εσφαλμένων αντιλήψεων και την πιθανή αλλαγή στάσης του ενήλικου απέναντι στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τα δεδομένα, δηλαδή ενδιαφέρεται, κυρίως, για την αλλαγή του τρόπου με τον οποίο σκέφτεται ο ενήλικος για τον εαυτό του. Ωστόσο, με την άποψη αυτή δεν συμφωνεί και ο Brookfield (Κόκκος, 2010), που θεωρεί σκοπό του κριτικού στοχασμού την πολιτική δράση. Αναρωτιόμαστε, όμως, αν ο προβληματισμός, η συνειδητοποίηση και η αμφισβήτηση (και γιατί όχι;) η αλλαγή των στερεότυπων αντιλήψεων, δε συνιστά πολιτική δράση, αφού επηρεάζει τον τρόπο σκέψης του πολίτη που ευαισθητοποιημένος, μπορεί να ενεργεί, να ενδιαφέρεται για τα κοινά και να μην είναι αδιάφορος.

Συμπεράσματα

Από τη συγκεκριμένη, μικρής κλίμακας διερεύνηση, προκύπτει ότι οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι, ανεξάρτητα από το αν θεωρούσαν πως ήταν ευαισθητοποιημένοι στα θέματα μετανάστευσης και ρατσισμού, *επηρεάστηκαν* από την εκπαιδευτική δραστηριότητα που χρησιμοποίησε τη λογοτεχνία ως εφελτήριο για μάθηση. Προβληματίστηκαν, ξανασκέφτηκαν και τουλάχιστον αρκετοί *ταρακουνήθηκαν*, έστω και λίγο, και αμφισβήτησαν κάποιες παραδοχές τους και μάλιστα για ένα θέμα πολυσυζητημένο αλλά και πάντα επίκαιρο. Όλα αυτά ενισχύουν την άποψη ότι ο κριτικός στοχασμός επιτυγχάνεται μέσω της φαντασίας που ενεργοποιεί τον ενήλικο με τη βοήθεια του έργου τέχνης (Dewey, 1980). Τελικά, φαίνεται πως η αισθητική εμπειρία είναι πράγματι ευρύτερη από την εμπειρία που αποκομίζει ο ενήλικος από την πραγματικότητα, και είναι ικανή να τον ωθήσει σε κριτική σκέψη και σκέψη.

Επιγραμματικά, στους ενήλικους εκπαιδευόμενους φαίνεται ότι αρέσει:

- το βιωματικό στοιχείο των δραστηριοτήτων
- τα λογοτεχνικά κείμενα
- η ομαδοσυνεργατική μέθοδος
- ο ρόλος του εκπαιδευτή

Μετά την παρακολούθηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι:

- επηρεάστηκαν
- ταρακουνήθηκαν
- αμφισβήτησαν
- επαναπροσδιόρισαν απόψεις

Εν κατακλείδι, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι είναι θετικοί για τη χρήση της τέχνης στη διαδικασία της μάθησης.

Προσδοκάται ότι η παρούσα έρευνα θα συμβάλει στο να ωθήσει τους εκπαιδευτές ενηλίκων να εντάξουν την τέχνη και κυρίως, τη λογοτεχνία στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Adorno, T. (2000). *Αισθητική Θεωρία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Cranton, P. (2009). *Reflection through Fiction*. www.transformativelearning.org
- Dewey, J. (1934 [1980]). *Art as Experience*. USA: The Penguin Group.
- Dirkx, J. M. (1997) Nurturing Soul in Adult Learning. In P. Cranton (ed.), *Transformative Learning in Action: Insights from Practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Ennis, R. H. (1993). Critical Thinking and Subject Specificity. *Educational Researcher*, 32(1), 179-186.
- Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., & Carty, J., (1999). *Εξέλιξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον- Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Freire, P. & Shor, I. (1987). *A Pedagogy for Liberation*. Bergin and Connecticut, USA. Jossey-Bass.
- Horkheimer, M. & Adorno, Th. (1984). Η βιομηχανία της κουλτούρας: Ο Διαφωτισμός ως εξαπάτηση μαζών. Στο Th. Adorno κ.α., *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*. Αθήνα: Ύψιλον.
- McGonigal, K. (2005). Διδασκαλία για το μετασχηματισμό: Από τη Μαθησιακή θεωρία στις Διδακτικές Στρατηγικές. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 12, 12-15.
- Mezirow, J. (1997). Transformative Learning: Theory to Practice, *New Directions for Adult and Continuing Education* 74, 5-12.
- Mezirow, J. (1998). On Critical Reflection. *Adult Education Quarterly*, 48, 185-198.
- Mezirow, J. (2000). Learning to Think Like an Adult: Core Concepts of Transformation Theory. In: J. Mezirow & Associates, *Learning Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco, Jossey-Bass, 3-33.
- Mezirow, J., & Associates (1990). *Fostering Critical Reflection in Adulthood*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Mezirow, J., & συνεργάτες (2007). *Η Μετασχηματίζουσα μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Sartre, J.P. (1947 [1971]). *Τι είναι η λογοτεχνία;* Αθήνα: Εκδόσεις '70.
- Shor, I. (1992). *Empowering Education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Brookfield, S. (1995). *Becoming a Critically Reflective Teacher*. San Francisco.
- Brookfield, S. (2012). *Teaching for Critical Thinking*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Γκοτζαμάνης, Ο. (2009). *Το θέατρο ως εναλλακτική μορφή εκπαίδευσης και ως εργαλείο μάθησης ενηλίκων στο πλαίσιο της μετασχηματίζουσας μάθησης. Η περίπτωση της ερασιτεχνικής σκηνής του ΔΗ.Π.Ε.ΘΕ Ρούμελης (Διπλωματική εργασία)*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:
http://class.eap.gr/QuickPlace/ekpde/Main.nsf/h_64BAE25B4E68D7F6C22576AF00400E50/6D9243F1FBE7D7D3C22576B0004F063B/?OpenDocument
(5/02/2014).

- Ζαρίφης, Γ. (2009). *Ο Κριτικός Στοχασμός στη Μάθηση και Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Ιωσηφίδης, Θ. (2006). Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα και Κριτικός Ρεαλισμός. Στο Θ. Ιωσηφίδης & Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ποιοτική Κοινωνική έρευνα: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων*. Αθήνα: Κριτική.
- Καραλής, Θ., & Ραΐκου, Α. (χχ). *Πακέτο Εργασίας 1: Ερευνητική έκθεση Ελλάδα-Εθνική Έκθεση*. Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Καραούλανε, Α. (2012). *Καινοτόμες Μεθοδολογίες στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Η περίπτωση της χρήσης της Τέχνης ως εργαλείο Στοχασμού* (Διπλωματική εργασία). Πάτρα: ΕΑΠ.
Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:
[http://class.eap.gr/LotusQuickr/ekpede/Main.nsf/0/0F987457866654D7C2257B0B00357DDF/\\$file/KARAOULANI%20ATHANASIA.pdf](http://class.eap.gr/LotusQuickr/ekpede/Main.nsf/0/0F987457866654D7C2257B0B00357DDF/$file/KARAOULANI%20ATHANASIA.pdf) (20/12/2013).
- Κεδράκα, Α. (2009). *Εκπαιδευτές ενηλίκων στην Ελλάδα. Εξέλιξη, αναζητήσεις, προβληματισμοί*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Κεδράκα, Α. (2010). *Μεθοδολογία λήψης συνέντευξης*. Στην ιστοσελίδα της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων: www.adulteduc.gr
- Κόκκος, Α. (χ χ). *Η Μεθοδολογία και τα εκπαιδευτικά υλικά του Artit*. Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαιδευτών Ενηλίκων.
- Κόκκος, Α., & Συνεργάτες. (2011). *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Λιντζέρης, Π. (2010). Θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης: δυνατότητα για μια κριτική και χειραφετική στροφή στην πρακτική της εκπαίδευσης ενηλίκων. Στο Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος (επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (94-120). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παυλάκης, Μ. (2013). Επιχειρηματική Ηγεσία: Ανάδειξη των Χαρακτηριστικών του Ρόλου του Ηγέτη μέσα από Έργα Τέχνης. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 28, 3-13.
- Ραΐκου, Α. (2013). *Εκπαίδευση Ενηλίκων και Τριτοβάθμια εκπαίδευση: διερεύνηση δυνατότητας για ανάπτυξη κριτικού στοχασμού μέσα από την αισθητική εμπειρία σε εκπαιδευόμενους εκπαιδευτικούς*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/28501#page/6/mode/2up> (20/01/2013).

Manolis G. Varvounis

(Professor. Democritus University of Thrace)

SAINTS OF SAMOS (4TH C AD) BETWEEN HISTORY AND FOLKLORE

Hagiology is a branch of theology and history that investigates the lives of the saints from every aspect (1). The *synaxaria*, or *Lives of Saints*, however, are not, of course, historical texts and so their aim is not to transmit historical information, although they are historical sources. In this regard, the information that they offer is to be examined carefully and requires cross-checking and verification, before they can be used as evidence for the period in which they were written or with which they deal. Here, in what follows, we attempt such a critical reading regarding three lesser saints of the 4th c AD, who date to the reign of Constantius, son of Constantine the Great, namely, Gregorios, Theodoros and Leon.

The first source for these saints is their *synaxarion*, written in Latin by the Dominican monk Petros Calotius, of the late 13th and early 14th c and published by the Bollandists in 1743 in their series of *Acta Sanctorum* (2). Petrus de Natalibus also dealt with these saints in his work on Christian hagiology, published in Venice in 1516 (3). Lastly, references to these saints occur in various hagiological works, particularly those of the Roman Catholic church (4).

Thus they are mentioned in the *Additiones Usuardinae*, published in Cologne in 1515, in the martyrs' lives of Witford, of 1526, and of Francesco Maurolycus, of 1568, in the catalogue of saints by Philippus Ferrarius and in the work of Petros Equilinus on Christian hagiology. Furthermore, the *synaxarion* in the *Acta Sanctorum*, published in 1749, was republished in the works of F. Corner, of 1749 (5), and of G. Cappelletti, of 1855 (6) on the history of the church in Venice. More recently, mention is also to be found in a work of 1999 by the present writer dealing with Samiot hagiology (7).

Nevertheless, certain vital points regarding details of the life and passing away of the saints are missing and require clarification. This is because of the so-called hagiological myths, which, as Hippolyte Delehay notes (8), are to be discerned in various *synaxaria*, in just the same manner as folktale types exist, either on their own, or in conjunction with others, in fairytales and texts in the folk literature of various peoples.

I. The first major question relates to the place in which the saints pass away. The text from the *synaxarion* mentions Samos. The Bollandist, however, who makes introductory comments on the text ponders the three islands that in Classical and Hellenistic texts bear this name, namely, Samos, Samothrace and Kephallenia. Having rejected Samothrace, the commentator considers the two other islands and finally settles on Kephallenia. Thus the identification of the Samos in the *synaxarion* with Kephallenia arises from the Bollandist commentator, and not from the text itself.

The main argument in favour of this identification of the Samos of the text with Kephallenia, rather than being any reference in certain sources to Kephallenia also as Samos (9), is in fact a piece of topographical information offered by the *synaxarion* itself.

This states that opposite the Samus valley on the islands where the saints passed away is located the island of Thous, the site of the valley of the Compatres. The Bollandist editor of the text, who, of course, had no first-hand knowledge of the area and was reliant upon the sources to which he had access, identifies Thous with the island of Thoeae, that is, with Ithaki, and the Compatres valley with the island, which lies near Kephallonia, of Volcompare or Valle di Compari > Vallis Compatrium > Comparum. Thus it is clear that, if these attempts at identification can be refuted, then the identification of the 'Samos' of the *synaxarion* with Kephallenia is also to be doubted or refuted. Furthermore, if it can be ascertained that this geographical information belongs to another compositional phase of the *synaxarion*, then doubt is cast upon both the geographical and topographical reliability of the text itself and upon attempts to locate the action in Kephallenia, where the Bollandist commentator and editor of the *synaxarion* wished to locate it.

It is tempting to identify Thous with the ancient city of Teos, on the Asia Minor coast opposite Samos (10), or the Compatres valley with the *Livadi ton Kalogeron* ('Meadow of the Monks'), in the north of Patmos (11), that is, the *Koilada ton Pateron* ('Valley of the Fathers'). It would seem, however, that the solution to the problem is not so simple and that in fact one is confronted here with various phases in the composition of the text of the *synaxarion*, which follow the history and fortunes of the remains of St. Grigorios, St. Theodors and St. Leon.

The Bollandist editor, however, remarks that Petrus Equilinus notes that the relics of Grigorios and Theodoros were at some point transported to Venice and deposited in the monastery of St. Zaharias. Equilinus is followed by Ferrarius, who, presumably from oversight, adds that the remains of Leon were also deposited in the monastery, although it would seem that they in fact remained for some time on Samos. Fr. Maurolycus, Philippus Ferdinandus Ughellus and Janningus also follow Equilinus, although Janningus confuses the relics of Grigorios with those of Gregory of Nazianzos. He thereby reproduces the mistaken identification that was probably a commonplace for Venetians of the time. Equilinus is also followed by Petrus de Natalibus, on whom later, in 1886, Epameinondas Stamatiades (12) also relied. Stamatiades states that the relics of Grigoris and of Theodoros were transported to Venice, whilst those of Leon remained on Samos until the end of the 14th c. (13).

It would seem that the answer to our problem is to be found in the matter of how the relics were transported. The three saints are honoured today on Kephallonia as the 'Holy Ones Who Have Become Manifest' and, in fact, as 'martyrs', in a monastery in the area of Same, (14). The first reference to this worship on Kephallonia is dated to 1264 and is found in the *Praktiko tis Latinikis Episkopis tis Kephallenias* ('Records of the Latin Bishopric of Kephallenia'). It is also found in the *Epitome* of the *Praktiko*, written in 1677, in which the three saints are recorded as being '*neophaneis*' ('newly appeared') (15). On Kephallenia itself, there are icons depicting the saints, the oldest of them being dated to 1654 (16) and they have been constantly worshipped and honoured there, whilst the monastery is mentioned by various foreign travellers who visited the island (17).

According to popular tradition on Kephallenia, firmly stressed in various sources and records, a miracle was responsible for the discovery of the relics of the three saints in a cave on the hill of Avlochori (18), in the area of Same, and that the saints were monks and perhaps related to each other, possibly being father and two sons (19). The relics were later stolen from Same, put on board a ship with the aim of

transporting them to the west, although the ship sank 'before Cape Pagana of Fiskardo' (20). Fr. Giorgios Antzoulatos makes various conjectures regarding the identity of this stretch of coast and settles upon the shoreline at Giagana, on the route to Fiskardo (21). He then proceeds to offer various thoughts on the historical basis of this tradition and concludes that 'these (that is, the relics) will be found in some crypt, perhaps, or some church in western Europe, where it is most likely that they are located' (22).

What emerges from all this is that the popular tradition of worship on Kephallenia regarding the matter is mistaken and involves problems. It is ignorant of the true identity of the saints and of the relationship between them and their particular character. Moreover, it links the discovery of their relics with the cave, where they were supposedly 'hidden' and it is ignorant of the fate of their relics, which today, naturally, are not located on the island (23). It is obvious that the Kephallenian tradition is ignorant of the saints' *synaxarion* and the details involved. What, then, has happened and how are all these details and contradictions to be combined and interpreted?

If one considers the information offered by the sources and views them in combination with historical and archaeological data, one is in fact led to conclude that the island where the saints passed away is Samos, rather than Kephallenia. The ancient city of Samos is located in the southeast of the island of Samos. It was capital of the island until the early Byzantine period and is today's Pythagorio. The whole of this valley is frequently referred to as 'Samos' in the sources (24), as it is by the *synaxarion*. In this area, towards the heights that rise above it, where the so-called 'Tunnel of Eupalinos' and the monastery of the Virgin of the Cave are located, there was for centuries thick and extensive scrub, until the fires of the twenty years between 1980 and 2000, which denuded the area of vegetation. Furthermore, this was the site, at the foot of the hill, since ancient times of the Glyphada marshes. Here, in the past, grew reeds and the thick vegetation usually found in marshy areas, until the development of tourism led to the clearance of a large part of this vegetation. It was in this area, then, not far from the part of the coastline where, according to the *synaxarion*, the saints disembarked, that they found the remains of the ancient temple of Artemis (25), which is where the saints then remained, to pass away in sanctity.

At this point, at the edge of the marsh, within the limits of the early Christian cemetery of the Panayitsa ('Little Virgin'), archaeological research has revealed the ruins of a Christian martyr's shrine, where three empty and plundered sarcophagi were found (26). It is highly likely that it was here that the *archon* Michael of the *synaxarion*, having been miraculously cured of the leprosy that was tormenting him, laid to rest with full religious honours the remains of the three saints that as a consequence of a vision he had discovered in the scrub, where they had passed away. It was also he who wrote their first *synaxarion* (27). These details are to be found in the Latin *synaxarion* produced by the Bollandists

In view of these attempts at identification and given that the Kephallenian tradition is so inadequate, it is, I think, clear that the island where the relics originally lay is to be identified as Samos, despite the opposing view of the Bollandist commentator and editor. On the other hand, Kephallenia, too, is most certainly linked to the three saints at a secondary level. As is well-known, during the Crusades, particularly the Fourth, many religious relics were stolen and carried off from the

Orthodox East to the Catholic West (28). Thus it would seem that during the first half of the 13th c., the relics of Grigorios and Theodoros, too, were stolen from Samos,

since the relics of Leon had very probably already been moved from their original place (29).

Kephallenia was one of the points on the route by which such relics were carried to the west, where they usually ended up in some collection (30). In 1087, the ship bearing the relics of St. Nicholas from Myra, in Lycia, to Bari in Italy, put in to port in the area of Same (31). In 1122, Doge Domenico Micheli transported the relics of St. Donatus from Lefkada to Venice, via Kephallenia (32). These two cases, to which the sources bear witness, indicate the existence of a 'relic route', as it were, from the east to the west, with Kephallenia as an intermediate stop. The same route was followed by the relics of two of the three military saints of Samos and it was very probably then that the shipwreck mentioned by Kephallenian folk tradition occurred in the Giagana bay, on the north-eastern coast of Kephallenia, on the route from Same to Fiskardo, the northernmost port on Kephallenia.

Thanks to the shipwreck, the relics remained for some time on Kephallenia. They were kept in the cave to start with, where the Christians of the area mistakenly believed that they had been discovered. Thus the narrative regarding the supposed discovery of the relics in a cave became linked to the story of the three saints, who as early as 1264 were termed *neophaneis* ('newly appeared') (33). That is, they were initially unknown on Kephallonia and then became *phanentes* ('manifest'). In other words, they became known to the folk-tradition of the island, which was previously ignorant of them. The word *phanentes* does not necessarily mean that the saints were previously concealed. Rather, it indicates that immediately after the shipwreck and the salvaging and bringing ashore of the relics, the saints became known to the popular religious awareness and practices of the people of Kephallenia (34), very probably also thanks to some tradition regarding the miraculous powers of their relics. Those who were transporting the relics knew the identity of the saints and so on Kephallenia there would have been talk of three saints, although in the end the relics of only two of the three saints stolen from Samos ended up on Kephallenia. Out of the narratives concerned, which those who were transporting the relics themselves had heard on Samos, was formed the Cephallonian folk tradition regarding the three military saints, which, for this reason, was vague and historically somewhat inaccurate. Indeed, this process explains the inaccuracies of the Cephallonian tradition and its failure to agree with that in the saints' *synaxarion*.

This is perhaps the point at which we should offer an explanation regarding the relics of St. Leon. In the present article, in general terms we accept the information offered by the sources that the relics of St. Leon remained for some time on Samos and were then transported to Venice in 1124 or during the 14th c. What is certain is that in Venice today there are the relics of St. Grigorios and of St. Theodoros alone. Thus the remains of St. Leon either remained on Samos and were lost or were transported to some other destination, without this being mentioned in the surviving sources, or they were indeed transported to Venice and were lost there or remain forgotten in some church in Venice or the surrounding area. It is not at all impossible that the three sets of relics were transported together from Samos and that those of St. Leon were lost during the shipwreck, so that in the end only two sets of relics survived on Kephallenia, as did, however, the living memory of three saints, in

the same way just as it had been heard by those who had been transporting the saints on Samos. The state of the sources allows only speculation at this point.

Later, after their temporary sojourn on Kephallenia, the relics were transported to Venice, where they are preserved today, although the relics of St. Leon remain hidden to this day (35). At the same time, on Kephallenia a popular hagiological tradition emerged, as usually happens in such cases throughout the Greek world (36). Such traditions, however, are most certainly not to be regarded as reliable historical sources.

The saints continued independently to be worshipped on Kephallenia (37), whilst on Samos, thanks to the various adventures undergone by island in terms of history and population, they were no longer the object of worship. It is in this context that the icons, the masses and the religious tradition concerned are to be placed. This latter is comprehensively described by Fr. Georgios Antzoulatos, although he is not aware of the saints' *synaxarion* (38) and identifies our three saints with the saints mentioned in the *synaxarion*. It is here that the reasons for the many hypotheses that the *synaxarion* propounds and for the various obscurities centring on the three military saints are to be found. We will recur to these matters below. Naturally, the reports given by the fair number of foreign travellers who visited the monastery of the saints, such as Leake, Stackelberg, Warsberg, Riemann, Biedermann, and Partsch (39), reproduce the local tradition that these travellers heard on Kephallenia and are no indication of the origin of the saints or of the fate of their relics. Furthermore, in the translation of other miracle-working relics of saints as well, such as that of St. Nicholas from Myra to Bari, mentioned above, local cults and religious customs are instituted in the places through which the relics passed, as Loukatos showed (40).

II. The second part of the problem involving the three military saints, St. Grigorios, St. Theodoros and St. Leon, is connected with the linkage of the Cephallonian worship of the saints to earlier cultic traditions on Kephallenia. In the past, Amilkas Alivizatos (41) made a connection between the title *hagioi Phanentes* ('Manifest Saints') and the information given in the sources that in the area, during 2nd c AD, the heretic Epiphanes was worshipped in the area. Mention of this local cultic tradition is found in Clement of Alexandria (AD 150 – 215) (43) and indeed the monastery of the 'Manifest Saints' is located in the same area, perhaps on the very spot where the church of the heretic Epiphanes stood (44). Fr. Georgios Antzoulatos doubts whether this is the case (45), although it is a general rule that the Christians usually built on top of pre-existing churches and shrines. This is because the new religion wished to sanctify, as it were, older sacred sites and because, in semiological terms, it wanted to make it clear that Christianity had completely replaced all previous religions. In this context, there could be no more suitable spot for the foundation of a church dedicated to the new saints who had appeared on the island after the shipwreck than the old church of the heretic Epiphanes. Thus his memory would be forgotten, since it would be absorbed into the tradition regarding the new saints and the new saints themselves would enjoy a solid foundation of faith and popular religious concepts in order to consolidate their spiritual and cultic domination of the area.

Linguistically speaking, a convincing explanation for the origin of the title of the saints may be as follows: 'Επιφάνης' > 'επιφανής' > 'φανής' > 'φανείς' (sc.

‘άγιος’, homophone) > ‘φανέντες’ (sc. ‘άγιοι’). If this is accepted, it does not imply, however, that the saints did not exist, as some scholars have maintained in the past (46) and we have already looked at matters concerning their existence and their history over time. Nevertheless, this linguistic correlation indicates that perhaps the tradition regarding Ephanes may have been responsible for the absorption of his traditional worship into that of the saints. It may have been because of this that they

acquired the title of *phanentes*, which led to the later creation of the Kephallenian tradition regarding the supposed discovery of their relics in this spot, so as to justify their title. It should not be forgotten that the relics ended up on Kephallenia very probably after a shipwreck and that relatively little information existed as to their identity, with the result that the inhabitants of Kephallenia were compelled to invent a tradition to justify the existence and possible miraculous powers of the relics. Moreover, such aetiological traditions exist in Greek folk tradition (47), whilst names and nicknames of saints who either do not exist or are wrongly identified (48) around met with in the traditional religious behaviour in various areas of the Greek world.

Thus the title, rather than the existence, of the saints would seem to be directly related to the tradition regarding Epiphanes and it is highly likely that the traditions concerned evolved later, to justify this title. The description of the saints as ‘newly manifest’ (*neophaneis*) (49) in 1264, in the *Praktiko tis Latinikis Episkopis tis Kephallenias* (50) seems to convey the core of the matter more faithfully than anything else.

III. Fr. Georgios Antzoulatos, in a piece published in the local Samiot press, has recently expressed doubts regarding the link between the three military saints and Samos (51). In recent years, the Metropolitan of Samos and Ikaria, Eusebios, has instituted a feast in honour of the Samiot saints, which takes place on the first weekend of August. Thus, as is natural, the saints Grigorios, Theodoros and Leon are also celebrated (52). The Metropolitan in fact visited Venice at the head of a pilgrimage made by the Samiots and requested pieces of the two surviving sets of relics in Venice, in order for the Samiots to return them to Samos. Fr. Georgios Antzoulatos, however, is of a different view. He believes that the relics should be returned to Kephallenia, where, according to the local folk tradition, mistaken though it is, as we have demonstrated above, supposedly the saints passed away.

From everything that has been said in this paper, the facile nature of Fr. Antzoulatos’ assertion is, I believe, clear. The fact that on Kephallenia the worship of the saints is still alive, whilst it has been forgotten on Samos, cannot be used as evidence, since the Kephallenian tradition is both more recent, dating to after 1264, and deficient, for it shows no connection with the saints’ *synaxarion*, it is ignorant of the conditions of the life and passing away of the saints, it imagines that the saints were related and were martyrs, although they were not, and it is ignorant of matters pertaining to the discovery of the relics and of the very date on which their memory is celebrated, which is defined exactly by the text of the *synaxarion*. Fr. Antzoulatos himself refers several times to the supposed ‘absence of a compiler of a *synaxarion*’ (53), although, of course, the *synaxarion* exists. Thus he offers arguments to the effect that the saints were genuine and existed, accompanied by historical and theological arguments, although this is not in the slightest necessary.

At the end of his study, Fr. Antzoulatos proceeds to make some suggestions regarding the recognition and ‘notification throughout the Orthodox world’ (54)

regarding the worship of the saints, on the basis, of course, of Kephallenia. However, in the light of what has been ascertained above in this paper, this suggestion has no real point, since the link between the three saints and Kephallenia is more recent, secondary and somewhat nebulous. The saints, however, are part of universal human reality and should be honoured by Christians everywhere and, naturally, the fact that they enjoy worship today on Kephallenia cannot, of course, be simply written off.

For these reasons, the suggestion that the saints should be recorded in the *List of Saints* should be amended, so that it takes into account the circumstances of their life, of their saintly passing away and the fate of their relics after their death. Thus celebration of the memory of 'our holy fathers Grigorios, Theodoros and Leon, confessors, who passed away in Samos and became manifest in Kephallenia' (55), should be made formal, to be celebrated on 14 September, in accord with their *synaxarion*, both in the church dedicated to them that already exists at Same and in their church that is to be built on Samos. In fact, Fr. Anzoulatos recently returned to the subject, as the author of a popularizing piece (56). In this short text, he attacks the idea of linking the three military saints to Samos and casts doubt on all the arguments involved, without, however, offering any bibliographical references, except for the publication of the Latin *synaxarion*. He repeats the same arguments and forgets to state that in his earlier publications on the topic he is unaware of the existence of the saints' *synaxarion*. He also forgets to mention the point that the Cephallonian folk tradition regarding the saints is defective. He does not, for example, mention that the tradition imagines the saints to be martyrs, although they are not, and so does not mention that the tradition is also unreliable (57). This piece by Fr. Anzoulatos, although it offers no argument in support of the existence of an unambiguous link between the three saints and Kephallenia alone, nevertheless weakens his position, in that it rests upon a defensive approach and the piece, rather than contributing to any interpretation of the hagiological texts, constitutes an ecclesiastical proclamation in printed form.

As part of the misconstruing of the hagiological texts regarding the saints, masses have been published (58) and it has been maintained in a series of popularizing articles in newspapers that these saints are exclusively tied to Kephallenia. This has occurred, moreover, despite the fact that the worship of the three saints returned to Samos as early as 1996, on the initiative of Eusebios, Metropolitan of Samos and Ikaria (59). At the same time, in 2007, a church dedicated to the three military saints was built on Samos (60), whose inhabitants honour them as an indivisible part of Samian religious folk tradition. These adventures, so to speak, of the saints that have occurred in the Greece of today indicate the existence of an excessive piety, in that they show how historical research can suffer badly from localism of every kind (61). In any case, the three saints, in addition to the fact that as saints they are to be held in honour by all the faithful, belong above all to Samos, where they were hermits and worked miracles through their relics. They belong secondarily to Kephallenia, where their relics rested for some time, on their way to Venice and where they also worked miracles. All other types of exclusiveness, so to speak, do not form part of the remit of academic research. Rather, they form the problems that characterise current religious life and pastoral practice in religious life in Greece today.

Notes

1. See Π.Β.ΠΑΣΧΟΣ, *Άγιοι οι φίλοι του Θεού. Εισαγωγή στην αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Athens, 1995, p. 167-202, with bibliography concerning the matter; Δ.Γ.ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία*, Thessaloniki 1985, p. 30-32.
2. *Acta Sanctorum Augusti* 3. Antwerp, 1743, p. 768-773. Thereafter, the text was published in: Μ.Γ.ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Συμβολή στη μελέτη της σαμιακής αγιολογίας*, in *Σαμιακές Μελέτες*, 3 (1997-1998) p. 258-262 [= Μ.Γ.

ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα*, vol. 2, Athens, 2002, p. 616-620].
3. P. de NATALIBUS, *Catalogus Sanctorum gestorum eorum ex diversis voluminibus collectus*, Venice, 1516, p. 309, chap. CVIII.
4. For a detailed account of the relationship of the three saints to Samos, see also Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Λαογραφικά Μελετήματα της Ρωμηοσύνης*, Athens, 2010, p. 154 ff.
5. F. CORNER, *Ecclesiae Venetae ad Torcellanas ...* 11, Venice, 1749, p. 327-328.
6. G. CAPPELLETI, *Storia della Chiese di Venezia*, vol. 4, Venice, 1855, p. 140-145.
7. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Συμβολή* (cf. *supra*, n. 2), p. 261-263.
8. H. DELEHAYE, *Les legends hagiographiques*, Brussels, 1955 (5th ed.), p. 10-15. Cp. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Εισαγωγή στη σπουδή των αγιολογικών κειμένων*, Rethymno, 1985, p. 10.
9. Regarding this confusion, see also *Acta Sanctorum Januarii* 3, p. 554, *Acta Sanctorum Septembris* 8, p. 654 n e, *Acta Sanctorum Septembris* 1, p. 150, n. 5 and P. SOUSTAL - J. KODER, *Nikopolis und Kephallenia*, Vienna, 1981, p. 254.
10. Ι. ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ, *Ιστορική γεωγραφία της Μικρασιατικής χερσονήσου* (introduction, translation, commentary by S. Anestidis), Athens, 2002, p. 70, 123-124.
11. Χ. ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, *Βραβείον της ιεράς μονής αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου*, Athens, 1980, p. 85, 90, 120; Π.Γ.ΚΡΗΤΙΚΟΣ, *Πατμιακά τοπωνύμια*, in *Δωδεκανησιακόν Αρχεῖον*, 2 (1956), p. 109-110; Δ. ΚΑΛΛΙΜΑΧΗΣ, *Πατμιακής Βιβλιοθήκης Συμπλήρωμα*, in *Εκκλησιαστικός Φάρος*, 12 (1913), p. 536.
12. Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, vol. 4, Samos, 1886, p. 170-171, republished in ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Συμβολή* (cf. *supra*, n. 2), p. 256-257.
13. P. de NATALIBUS, *Catalogus* (cf. *supra*, n. 3), p. 309.
14. Η. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, vol. 2, Athens, 1960, p. 374 ff.; Η. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Σύλλογή ονοματοθεσιών της νήσου Κεφαλληνίας μετά ιστορικών, τοπογραφικών και αρχαιολογικών σημειώσεων*, Athens 1877, p. 8; Π. ΑΝΝΙΝΟΣ-ΚΑΒΑΛΙΕΡΑΤΟΣ, *Η μονή Αγίων Φανέντων*, in *Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος*, 55 (1976), p. 10; Γ.Δ.ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, *Σύντομος προσκυνηματικός οδηγός της Ιεράς Μητροπόλεως Κεφαλληνίας*, Athens, 1997, p. 34.
15. Θ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ, *Το Πρακτικόν της Λατινικής Επισκοπής Κεφαλληνίας του 1264 και η Επιτομή αυτού, κριτική έκδοσις αυτών*, Athens 1965, p. 46, l. 241 and p. 96, l. 1059.
16. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα* (cf. *supra*, n. 14), p. 375; ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, *Σύντομος προσκυνηματικός οδηγός*, p. 36.

17. Γ.Φ.ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Το μοναστήρι των αγίων Φανέντων στην Κεφαλονιά κατά τις μαρτυρίες περιηγητών του ΙΘ' αιώνα*, in *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 6 (1994). *Αφιέρωμα στον καθηγητή Δημ. Σωτ. Λουκάτο*, p. 279-291, with complete bibliography. Cp. Γ.Φ.ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι άγιοι Φανέντες. Οι ομολογητές άγιοι της Κεφαλονιάς Γρηγόριος-Θεόδωρος-Λέων. Η τοπική παράδοση. Το συναξάρι. Τα ιερά λείψανά τους*, Athens, 2005, p. 48, which gathers the arguments used in the past by Fr. Antzoulatos, who believes that the saints are to be linked with Kephallenia alone.
 18. Ι. ΠΑΡΤΣ, *Κεφαλληνία και Ιθάκη. Γεωγραφική μονογραφία, εξελληνισθείσα υπό Α.Γ.Παπανδρέου*, Athens, 1892, p. 175.
 19. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΤΟΣ, *Το ερειπωμένο μοναστήρι των Αγ. Φανέντων Σάμης, Κεφαλονίτικος και Θιακός Λόγος*, 71 (1995), p. 8; Γ.Φ.ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι μάρτυρες στην Κεφαλονιά*, in *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 8 (1999), *Αφιέρωμα στον Γιώργο Γ. Αλυσανδράτο*, p. 180-181.
 20. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι άγιοι Φανέντες* (cf. *supra*, n. 17), p. 186.
 21. Σ.Ε.ΛΥΚΟΥΔΗΣ, *Κεφαλληνίας Ακτογραφία*, in *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, vol. 14, Athens, 1930, p. 301.
 22. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι άγιοι Φανέντες* (cf. *supra*, n. 17), p. 187. For a repetition of the same arguments with no new additions and with no academic citation of supporting proof, see Β. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Η αλήθεια για τους αγίους Γρηγόριο, Θεόδωρο και Λέοντα*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3757 (20 December 2010), p. 10.
 23. Γ.Φ.ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Άγιοι Φανέντες*, in *Λόγος Κεφαλλήνων και Ιθακησίων*, 91 (1997), p. 5.
 24. S. LAUFFER, *Griechenland. Lexicon der historischen Stätten*, Munich, 1989, p. 599-605; D. MÜLLER, *Topographischer Bild Kommentar zu den Historien Herodots. Griechenland*, Tübingen, 1987, p. 1008-1009.
 25. Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών* 13 (1980), p. 305-318.
 26. Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *Η Σάμος κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους και τα ευρήματα των ανασκαφών*, in *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα»*, vol. 1, Athens, 1998, p. 28-29, 33-36.
 27. See J.E.STADLER, *Vollstaendiges Heiligen Lexikon*, vol. 3, 1869, p. 744 and J.E.STADLER, *Bibliotheka Sanctorum* vol. 7, 1966, p. 403, where there is reference to our saints.
 28. P. SAINTYVES, *En marge de la legende doree. Essai sur la formation de quelques themes hagiographiques*, Paris, 1931, p. 494 ff.; ΠΑΣΧΟΣ, *Άγιοι οι φίλοι του Θεού* (cf. *supra*, n. 1), p. 150-153; ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία*, p. 72-75.
 29. The remains of St. Grigorios and of St. Theodoros were deposited beneath the altar of the *katholikon* of the monastery of St. Zaharias in Venice, in the same *ciborium* as the relics of the father of St. John the Baptist.
- See ΤΣΑΚΟΣ, *Η Σάμος κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους*, p. 35. Stamatiadis, (ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά*, p. 171) believes that the remains of St. Leon remained on Samos until 14th c. In the *Acta Sanctorum Aprilis* 3, op. cit., p. 610 (cf. *supra*, n. 9), it is stated that the relics of St. Leon were transported to Venice in 1124. This view is accepted by A. SCHNEIDER, *Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit*, in *Athenische Mittheilungen* 54 (1929), p. 99. This, however, probably refers to the transporting of the relics

- of Leon, bishop of Samos, rather than to St. Leon, as is explained below (n. 35).
30. ANTZOYΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 187-188.
 31. ANTZOYΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 188 n. 53. Δ. ΡΗΓΑΚΟΣ, *Η μονή των αγίων Φανέντων Σάμης και οι τοιχογραφίες του ναού του αγίου Νικολάου*, in Γ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ (ed.), *Κεφαλονιά ένα μεγάλο μουσείο. Εκκλησιαστική τέχνη*, Argostoli, 1996, p. 243.
 32. Κ. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Ναοί και μοναί Λευκάδος*, Athens, 1957, p. 365.
 33. Θ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ, *Η τοπογραφία της Κεφαλληνίας από το Πρακτικόν του 1264 και την Επιτομήν αυτού*, in *Αθηνά*, 65 (1961), p. 180. Cp. Ν.Γ.ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *Φοροδοτικός πίνακας της Κεφαλονιάς του 1678*, in *Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας*, 1 (1977), p. 111.
 34. ANTZOYΛΑΤΟΣ, *Οι άγιοι Φανέντες* (cf. *supra*, n. 17), p. 200-201.
 35. The fate of the relics of St. Leon are dealt with above (n. 29). Here, however, one should note that ΤΣΑΚΟΣ, *Η Σάμος κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους* (cf. *supra*, n. 26), p. 35 identifies the third military saint, St. Leon, with the personage referred to as Leon, Bishop of Samos. [See ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά* (cf. *supra*, n. 12), p. 177. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Συμβολή* (cf. *supra*, n. 3), p. 263-264; F. CORNEL, *Ecclesiae Venetae* (cf. *supra*, n.5), p. 91; CAPPELLETI, *Storia della Chiesa di Venezia* (cf. *supra*, n. 6), p. 78-79; M. LE QUIEN, *Oriens Christianus*, vol. 1, Paris, 1740, l. 929], whose feast falls in April and of whom it is reported that his remains, too, were transported to Venice. He identifies St. Leon with the bishop, on the grounds that “there cannot exist two saints of the same name on Samos.” The subject seems to me still probably a matter for further research, although I do not think it probable that Bishop Leon is to be identified with the military saint Leon.
 36. Cp. Δ.Σ.ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Athens 1978 (2nd ed.), p. 151-157 and Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, *Κοντά στις ρίζες*, Athens 1980 (2nd ed.), p. 135-137, on the motif of the miraculous submersion in the sea of holy symbols and objects.
 37. SCHNEIDER, *Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit* (cf. *supra*, n. 29), p. 98 n. 2 is of the view that the tradition and the narrative of the *synaxarion* relates to Same, on Kephallenia. He thus follows the view of the Bollandist editor and commentator on the *synaxarion*.
 38. ANTZOYΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 196-197.
 39. ANTZOYΛΑΤΟΣ, *Το μοναστήρι των αγίων Φανέντων* (cf. *supra*, n. 17), p. 285, with the testimonia analytically presented and bibliography. Cp. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΜΟΣΧΟΝΑ, *Παλιοί περιηγητές στην Κεφαλονιά*, in *Κεφαλονίτικη Πρόοδος*, 3:25 (1974), p. 16.
 40. D.S.ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Reminiscences culturelles de la translation des reliques de Saint Nicolas de Myra a Bari (1087), a travers les eaux helleniques*, in *La Chiesa Greca in Italia dal' VII al XVI secolo*, Padua, 1973, p. 1307-1317.
 41. Α. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Η θρησκευτικότητα και οι άγιοι της Επτανήσου*, in *Νέα Εστία* (1964), p. 41; Α. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Κεφαλληνιακή θρησκευτικότητα*, in *Ηώς*, 58-60 (1962), p. 30 and n. 1.
 42. Epiphany was a gnostic dating to the early years of Christianity. See E. DE FAYE, *Gnostiques et Gnosticisme*, Paris 1925 (2nd ed.), p. 413-419; Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ‘Επιφάνης’, in *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, vol. 5, (1964), col.

- 799; Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Πατρολογία*, vol. 1, Athens, 1977, p. 187; A. TORHOUDT, 'Eriphane', *Dictionnaire d' Histoire et de Geographie Ecclesiastiques*, vol. 15 (1963), p. 61; H. LEISEGANG, *La Gnosis*, Paris 1927, p. 47.
43. *Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων*, vol. 8, Athens, 1956, p. 12.
44. Δ.Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Κεφαλονίτικη λατρεία. Λαογραφικά-ηθογραφίες-ιστορικά*, Athens, 1946, p. 19 n. 4; Σ. ΑΒΟΥΡΗΣ, *Σύντομος ιστορία της Εκκλησίας των Ιονίων νήσων*, Athens 1966, p. 29. Previous to this, see H. ΖΕΡΒΟΣ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ, *Συλλογή αρχαιολογικών λειψάνων της νήσου Κεφαλληνίας*, Kephallenia, 1861, p. 49 and A. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας*, Athens, 1890, p. 224.
45. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 199-200.
46. Ας ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Η θρησκευτικότης* (cf. *supra*, n. 41), p. 41 and ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Κεφαλληνιακή θρησκευτικότης* (cf. *supra*, n. 41), p. 30.
47. See Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Αγίων επίθετα*, in *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1931), p. 392.
48. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Σπάνιοι και ανύπαρκτοι τινές άγιοι*, in *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 50 (1999-2000), p. 381-398, with many documented examples from the whole Greek world.
49. Β. ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ, Metropolitan of Philadelphia (now Ecumenical Patriarch), *Νεοφανείς αστέρες του νοητού στερεώματος*, in *Επιστημονική Παρουσία Εστίας*
- Θεολόγων Χάλκης*, 1 (1987), p. 237, where the definition of a 'newly appeared' saint is also given.
50. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ, *Το Πρακτικόν* (cf. *supra*, n. 15), p. 46, 96.
51. Fr. Γ.Φ. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Ποιοι άγιοι θα "επιστρέψουν" στη Σάμο;*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3459 (13 December 2004), p. 3.
52. See on this I. ΠΑΠΑΛΗΣ, Metropolitan of Siderocastro, *Η Εκκλησία της Σάμου από της ιδρύσεως αυτής μέχρι σήμερα*, Samos, 1967, p. 35. This is employed by Ε. ΚΛΕΙΔΩΝΙΑΡΗ, *Οι άγιοι της Σάμου*, Athens 1997, p. 35-37, to produce a literary rendering of the narrative in the *synaxarion*, without any claims to being an academic work.
53. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 197.
54. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 202-204, where a general bibliography on the recognition by the Orthodox Church of sanctity is given.
55. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 204; ΠΑΠΑΛΗΣ, *Η Εκκλησία της Σάμου* (cf. *supra*, n. 52), p. 36 is of the view that their memory was celebrated on 11 September and that on 24 August the memory of St. Leon was celebrated separately. Here he is clearly conflating Leon, Bishop of Samos with the other Leon, in a confusion that we have dealt with above. This he does, despite the explicit references in the *synaxarion*, which is given in translation in the appendix to the present work. In Kephallenia the three military saints are celebrated on All Saints' Sunday. See ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Οι Φανέντες άγιοι* (cf. *supra*, n. 19), p. 193-196.
56. Γ. Φ. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, *Η αλήθεια από μία αγιολογική έρευνα. Ένταξη αγίων της Κεφαλληνίας στην Εκκλησία της Σάμου*, in *Εφημέριος* 54 : 2 (February 2005),

- p. 17-18. See the reply in M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Αγιολογικών συνέχεια*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3751 (8 November 2010), p. 4.
57. See on this M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Οι στρατιωτικοί άγιοι Θεόδωρος, Γρηγόριος και Λέων ανάμεσα στην ιστορία και τη λαϊκή παράδοση*, in *Εφημέριος*, 5 (2005), p. 23-24 [= *Μεταμόρφωσις* 12:131 (2007), p. 38-39].
58. A mass with similar contents was published by the Holy Metropolis of Glyphada. See Paul, Metropolitan of Glyphada, *Η Ιερά Μητρόπολη Γλυφάδας και οι άγιοι Γρηγόριος, Θεόδωρος και Λέων*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3753 (22 November 2010), p. 10. However, in the *Ασματική ακολουθία πάντων των προστατών αγίων της Εκκλησίας της Σάμου*, composed by Fr. Nikodimos Aerakis and published by the Holy Metropolis of Samos and Ikaria in 2000 and approved by the Holy Synod of the Church of Greece in 1999 (Church document with protocol no. 2314 / 28 September 1999) the three saints of Samos are honoured and at many points are referred to as ‘saints of Samos’. M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Αληθείας αποκατάσταση*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3754 (29 November 2010), p. 4.
59. M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Η Σάμος τίμησε τους αγίους της*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3741 (30 August 2010), p. 5.
60. See M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Ναοδομία και αγιολατρεία στη Σάμο*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3577 (14 May 2007), p. 9; M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Σαμιακά αγιολογικά και αγιολατρικά*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3584 (2 July 2007), p. 5.
61. M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Αγιολογικά απαντήματα*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3538 (31 July 2006), p. 3; M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Οι τρεις στρατιωτικοί άγιοι της Σάμου και η σαμιακή αγιολογία*, *Σαμιακόν Βήμα*, 3475 (11 April 2005), p. 1, 3.; M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Σαμιακά αγιολογικά*, in *Σαμιακόν Βήμα*, 3068 (10 February 1997), p. 3.

Marika Karayanni, LLM

(PhD Candidate, Democritus University of Thrace)

Crimean oil and gas deposits: the energy component of the Russian policy for Ukraine

Abstract

Russia's annexation of Crimea is considered to be the most significant geopolitical shift in Europe, following the dissolution of Former Yugoslavia in the 1990s. A key issue at stake is the demarcation of the Black Sea and the subsequent ownership of the subsea deposits, located offshore Crimea.

1. Introduction

Although it is common knowledge that Russia, throughout its history, has always considered Crimea as indigenous Russian territory and the port of Sevastopol a strategic point for the Russian Black Sea Fleet, yet it becomes clear that there was another key factor that made Crimea's annexation urgent to Russia: its hydrocarbons potential. There are three major provinces in Ukraine holding significant hydrocarbons reserves: a) the Eastern region- Dniprovsko- Donetska compression and Northwestern Donbass, b) the Western region- Volyno- Podilska Plate, Fore-Carpathians, Folded- Carpathians and Trans- Carpathians and c) the Southern region- Crimea and the EEZ of Black Sea and Azov Sea¹.

2. The main oil-fields

Four major oil and gas offshore deposits are located in the Black Sea, in the western and eastern continental shelf of the Crimean peninsula, bound to contain significant reserves: the Skifska block, which lies to the southwest of Crimea in the Black Sea, the Subbotina block off the eastern coast and the Pry Kerch blocks, where several oil and gas prospects have been identified.

¹ "Overview of the Ukrainian oil and gas and shale gas market opportunities" by Lyubomyr Goncharuk, Canada- Ukraine oil and gas opportunities workshop, Kiev, 25-26 February 2013

Skifska² is located on the western part of the Black Sea, along the territorial waters of Ukraine with Romania, where ExxonMobil and OMV are already jointly exploring offshore gas fields. It is estimated to hold 200- 250 bcm of natural gas and condensate. On this base, Skifska should produce 5 bcm/year during the 50 years of the PSA (Production Sharing Agreement). In September 2013, a consortium of ExxonMobil, Shell, OMV Petrom and Nadra Ukrainy signed a PSA for Skifska, pledging to invest \$400 million in the initial exploration phase together with a signature bonus of \$325 million in a deal worth more than \$12 billion. In November 2013, Ukraine signed an offshore oil and gas PSA with Italy's ENI and France's EDF, for a 540-square-mile western Crimean Black Sea offshore block³. The deal included the Subbotina oil license and the Pry Kerch block, where several oil and gas prospects have been identified and where Chornomornaftogaz produced 80,400 barrels per day.⁴

The PSAs were part of Ukraine's effort to diversify its energy supply and production sources from Russia. However, Shell pulled out in January 2014, while ExxonMobil said in early March 2014 it was putting its involvement in the project Skifska "on hold due to current circumstances"⁵. The project is now stalled, with the companies stating that they remain interested, but they will not get involved in the dispute between Russia and Ukraine. The big question now is whether Skifska remains under Ukrainian jurisdiction or if Russia could simply declare it a Crimean (i.e. Russian) asset. One year after the violent annexation of Crimea to Russia, no progress has been done whatsoever by the Russian side with respect to field development in Crimea. When Ukraine lost control of its Crimean offshore deposits, the local authorities transferred the Crimean energy company Chornomornaftogaz assets to Gazprom, thus leading to Ukraine losing out approximately 117 million barrels equivalent of gas production over the next seven years, as 50 offshore wells would have been drilled and completed, had Chornomornaftogaz's Crimean offshore PSA production not been halted⁶.

In 28/07/2014, Ukraine's Energy and Coal Industry Minister Yuriy Prodan remarked that Russia's unilateral annexation of Crimea has caused massive energy asset losses to Ukraine. *"Taking into account all the energy facilities in Crimea, we are talking about the loss to Ukraine of billions of dollars in the energy sector. We estimated about \$300 billion"*. According to the Ukrainian energy minister, the Black Sea shelf contains about 2.3 million tons of oil equivalent, which translates to 2 tcm of natural gas, adding that when Chornomornaftogaz was seized by Russian authorities, *"we immediately lost 2 bcm of gas in storage."* Exploiting the afore mentioned hydrocarbons assets could, in the future, help reduce Ukraine's dependence on

² Skifska: square- 16.698 km, depth- 10.000 m, PSA granted to EXXONMOBIL, permit duration- 50 years with extension.

³ Interfax- Ukraine, *"Ukraine signs PSA with ENI, EDF for Black Sea blocks"*, 27 November 2013, Kyiv Post, <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/ukraine-signs-psa-with-eni-edf-for-black-sea-blocks-332525.html>

⁴ *GEOExPro*, Vol. 11, No. 3, May 2014.

⁵ Roland Flamini, *"Crimea: Putin's war for oil and gas?"*, World Affairs Journal, online edition, <http://www.worldaffairsjournal.org/blog/roland-flamini/crimea-war-oil-and-gas>,

⁶ John C. K. Daly, Jamestown Foundation, *"Ukraine claims energy losses for Crimean annexation reach 300\$ billion"*, Eurasia Daily Monitor, vol. 11, Issue 141, 01 August 2014.

Russian gas imports⁷.

Furthermore, as stated above, ExxonMobil is already involved in the continental shelf of the Black Sea. Along with Petrom of Romania and the Austrian OMV, ExxonMobil conducts exploration works at Neptun block on the Romanian sector of the Black Sea. Neptun block lies in an area of 9.900 square kilometers, at a depth ranging from 50 to 1.700 meters. At the end of 2011, the drilling of the first well Domino-1 has started, and the well confirmed the presence of hydrocarbons. In 2013, the 3D seismic survey was completed at an area of 6.000 square kilometers and the drilling platform Ocean Endeavor for the drilling of the second well Domino-2 was contracted. Based on the [preliminary estimates](#), the natural gas reserves at this block range between 42-84 bcm. It should be noted that Neptun and Skifska are located next to each other and are actually parts of the same subsea geological formation.

Meanwhile, there is also potential to explore and develop resources at the eastern continental shelf of Crimea. In November 2012, the Italian ENI announced that a 540 square mile area it had signed up to explore, located in the eastern part of the Crimean peninsula, has significant hydrocarbons potential. ENI has been made operator of the eastern Crimean offshore area with a 50% stake, while other partners included EDF (5%) and Ukrainian companies Vody Ukrainy (35%) and Chornomornaftogaz (10%).

⁷ Carol Matlack, "Losing Crimea could sink Ukraine's offshore oil and gas hopes", Bloomberg Business, 11/03/2014, <http://www.bloomberg.com/bw/articles/2014-03-11/losing-crimea-could-sink-ukraines-offshore-oil-and-gas-hopes>

3. Developments after the annexation of Crimea by the RF

The issue at stake here is whether, following the annexation of Crimea to Russia, there is going to be a new sea demarcation at the Black Sea between the littoral States involved, i.e. Russia, Ukraine and Romania, since, as was stated above, there are offshore fields adjacent one to the other, that lie across the sea borders of Ukraine and Romania. Following the Russian entry by force in Crimea, the Treaty on Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation was signed between representatives of the Republic of Crimea (including Sevastopol, with which the rest of Crimea briefly unified) and the Russian Federation on 18 March 2014 to lay out terms for the immediate admission of the Republic of Crimea and Sevastopol as federal subjects of Russia and part of the Russian Federation. In article 4, section 3 of the treaty, it is stated that international law will govern the drawing of boundaries through the adjacent Black and Azov seas⁸. Should Crimea be considered Russian territory, this would mean that the EEZ (Exclusive Economic Zone) and the territorial waters become Russian and not Ukrainian any more. Out of the six, five littoral Black Sea countries (Turkey excluded) apply the International Law of the Sea, based on the UNCLOS Convention of Montego Bay (1982).

According to UNCLOS, coastal nations can claim EEZ and extend it up to 200 nautical miles from their shores. Inside the EEZ, each coastal nation can explore, exploit, conserve and manage deep water resources, living and non-living. Should there is a new sea demarcation, it becomes clear that the economic stakes for Russia are very high, since the Crimean fields will belong to the Russian continental shelf and any hydrocarbons found offshore Crimea will end up in Russian hands. Hence also, the transfer of Chornomornaftogaz to Gazprom.

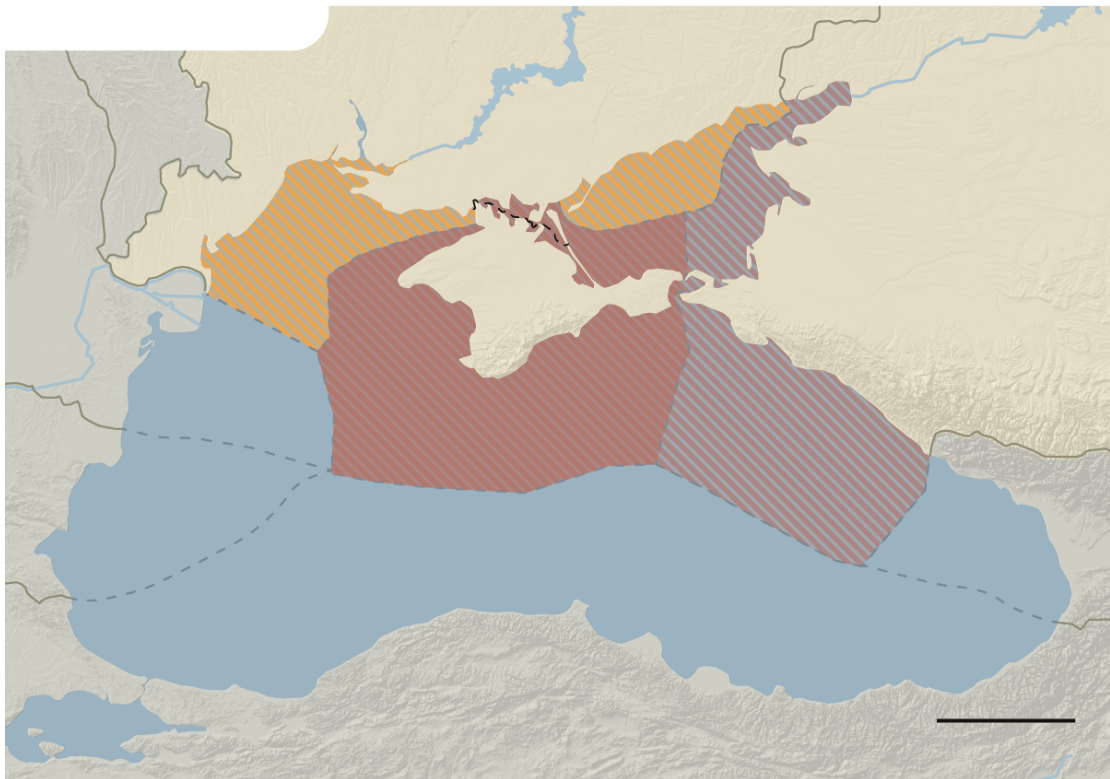
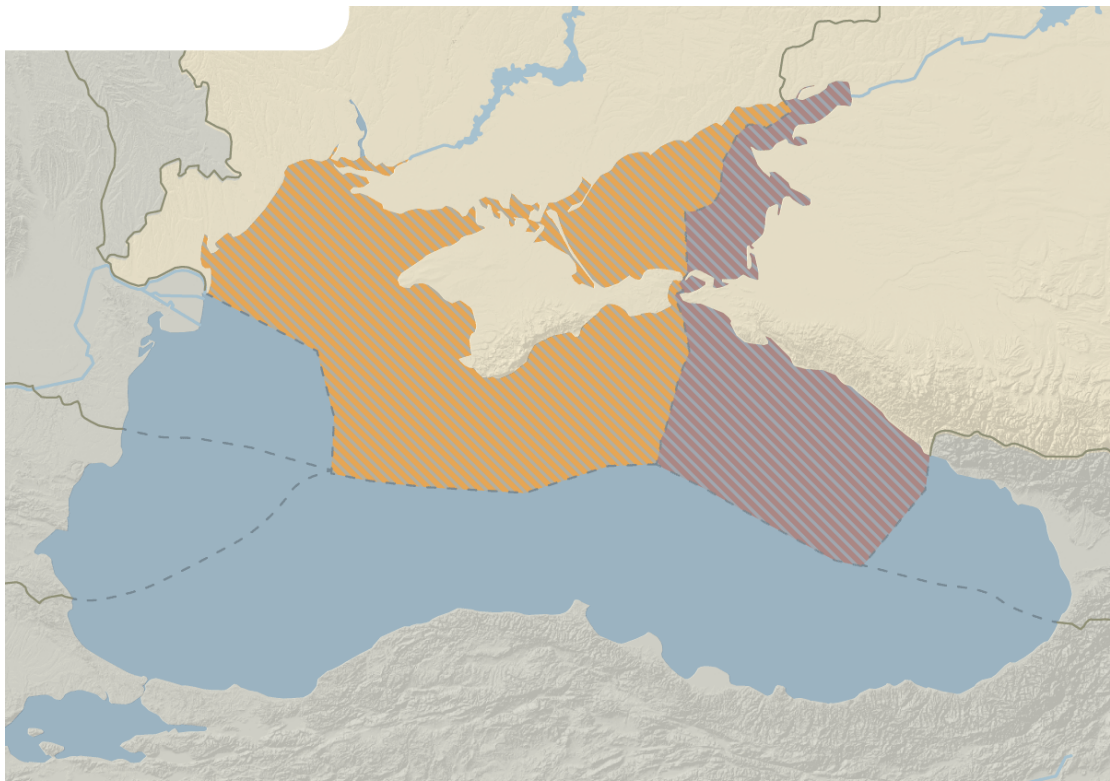
In any case, since the annexation of Crimea to Russia is not recognized by any independent State and certainly not by the United Nations, *de iure* and *de facto* so far there is no change in the demarcation of the Black Sea, leaving things as they were. Nevertheless, it becomes all the more evident that Russia is not in a hurry and does not pursue any legal or exploration activity offshore Crimea, in an attempt to create a status quo ante in the area, as time passes by, that would lead to the tacit approval of the new status of Crimea by the neighbouring littoral countries in the future.

Another reason for the Russian absence of activity in Crimea is the mounting economic recession, due to Western economic sanctions against Russia over the conflict in Ukraine. Reducing access to Western financing and advanced technology makes all the more difficult for Gazprom to proceed with offshore oil and gas development of the fields in Black and Azov seas, as is the case in the Barents and Kara seas as well⁹.

⁸https://en.wikipedia.org/wiki/Annexation_of_Crimea_by_the_Russian_Federation#Accession_treaty_and_immediate_aftermath

⁹ William J. Broad, "In taking Crimea, Putin gains a sea of fuel reserves", New York Times, 17/05/2014, <http://www.nytimes.com/2014/05/18/world/europe/in-taking-crimea-putin-gains-a-sea-of-fuel-reserves.html>.

ANNEX

Θεοδώρα Κούλα

(Εκπαιδευτικός. Μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

Οι εθνικές ομάδες στη Βουλγαρία***Ethnic groups in Bulgaria*****Abstract**

This paper explores the past and present status of ethnic groups in Bulgaria. After the Ottoman rule, the population of Bulgaria was quite heterogeneous, including large Turkish and Slav-speaking (Pomak) Muslim ethnic groups. There were also Romance-speaking Vlachs and Greek-speaking Karakachans, Roma, Jews, Armenians, Russians, Bulgaro-Macedonians and Greeks. Between the 1920s and the 1980s Bulgaria organized many “Christianization” campaigns in its effort to adopt a monoethnic model of country. After the fall of the communist regime in 1989, Bulgaria changed course, adopted a new constitution (1991) and passed laws concerning education, religion and the media to restore many of the violated rights of the ethnic groups. Its accession to the European Union in 2007 also contributed to its democratization. However, even today, there are still significant differences between ethnic Bulgarians and the other ethnic groups in terms of living standards, and complaints about discrimination incidents are still being reported.

Key words: Bulgaria, ethnic groups

Δημογραφικά στοιχεία

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 ο πληθυσμός της Βουλγαρίας είναι 7.364.570 πολίτες. Οι Βούλγαροι είναι 5.664.624 (84,8%). Οι μεγαλύτερες εθνικές ομάδες της Βουλγαρίας είναι οι Τούρκοι, με συνολικό αριθμό 588.318 (8,8%) και οι Ρομά που αριθμούνται σε 325.343 άτομα (4,9%). Το 9% του πληθυσμού δεν έχει αποφασίσει την εθνικότητά του. 49.304 πολίτες έχουν δηλώσει ότι ανήκουν σε άλλες εθνικές ομάδες, όπως Αρμένιοι, Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Έλληνες, Βούλγαρο-Μακεδόνες και Εβραίοι.

Κυρίαρχη θρησκεία στη Βουλγαρία είναι ο χριστιανισμός. Το 76% των πολιτών είναι Ανατολικοί Ορθόδοξοι και το 2% Καθολικοί και Προτεστάντες. Οι Μουσουλμάνοι αποτελούν το 10%. Το 4,7% του πληθυσμού δηλώνουν άθεοι και το 7,1% δεν έχει δηλώσει το θρησκευτικό του δόγμα¹.

Σύνταγμα της Βουλγαρίας (1991)

Το άρθρο 2 προστατεύει την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, απαγορεύοντας την ίδρυση αυτονομιστικών, αποσχιστικών κινήσεων. Το άρθρο 11 απαγορεύει τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων με εθνικά, φυλετικά ή θρησκευτικά κριτήρια. Το

¹ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 2-4, 23

άρθρο 44 απαγορεύει τη σύσταση οργανώσεων που μπορεί να απειλήσουν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, καθώς και να προκαλέσουν εθνική, φυλετική ή θρησκευτική εχθρότητα.

Το άρθρο 3 ορίζει τη βουλγαρική ως επίσημη γλώσσα του κράτους και το 36 αναγνωρίζει το δικαίωμα σε όσους πολίτες δεν έχουν τη βουλγαρική ως μητρική γλώσσα να μαθαίνουν και τη δική τους παράλληλα με τη βουλγαρική.

Το άρθρο 6 αναγνωρίζει την ισότητα των πολιτών και το 41 την ελευθερία του λόγου. Το άρθρο 13 αναγνωρίζει το δικαίωμα στην ανεξιθρησκία, ορίζοντας την ανατολική ορθόδοξη χριστιανική πίστη ως παραδοσιακή στη Βουλγαρία. Στο ίδιο άρθρο γίνεται διαχωρισμός των θρησκευτικών θεσμών από το κράτος και διευκρινίζεται πως δεν πρέπει να συνδέονται με πολιτικές σκοπιμότητες².

Ειδικότεροι νόμοι

Ο νόμος για το Ραδιόφωνο και την Τηλεόραση προβλέπει τη μετάδοση εκπομπών εκτός από τη βουλγαρική και στις άλλες γλώσσες των εθνικών ομάδων και την προβολή της κουλτούρας τους (άρθρα 6, 7, 10, 12). Απαγορεύει ακόμη την προβολή εκπομπών που παρακινούν σε διακρίσεις μεταξύ των πολιτών (άρθρα 17,76)³. Ο νόμος για την προστασία και την ανάπτυξη της κουλτούρας προβλέπει τη διάθεση κονδυλίων για την προαγωγή του πολιτισμού όλων των πολιτών (άρθρο 31)⁴.

Τα άρθρα 162-165 του Ποινικού Κώδικα της Βουλγαρίας περιλαμβάνουν κυρώσεις για όσους προτρέπουν σε φυλετικό και θρησκευτικό μίσος, όσους ασκούν βία και κάνουν επιθέσεις σε πολίτες για τέτοιους λόγους⁵. Στον Κώδικα Εργασίας επίσης, το άρθρο 8 απαγορεύει την έμμεση διάκριση λόγω εθνικής καταγωγής, φυλής, χρώματος ή πολιτικών πεποιθήσεων στην αναζήτηση εργασίας⁶.

Όσον αφορά τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των εθνικών ομάδων, ο νόμος για την εθνική εκπαίδευση (1991) προβλέπει το δικαίωμα όλων στην εκπαίδευση χωρίς περιορισμούς ή ειδικά προνόμια (άρθρο 4). Το άρθρο 8 επιτρέπει την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας σε εκπαιδευτικά ιδρύματα υπό τον έλεγχο της πολιτείας εκτός του δημόσιου σχολείου⁷. Το 1999 στη νομοθετική ρύθμιση για την εφαρμογή του εκπαιδευτικού νόμου προβλέπεται στο άρθρο 8 η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στα σχολεία των δήμων ως μάθημα επιλογής, εφόσον πληρούνται τα κριτήρια του απαιτούμενου αριθμού των αλλόγλωσσων μαθητών ανά τάξη⁸. Ο απαραίτητος αριθμός για να διδαχθεί η μητρική γλώσσα είναι έντεκα μαθητές ανά τάξη στα κοινά σχολεία και οκτώ στα ειδικά. Μπορούν να διδάσκονται τη γλώσσα

² <http://www.parliament.bg/en/const>

³ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_RadioTV_excerpts_English.htm

⁴ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Culture_excerpts_English.htm

⁵ <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview>

⁶ https://osha.europa.eu/fop/bulgaria/bg/legislation/law/kt_en.stm

⁷ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Education_English.htm

⁸ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_EducRules_excerpts_English.htm
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_EducHours_excerpts_English.htm

τους τρεις ώρες στην πρώτη τάξη, δύο από τη δεύτερα ως την τετάρτη και τρεις από την πέμπτη ως την όγδοη⁹.

Το 2002 ψηφίστηκε ο νόμος περί θρησκευτικών δογμάτων¹⁰ που αντικατέστησε τον προηγούμενο νόμο του 1949 και αναγνωρίζει το δικαίωμα της ανεξίθρησκίας σε όλους τους πολίτες¹¹. Ο προηγούμενος νόμος υποχρέωνε τις θρησκευτικές οργανώσεις να ζητούν έγκριση για να λειτουργούν από το συμβούλιο των υπουργών και να δηλώνουν αναλυτικά τις δραστηριότητές τους στη Διεύθυνση Θρησκευτικών Ζητημάτων. Το 2002 ο ρόλος του σώματος αυτού έγινε περισσότερο συμβουλευτικός παρά ελεγκτικός¹². Η θρησκεία δεν διδάσκεται στο δημόσιο σχολείο, αλλά σε ιδιωτικά ιδρύματα κατόπιν έγκρισης του υπουργείου παιδείας¹³.

Πολιτική προστασίας μειονοτήτων

Το 1997 συστήθηκε το Εθνικό Συμβούλιο για τα Εθνικά και Δημογραφικά Ζητήματα στο οποίο μετέχουν μέλη όλων των εθνικών ομάδων πλην των Βούλγαρο-Μακεδόνων. Το 1999 συμφωνήθηκε να ξεκινήσει το Πρόγραμμα-Πλαίσιο για την Ισότιμη Ένταξη των Ρομά και τέθηκε σε εφαρμογή η Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων¹⁴. Το 2004 τέθηκε σε εφαρμογή το σχέδιο για τη βελτίωση της πολιτικής απέναντι στις μειονότητες από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και των Διακρίσεων¹⁵. Δεν έχει υπογραφεί ακόμα το πρωτόκολλο 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁶ ούτε ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Μειονοτικών ή Περιφερειακών Γλωσσών¹⁷ ή το πρόσθετο πρωτόκολλο για την αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού εγκλήματος¹⁸.

Τούρκοι

Οι Τούρκοι της Βουλγαρίας κατοικούν στις περιφέρειες Κίρτζαλι, Δοβρουτσά, Σούμεν, Σιλίστρα, Ράζγκραντ και σε κάποια ορεινά χωριά στην οροσειρά του Αίμου¹⁹.

⁹ <http://www.erisee.org/downloads/2013/2/b/minority%20EDU-Bulgaria%202004.pdf>, σελ. 11

¹⁰ <http://www.legirel.cnrs.fr/spip.php?article540&lang=fr>

¹¹ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Denominat_English.htm

¹² <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=10428&Language=EN>, παρ. 3

¹³ <http://www.kirchenrecht.net/bg/relig.pdf>, σελ. 18-19

¹⁴ <http://www.minorityrights.org/?lid=2426>, παρ. 16, 18

¹⁵ http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/Bulgaria_Project_Guidelines.pdf

¹⁶ Γραμματικός Β. Ε.: *Η διεθνής προστασία των μειονοτήτων και η αντιμετώπισή τους στα παρενζείνια κράτη της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, (εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010), σελ. 177 Το πρωτόκολλο αυτό επεκτείνει την απαγόρευση των διακρίσεων (του άρθρου 14) σε κάθε έννομο δικαίωμα και αναφέρει ρητά τη συσχέτιση με κάποια μειονότητα ως απαγορευμένο παράγοντα διακρίσεων. (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>)

¹⁷ Ibid, σελ. 209, 227-228. Το άρθρο 10 προβλέπει τη χρήση της μειονοτικής γλώσσας στις δημόσιες υπηρεσίες, την αναγραφή τοπωνύμων στη γλώσσα αυτή, τη χρήση της σε δημόσιους λόγους σε περιοχές που κατοικούνται από μεγάλο αριθμό κάποιων μειονοτήτων.

¹⁸ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>; I.5

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/189.htm>

¹⁹ <http://www.minorityrights.org/2430/bulgaria/turks.htm>, παρ. 1

Η χρονική τοποθέτηση της εγκατάστασης των Τούρκων στη Βουλγαρία δεν είναι ξεκάθαρη. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, μετά την κατάκτηση των βαλκανικών εδαφών από τους Οθωμανούς, ακολουθήθηκε μία αποικιακή πολιτική με μετακίνηση μεγάλου πληθυσμού στα νέα εδάφη τον 14^ο-16^ο αιώνα. Μία άλλη εκδοχή τους τοποθετεί στην περιοχή ως απόγονους Σελτζούκων Τούρκων που ήρθαν από την Ανατολία στη Δοβρουτσά πριν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η τρίτη εκδοχή υποστηρίζει πως οι κάτοικοι των κατεκτημένων εδαφών εκτουρκίστηκαν με τη βία, ασπάστηκαν τον ισλαμισμό και συνήψαν γάμους με τους κατακτητές²⁰.

Κατά τον Ρωσο-Τουρκικό πόλεμο (1877-1878), χιλιάδες Τούρκοι δολοφονήθηκαν σε μια πρώτη σύγκρουση χριστιανών και μουσουλμάνων²¹. Το νέο βουλγαρικό κράτος δεσμεύτηκε να σεβαστεί τα κύρια δικαιώματα της τουρκικής και των άλλων μουσουλμανικών μειονοτήτων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). Εξακολούθησαν να λειτουργούν τα θρησκευτικά δικαστήρια και τα τουρκικά σχολεία, να υπάρχουν μουφτίδες και να εκδίδονται εφημερίδες στα τουρκικά. Οι Τούρκοι που έμειναν στην περιοχή διατήρησαν τη γη τους, εκείνοι που έφυγαν όμως την έχασαν, παρά τις συμφωνίες που είχαν υπογραφεί. Συνολικά, περίπου 350.000 Τούρκοι και Πομάκοι έφυγαν από τη χώρα το διάστημα 1878-1912.

Μετά την ήττα της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Βουλγαρία υποχρεώθηκε με τη συνθήκη του Neuilly (1919) να αναγνωρίσει το δικαίωμα των μουσουλμανικών της μειονοτήτων να μαθαίνουν τουρκικά και να ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Έτσι, ιδρύθηκε θρησκευτικό κολλέγιο στο Σούμεν και στη Σόφια, και λειτούργησαν τζαμιά και ιεροσπουδαστήρια στα περισσότερα χωριά²².

Υπήρχε, ωστόσο, μία διάχυτη αίσθηση πως έπρεπε να απαλλαγεί το νέο κράτος από το ανατολίτικο, «βαρβαρικό», «άγριο» στοιχείο που το κρατούσε εγκλωβισμένο στο παρελθόν υπό τον Οθωμανικό ζυγό. Η συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων και οι επιμειξίες τους είχαν αμβλύνει τις πολιτιστικές διαφορές των δύο κοινοτήτων και αυτό θεωρούνταν ανασταλτικός παράγοντας για την εξέλιξη του νέου κράτους²³.

Μετά τη βίαιη απομάκρυνση της κυβέρνησης Σταμπολίσκι το 1923, πολλά κεκτημένα της τουρκικής μειονότητας χάθηκαν. Σταμάτησε η κρατική επιχορήγηση των τουρκικών σχολείων και οι συντάξεις των Τούρκων δασκάλων, και περιορίστηκε η έκδοση τουρκικών εφημερίδων. Ταυτόχρονα, το όραμα του παντουρανισμού του Κεμάλ φόβισε τις βουλγαρικές αρχές με την απήχηση που είχε στους Τούρκους και τις οδήγησε σε μια σκληρή εκστρατεία για την πλήρη αφομοίωση τους ή εναλλακτικά τον εκδιωγμό τους. Μεγάλος αριθμός Τούρκων μετανάστευσε στην Τουρκία τα έτη 1927, 1933 και 1935.

Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1934, η κατάσταση επιδεινώθηκε. Σταμάτησαν να εκδίδονται τουρκικές εφημερίδες, έκλεισαν σχολεία και εθνικιστικές ομάδες έκαναν επιθέσεις στους Τούρκους συμπολίτες τους, πιέζοντάς τους να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές τους ενδυμασίες, τη γλώσσα και τις θρησκευτικές τους πρακτικές.

²⁰ http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, σελ. 1-3

²¹ Neuburger M.: *The orient within - muslim minorities and the negotiation of nationhood in modern Bulgaria*, (Cornwell University Press, New York, 2004), σελ. 35

²² http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, σελ. 6-7

²³ Neuburger M.: *The orient within-muslim minorities and the negotiation of nationhood in modern Bulgaria*, ό. π., σελ. 3, 19, 25, 28

Με την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος (1944), η κατάσταση άλλαξε. Το Σύνταγμα Δημητρόφ (1947) αποδέχθηκε την ύπαρξη μειονοτήτων και αναγνώρισε το δικαίωμά τους να μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα. Άνοιξαν ξανά τα τουρκικά σχολεία και ξεκίνησε μία προσπάθεια να ανέβει το μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο της μουσουλμανικής μειονότητας. Αναφορικά με τη θρησκεία όμως, αν και το 1949 ψηφίστηκε νόμος που προέβλεπε θρησκευτική ελευθερία για όλους, στην πράξη το 1952 απαγορεύτηκε η διδασκαλία της θρησκείας στα σχολεία.

Οι προσπάθειες αυτές δεν οδήγησαν στην αφομοίωση του τουρκικού πληθυσμού, παρά ακολούθησε το 1951 μία μαζική φυγή Τούρκων στην Τουρκία (περίπου 155.000), κατά τους Βούλγαρους οικειοθελής, κατά τους Τούρκους καταναγκαστική.

Προσωρινά υπήρξε μία ανακούφιση και η χώρα άλλαξε πολιτική για άλλη μία φορά. Η ηγεσία έδειξε πιο ανεκτικό πρόσωπο, ανοίγοντας τμήμα τουρκικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο της Σόφιας, τμήματα εκπαίδευσης δασκάλων της τουρκικής γλώσσας, θέατρα και πολιτιστικά κέντρα.

Μια πιο εντατική προσπάθεια εξάλειψης του τουρκικού στοιχείου ξεκίνησε το 1958 με τη συγχώνευση των τουρκικών με τα βουλγαρικά σχολεία. Μέχρι το 1972 είχε απαγορευθεί η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας σε όλα τα σχολεία όλων των βαθμίδων. Το σύνταγμα μάλιστα του 1971 αντικατέστησε τη λέξη μειονότητα με τον όρο πολίτες μη βουλγαρικής καταγωγής²⁴.

Το 1984-1989 έλαβε χώρα η «διαδικασία αναγέννησης» των Τούρκων της Βουλγαρίας, μία αυστηρή εκστρατεία αφομοίωσης του τουρκικού πληθυσμού, η οποία έγινε σε δυο στάδια: τον Ιανουάριο του 1985 άλλαξαν τα ονόματά των Τούρκων στην περιοχή της Ροδόπης και ένα μήνα μετά εξαπλώθηκε η διαδικασία σε ολόκληρη τη Βουλγαρία. Απαγορεύτηκε η χρήση της τουρκικής γλώσσας και οι Τούρκοι πολίτες δεν μπορούσαν να εργαστούν ή να πάρουν συντάξεις χωρίς τις νέες τους ταυτότητες. Κάποια εμπορικά καταστήματα αρνούσαν να εξυπηρετήσουν Τούρκους και σταμάτησαν οι ραδιοφωνικές εκπομπές στα τουρκικά καθώς και ο τουρκικός τύπος. Την ίδια επίθεση δέχτηκαν και οι τουρκικές παραδόσεις, τα έθιμα και η θρησκεία. Έκλεισαν πολλά τζαμιά και απαγορεύτηκε να φορούν φέσι και σαλβάρι. Όσοι αντέδρασαν, δέχτηκαν ψυχολογική αλλά και σωματική βία, συνελήφθησαν, άλλοι εξορίστηκαν στο νησί Μπελέν και άλλοι δολοφονήθηκαν.

Καλλιεργήθηκε παράλληλα η ιδέα ότι οι Τούρκοι ανακάλυπταν τη χαμένη βουλγαρική τους συνείδηση και για αυτόν τον λόγο επέλεξαν νέα ονόματα. Κυκλοφόρησαν μάλιστα έρευνες που αποδείκνυαν τη βουλγαρική τους καταγωγή, και επιστρατεύτηκε και η τέχνη για τον ίδιο σκοπό.

Οι λόγοι που οδήγησαν στη «διαδικασία αναγέννησης» εικάζεται πως σχετίζονται με την αύξηση του πληθυσμού της τουρκικής μειονότητας που θεωρήθηκε πως εγκυμονούσε κινδύνους για τη σταθερότητα της περιοχής, καθώς και η τουρκική προπαγάνδα που επηρέαζε τα μέλη της μειονότητας. Αφορμές μπορεί να υπήρξαν και οι τρομοκρατικές επιθέσεις που έγιναν το 1983-1984 και αποδόθηκαν σε Τούρκους.

Πέρα από την αντίδραση που πρόβαλλαν ατομικά οι πολίτες, σταδιακά άρχισαν να σχηματίζονται οργανωμένες ομάδες αντίστασης που προετοίμασαν το έδαφος για τις μαζικές διαδηλώσεις του 1989. Τον Μάιο εκείνης της χρονιάς χιλιάδες Τούρκοι έκαναν πορείες και απεργία πείνας διεκδικώντας τα παλιά τους ονόματα και

²⁴ http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, σελ. 9-19

τα δικαιώματα που στερούνταν. Ακολούθησαν συμπλοκές με τις αρχές, συλλήψεις, υπήρξαν ακόμη και θύματα, ώσπου ο Ζίβκοφ έδωσε το δικαίωμα να φύγουν από τη χώρα όσοι το επιθυμούσαν. Ακολούθησε η τεράστια φυγή των 350.000 Τούρκων που έμεινε γνωστή ως «η μεγάλη εκδρομή».

Η ανατροπή του Ζίβκοφ τον Νοέμβριο του 1989 σήμανε την πορεία της χώρας προς τη δημοκρατία και την αλλαγή της κατάστασης για τις μειονότητες, την οποία υποχρεώθηκε να βελτιώσει η Βουλγαρία για να ενταχθεί στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς ασφάλειας και οικονομικής ενοποίησης²⁵.

Το 1990 αποφασίστηκε να δοθούν τα αρχικά τους ονόματα πίσω στους Τούρκους και με το σύνταγμα του 1991 κατοχυρώθηκε το δικαίωμά τους να μαθαίνουν τη γλώσσα τους και να λατρεύουν τη θρησκεία τους ελεύθερα. Ιδρύθηκε το γραφείο του μεγάλου μουφτή στη Σόφια και σταδιακά άρχισαν να διδάσκονται τα τουρκικά στα σχολεία. Το υπουργείο παιδείας άρχισε να εκπαιδεύει δασκάλους στα τουρκικά και να εκδίδει νέα σχολικά εγχειρίδια. Μπορούν σήμερα να μαθαίνουν τουρκικά τα πρώτα οκτώ χρόνια της σχολικής τους ζωής μέχρι τρεις ώρες την εβδομάδα. Ξανάρχισαν να εκδίδονται τουρκικά περιοδικά και να προβάλλονται ειδήσεις στα τουρκικά στην τηλεόραση.

Το 1990 ιδρύθηκε το Κίνημα για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες με αρχηγό τον Αχμέτ Ντογκάν. Αρχικά διακήρυσσε πως σκοπός του ήταν η διαφύλαξη των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας, σήμερα όμως ισχυρίζεται πως πρεσβεύει την προστασία όλων των Βούλγαρων πολιτών κατά του εθνικιστικού σωβινισμού και του θρησκευτικού φανατισμού²⁶. Το κόμμα αυτό έχει παίξει ένα διαμεσολαβητικό ρόλο στις ενδοεθνοτικές συγκρούσεις και έχει βοηθήσει αρκετά τη μουσουλμανική μειονότητα. Βέβαια, δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα τεράστια οικονομικά προβλήματα της μειονότητας και για αυτόν τον λόγο έχει χάσει την αρχική εκλογική του δύναμη²⁷.

Σήμερα η στάση της Βουλγαρίας απέναντι στους Τούρκους πολίτες της έχει βελτιωθεί σημαντικά. Η ίδια η Τουρκία μάλιστα την ευχαρίστησε για αυτό δημόσια το 1999. Παραμένουν οικονομικής φύσεως προβλήματα βέβαια, όμως η διάθεση των δύο χωρών να συνεργαστούν είναι προς το παρόν θετική. Εξακολουθούν να αναφέρονται, βέβαια, περιστατικά διακρίσεων²⁸, επιθέσεις σε τζαμιά και σπίτια μουσουλμάνων και αναβλητικότητα των αρχών στη χορήγηση αδειών για τη δημιουργία νέων χώρων λατρείας. Έχει σημειωθεί μάλιστα μια προσπάθεια να αλλάξουν τα τουρκικά τοπωνύμια σε βουλγαρικά σε κάποιες περιοχές²⁹.

Ο στρατός δίνει άλλη μια μαρτυρία της διάκρισης κατά των Τούρκων και των μουσουλμάνων γενικότερα, καθώς μέχρι πρόσφατα εντάσσονταν σε ειδικές μονάδες μεταφορών και κατασκευών και όχι στα ένοπλα σώματα. Μολονότι τελευταία έχει σταματήσει αυτό, ακόμη εκφράζονται φόβοι για την ομαλή συνύπαρξή τους με τους Βούλγαρους³⁰.

²⁵ <http://www.idec.gr/iier/new/Tomos%2015/rossoglou.pdf>, σελ. 53-59

²⁶ <http://www.antrocom.net/upload/sub/antrocom/080212/03-Antrocom.pdf>, σελ. 317-318

²⁷ <http://www.idec.gr/iier/new/Tomos%2015/rossoglou.pdf>, σελ. 62-66

²⁸ http://www.ethnopolitics.org/ethnopolitics/archive/volume_I/issue_4/petkova.pdf, σελ. 57

²⁹ <http://www.dw.de/>

³⁰ http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BGR-CbC-III-2004-2-ENG.pdf, σελ. 14

Εκκρεμούν ακόμη το ζήτημα της αποζημίωσης των θυμάτων της «διαδικασίας αναγέννησης», το ζήτημα της απόδοσης των συντάξεων που δικαιούνται όσοι Τούρκοι έχουν μεταναστεύσει στην Τουρκία και το ζήτημα της επιστροφής των περιουσιών τους που περιήλθαν στο κράτος από το κομμουνιστικό καθεστώς³¹.

Ρομά

Οι Ρομά της Βουλγαρίας είναι κατανεμημένοι σε όλες τις περιφέρειές της και κυρίως στη Μοντάνα και το Σλίβεν. Οι μεγαλύτερες συνοικίες τους είναι το Στολιπινόβο στη Φιλιπούπολη και η Φακουλτέτα στη Σόφια. Ο πραγματικός τους αριθμός υπολογίζεται πως μπορεί να φτάνει τις 700.000. Η Βουλγαρία έχει τον μεγαλύτερο πληθυσμό Ρομά στην Ευρώπη.

Τα πρώτα ίχνη των Ρομά στη Βουλγαρία εντοπίζονται τον 13^ο-14^ο αιώνα, όταν ήρθαν στα Βαλκάνια με τους Οθωμανούς ως στρατιωτικοί ακόλουθοι. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εισέβαλλε στη χώρα δεύτερο κύμα Ρομά από τη Βλαχία και τη Μολδαβία.³²

Μέχρι τη δεκαετία του 1930 οι Ρομά ζούσαν νομαδικά στην ύπαιθρο, σταδιακά όμως άρχισαν να εγκαθίστανται σε μαχαλάδες στα προάστια των πόλεων. Από το 1944 επιβλήθηκε η μόνιμη εγκατάστασή τους σε χωριά και σε πόλεις. Σκοπός ήταν να διαλύσουν τις γκετοποιημένες περιοχές και να τους διασκορπίσουν³³.

Μετά την κήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, οι μουσουλμάνοι Ρομά βρέθηκαν αντιμέτωποι με βίαιες εκστρατείες αφομοίωσης. Το 1958 υποχρεώθηκαν να αλλάξουν τα ονόματά τους, έκλεισαν το θέατρό τους και έπαψαν να εκδίδονται οι εφημερίδες τους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, 5.000 μουσουλμάνοι Ρομά μετανάστευσαν στην Τουρκία. Μέσα στα πλαίσια της «διαδικασίας αναγέννησης» του κομμουνιστικού καθεστώτος έπρεπε να απαλλαγούν από κάθε τουρκικό στοιχείο είτε αυτό είχε να κάνει με τη γλώσσα, τη θρησκεία, την ενδυμασία ή τον τρόπο ζωής τους³⁴.

Μετά το τέλος του κομμουνισμού αποκαταστάθηκαν τα δικαιώματά τους, επανεκδόθηκαν οι εφημερίδες τους και ξανάρχισαν καλλιτεχνικά δρώμενα. Ταυτόχρονα όμως η δυσχερής οικονομική τους κατάσταση έκανε πολλούς να επιστρέψουν στη νομαδική ζωή ή να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες. Πολλοί Ρομά αναγκάζονταν να διασχίζουν τα σύνορα της χώρας για να δουλέψουν στο εξωτερικό για μερικούς μήνες και μετά επέστρεφαν στα σπίτια τους³⁵.

Από το 1990 δημιουργήθηκαν αρκετά πολιτικά κόμματα για την προάσπιση των δικαιωμάτων των Ρομά που πήραν μέρος στην πολιτική σκηνή χωρίς όμως να ταυτίζονται μόνο με τη δική τους εθνική ομάδα³⁶.

³¹ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>; II. 25, 39, 32, 33, 35, 38

³² <http://www.webcitation.org/query?url=http://www.geocities.com/~Patrin/bulgaria-hstry.htm&date=2009-10-26+00:36:53> παρ. 2, 7, 8

³³ http://nomadicpeoples.info/pdf/NP_journal_back_issues/Bulgarian_Gypsies_C_Silverman.pdf σελ. 53

³⁴ http://ec.europa.eu/languages/euromosaic/bg1_en.htm:

³⁵ Slavkova M.: Being Gypsy in Europe. The Case of Bulgarian Roma Workers in Spain, *Balkanologie*, Vol XI, No 1-2, Décembre 2008

³⁶ <http://www.minorityrights.org/2433/bulgaria/roma.html>, παρ. 3

Το 1999 η κυβέρνηση ξεκίνησε το Πρόγραμμα-Πλαίσιο για την Ισότιμη Ένταξη των Ρομά στη βουλγαρική κοινωνία και το 2005 ξεκίνησε το δεκαετές Εθνικό Πρόγραμμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης των Ρομά. Στόχοι του προγράμματος ήταν η βελτίωση της στέγασης³⁷, η ενίσχυση της εκπαίδευσης, η αντιμετώπιση της ανεργίας³⁸, η καλύτερη παροχή ιατρικής περίθαλψης³⁹ και η εξάλειψη του ρατσισμού και των διακρίσεων κατά των Ρομά⁴⁰.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ωστόσο, το 12% των Ρομά είναι αγράμματοι και το 23% των παιδιών 7-15 ετών δεν φοιτούν σε σχολείο⁴¹. Συνήθως φοιτούν σε σχολεία απομονωμένα, υποβαθμισμένα, με δασκάλους που δεν μιλούν τη γλώσσα τους⁴². Στο παρελθόν μάλιστα πολλά από τα παιδιά των Ρομά πήγαιναν σε σχολεία για παιδιά με ειδικές ανάγκες ή με παραβατική συμπεριφορά, κάτι που σταμάτησε επίσημα το 2002. Το 2003 άρχισαν προγράμματα εκπαίδευσης δασκάλων Ρομά σε δύο πανεπιστήμια και έγιναν πιο συγκεκριμένα σχέδια για την αντιμετώπιση του αναλφαριθμητισμού. Το 2006 άρχισε μια προσπάθεια να απογκετοποιηθούν τα σχολεία των Ρομά και να αρχίσουν να αναμειγνύονται με άλλους μαθητές⁴³.

Ήδη 4.000 μαθητές έχουν μεταφερθεί σε άλλα σχολεία. Τα παιδιά αρχίζουν να πηγαίνουν σε παιδικούς σταθμούς και νηπιαγωγεία και διορίζονται εκπαιδευτικοί πιο εξειδικευμένοι για να βοηθήσουν την ομαλή ένταξη των παιδιών στο σχολείο. Από το 1998 μπορούν να διδάσκονται τη γλώσσα τους για ένα τετράωρο την εβδομάδα. Υπάρχουν βέβαια λιγοστοί Ρομά που ασχολούνται με τη διδασκαλία της γλώσσας και είναι δύσκολη η ένταξή της στο σχολικό πρόγραμμα, όμως γίνεται προσπάθεια να διορθωθεί αυτό.

Σύμφωνα με την έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας το 2011, η Βουλγαρία χάνει 500.000.000€ από την αποτυχία ένταξης των Ρομά. Μόνο το 16% παίρνουν επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης και μόνο το 13% έχουν απολυτήριο γυμνασίου. Ένα μεγάλο μέρος των Ρομά ζει κάτω από το όριο της φτώχειας και εμπλέκονται σε εγκληματικές δραστηριότητες⁴⁴.

³⁷http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_3rd_SR_Bulgaria_en.pdf, σελ. 10-11. Το πρόγραμμα για τη βελτίωση της στέγασης προβλέπει να γίνουν έργα για τη βελτίωση της οδοποιίας, την ευκολότερη πρόσβαση στα μαζικά μέσα συγκοινωνίας και την βελτίωση του συστήματος ύδρευσης και αποχέτευσης. Γίνεται προσπάθεια να νομιμοποιηθούν πολλά από τα κτίρια που είναι αυθαίρετα και να ελεγχθούν οι παράνομες εξώσεις.

³⁸<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>: IV.57 Το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής διοργανώνει εκπαιδευτικά σεμινάρια για να βοηθήσει νεαρούς Ρομά να αναζητήσουν εργασία. Το 2007, περίπου 22.000 Ρομά συμμετείχαν σε τέτοια σεμινάρια όπου διδάσκουν και μορφωμένοι Ρομά. Δίνεται επιχορήγηση επίσης για την πρόσληψη εργαζομένων Ρομά.

³⁹Hammarberg T.: Report on Bulgaria, February 2010, Council of Europe, IV.60 (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>). Το υπουργείο υγείας προβλέπει τη δωρεάν νοσηλεία για τους πολίτες που δεν έχουν εισόδημα και καλύπτει τα έξοδα των τοκετών. Υπάρχουν κινητές μονάδες υγείας στη χώρα και έχουν διοριστεί ιατροί για την παροχή ιατρικής περίθαλψης στους Ρομά. Γίνονται ακόμα δωρεάν εμβολιασμοί των παιδιών και εκστρατείες ενημέρωσης των γονέων.

⁴⁰http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_country_factsheets_2013/bulgaria_en.pdf

⁴¹http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 5

⁴²http://ec.europa.eu/languages/euromosaic/bg1_en.htm:

⁴³<http://www.minorityrights.org/2433/bulgaria/roma.html>, παρ. 6

⁴⁴<http://www.bghelsinki.org/en/rights/minorities/>, παρ. 1

Σύμφωνα με την αναφορά της Βουλγαρίας το 2012 προς το Συμβούλιο της Ευρώπης, λειτουργεί Επιτροπή για την Προστασία κατά των Διακρίσεων που ασχολείται με τις καταγγελίες των πολιτών, Μόνιμη Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Αστυνομική Ηθική που ελέγχει τη συμπεριφορά των πειθαρχικών οργάνων, Διεύθυνση Επιθεώρησης που ερευνά ξεχωριστά κάθε καταγγελία για βίαιη μεταχείριση πολιτών και ο Συνήγορος του Πολίτη⁴⁵.

Ωστόσο, οι σαράντα μη κυβερνητικές οργανώσεις που προασπίζονται σήμερα τα δικαιώματα των Ρομά στη Βουλγαρία, καταγγέλλουν περιστατικά κακοποίησης πολιτών Ρομά από τις αρχές⁴⁶, αδυναμία προστασίας των παιδιών⁴⁷, αυθαιρεσίες από τις δημοτικές αρχές εις βάρος των Ρομά⁴⁸ και ομιλίες μίσους κατά των μειονοτήτων από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης⁴⁹.

Δεν υπάρχουν τηλεοπτικές ή ραδιοφωνικές εκπομπές των Ρομά, υπάρχει όμως ένα τηλεοπτικό αφιέρωμα με τίτλο «ο κόσμος των Ρομά» και κυκλοφορούν κάποιες εφημερίδες⁵⁰.

Πομάκοι

Οι Πομάκοι ή Αχριάνες⁵¹ θεωρούνται Σλαβο-Βούλγαροι με μητρική γλώσσα τη βουλγαρική και ισλαμική θρησκεία και έθιμα⁵². Ο ακριβής αριθμός των Πομάκων δεν είναι γνωστός, καθώς δεν αναγνωρίζονται ως ξεχωριστή εθνική ομάδα και άρα δεν καταμετρώνται στις απογραφές. Εκτιμάται πως είναι ανάμεσα στις 160.000 και 240.000⁵³.

Κατοικούν κυρίως στην οροσειρά της Ροδόπης, στις περιφέρειες Σμόλιαν, Κίρτζαλι, Πάζαρτζικ και Μπλαγκόεβγκραντ. Υπάρχουν επίσης κάποια πομακικά χωριά στις περιοχές Μπουργκάς, Λόβετς, Βέλικο Τάρνοβο και Ρούσε.

Την καταγωγή των Πομάκων τη διεκδικούν οι Βούλγαροι, οι Τούρκοι και οι Έλληνες. Οι Βούλγαροι, θεωρώντας τα πομακικά βουλγαρική διάλεκτο, θεωρούν τους Πομάκους Βούλγαρους που εξισλαμίστηκαν τον 16^ο-17^ο αιώνα, αλλά διατήρησαν κρυφά τη βουλγαρική τους ταυτότητα. Οι Τούρκοι τους θεωρούν απόγονους τουρκικών φυλών (Πετσενέγκων, Αβάρων και Κουμάνων) που εγκαταστάθηκαν στα Βαλκάνια πριν την Οθωμανική κατοχή. Οι Έλληνες υποστηρίζουν πως οι Πομάκοι ήταν αρχαίες θρακικές φυλές που εξελληνίστηκαν,

⁴⁵ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_3rd_SR_Bulgaria_en.pdf, σελ. 7, 9

⁴⁶ <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/hrp24-12-98.html>-

<http://www.hrw.org/reports/1993/08/01/increasing-violence-against-roma-bulgaria>

⁴⁷ <http://www.bghelsinki.org/en/publications/obektiv/sllavka-kukova/2011-08/roma-children-risk-and-unhitched-government-system/>

⁴⁸ <http://www.bghelsinki.org/en/publications/obektiv/hristo-hristov/2011-08/bulgarian-downtown-and-roma-neighborhood-two-different-worlds-one-yambol/>

⁴⁹ http://osi.bg/?cy=10&lang=2&program=1&action=2&news_id=611

⁵⁰ http://ec.europa.eu/languages/euromosaic/bg1_en.htm:

⁵¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Pomaks>

⁵² Poulton H.: *The Balkan minorities and states in conflict*, (Minority Rights Publications, London, 1993), σελ. 111

⁵³ <http://www.minorityrights.org/2431/bulgaria/bulgarianspeakingmuslimpomaks.html>, παρ. 1

εκλατινίστηκαν, έγιναν Σλάβοι και τελικά Ισλαμιστές⁵⁴.

Το 1876 οι Πομάκοι βοήθησαν τον Σουλτάνο να καταπνίξει την Απριλιανή επανάσταση των Βούλγαρων. Μετά το τέλος του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου, δεν συμμορφώθηκαν με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) φοβούμενοι αντίποινα, επαναστάτησαν κατά της Ανατολικής Ρωμυλίας και δημιούργησαν τη Δημοκρατία του Ταμράς που διατηρήθηκε ως το 1886.

Κατά το τέλος του 1912 ξεκίνησε μία εκστρατεία βίαιου εκχριστιανισμού του πομακικού πληθυσμού. 150.000 Πομάκοι αναγκάστηκαν να βαπτιστούν και να αλλάξουν τα ονόματά τους σε βουλγαρικά. Οι βουλγαρικές αρχές παρουσίασαν αυτήν την αλλαγή ως μια οικειοθελή πράξη των Πομάκων που αναγνώριζαν πως ήταν Βούλγαροι και επέστρεφαν στις ρίζες τους.

Μετά την ήττα της Βουλγαρίας, το φθινόπωρο του 1913, η κυβέρνηση του Βασίλ Ραντοσλαβόφ αποφάσισε να δώσει το δικαίωμα στους Πομάκους να πάρουν πίσω τα παλιά τους ονόματα. Το δέχτηκαν με ενθουσιασμό, πράγμα που αποκάλυψε την ψευδή προπαγάνδα για την αλλαγή των ονομάτων⁵⁵.

Μέχρι τη δεκαετία του 1920 η Βουλγαρία είχε τους Πομάκους στο περιθώριο. Είτε τους ταύτιζε με τους Τούρκους και επιδίωκε τον εκδιωγμό τους, είτε απαιτούσε τον εκχριστιανισμό τους. Με τον τρόπο αυτό τους ωθούσε να ταυτίζονται μαζί τους. Τη δεκαετία του 1930 όμως, το κίνημα Ρόντινα προσπάθησε να αναδείξει τη βουλγαρική ταυτότητα των Πομάκων. Μεταφράστηκε το κοράνι στα βουλγαρικά, άρχισαν να χρησιμοποιούν τη γλώσσα αυτή στα τζαμιά και οι Πομάκοι άρχισαν να συμμετέχουν στις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Αργότερα ασκήθηκε πίεση στους Πομάκους να απαλλαγούν από κάθε μουσουλμανικό στοιχείο, από την ενδυμασία (φέσι ανδρών, σαλβάρι και μαντίλα γυναικών) μέχρι την περιτομή και άλλα θρησκευτικά έθιμα. Το διάστημα 1942-1944 το μεγαλύτερο μέρος των Πομάκων της κεντρικής Ροδόπης άλλαξαν τα ονόματά τους για δεύτερη φορά.⁵⁶

Το κομμουνιστικό καθεστώς αρχικά καταδίκασε την πολιτική και τις πρακτικές του κινήματος Ρόντινα και καταδίωξε ποινικά τους αρχηγούς του. Με το σύνταγμα του 1947 αναγνώρισε τις μειονότητες και το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση και τη λατρεία της θρησκείας τους. Άνοιξαν τα τουρκικά σχολεία ξανά και υπήρξε εκ νέου προώθηση των Πομάκων στην ανώτερη εκπαίδευση.

Μετά το 1948 η ηγεσία του κομμουνιστικού καθεστώτος άλλαξε ξανά στάση απέναντι στους Πομάκους. Άρχισε άλλη μια εκστρατεία αλλαγής ονομάτων, αποκήρυξης του ισλαμισμού και εγκατάλειψης κάθε μουσουλμανικού στοιχείου. Όσοι πρόβαλλαν αντίσταση, μετατοπίστηκαν από τα νότια της χώρας προς το κέντρο. Περιορίστηκαν οι μετακινήσεις τους και αυστηροποιήθηκε ο έλεγχος των συνόρων.

⁵⁴ <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/pomaks.html>, παρ. 6-9. Κατά τους Βούλγαρους η λέξη Πομάκος προκύπτει από την τούρκικη λέξη pomogach που σημαίνει βοηθός ή από τη βουλγαρική λέξη pomochamedanci που σημαίνει εξισλαμισμένος. Η λέξη Αχριάνες (Achrjani) προέρχεται από την παλιότερη βουλγαρική λέξη Aagarjani που σημαίνει άπιστοι. Κατά τους Τούρκους η λέξη προέρχεται από την τούρκικη λέξη pomagach που σημαίνει βοηθός ή από την περσική λέξη ahiyan που αναφερόταν σε θρησκευτικές αδελφότητες. Κατά τους Έλληνες η λέξη πομάκος βγαίνει από το πόμαζ (πότης) και η λέξη Αχριάνες από τη θρακική φυλή Αγριάνες.

⁵⁵ http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, σελ. 4-6

⁵⁶ Eminov A.: Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria, *JEMIE*, Vol 6, No 2, 2007, European Centre for Minority Issues, σελ. 9-10

Όλη αυτή η καταπίεση είχε ως αποτέλεσμα την ολοένα μεγαλύτερη ταύτιση των Πομάκων με τους Τούρκους. Το πολιτικό γραφείο της κεντρικής επιτροπής του κομμουνιστικού καθεστώτος διαπιστώνοντάς το αυτό διεξήγαγε έρευνες στην περιοχή της Ροδόπης το διάστημα 1956-1958 για να αποδείξει τη βουλγαρική ταυτότητα των Πομάκων. Το 1962 πήρε μέτρα κατά της ταύτισης των Πομάκων με τους Τούρκους διακόπτοντας τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας, απομακρύνοντας τους Πομάκους μαθητές από τους Τούρκους και απαγορεύοντας στους Τούρκους μουφτήδες να λειτουργούν στα πομακικά χωριά⁵⁷.

Το 1964 η ηγεσία, κρίνοντας αυστηρά τα μέτρα που είχαν παρθεί το τελευταίο διάστημα, προχώρησε σε μερική αποκατάσταση των ονομάτων των Πομάκων, μόνο για να επανέλθει δριμύτερη το 1970 με ακόμη σκληρότερη πολιτική. Το 1971-1973 έλαβε χώρα η τελευταία απόπειρα αφομοίωσης των Πομάκων, που βρήκε σθεναρή αντίσταση και οδήγησε σε συλλήψεις, ξυλοδαρμούς και δολοφονίες εκατοντάδων Πομάκων. Δόθηκε μία λίστα με επίσημα βουλγαρικά ονόματα από τα οποία μπορούσαν να διαλέξουν. Πολλοί διάλεξαν ονόματα δημοφιλών προσώπων. Υπό την απειλή όπλων συγκεντρώνονταν στις πλατείες, παρέδιδαν τις παλιές τους ταυτότητες και έπαιρναν νέες⁵⁸. Τελικά, μετά από διαμαρτυρίες και τη διεθνή κατακραυγή, οι Πομάκοι ξαναπήραν τα ονόματά τους μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1989.

Σήμερα αρκετοί φοβούνται να δηλώσουν την πραγματική τους ταυτότητα, κι άλλοι επιλέγουν λόγω συμφερόντων την προσχώρηση στην τουρκική μειονότητα. Καθώς δεν υπάρχει κάποιο πολιτικό κόμμα που να τους αντιπροσωπεύει, επιλέγουν να στηρίζουν το Κίνημα για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες⁵⁹.

Στη δυτική Ροδόπη αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι, στην κεντρική τονίζουν τη βουλγαρική καταγωγή τους και στα ανατολικά και βορειοανατολικά δηλώνουν μουσουλμάνοι⁶⁰. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότεροι Πομάκοι αυτοπροσδιορίζονται ως Πομάκοι. Το 2008 σε μία εθνική συνέλευση δήλωσαν την επιθυμία τους να αναγνωριστούν ως ξεχωριστή εθνική ομάδα, να έχουν τηλεοπτικά προγράμματα και αντιπροσώπους στο κοινοβούλιο⁶¹.

Ρώσοι

Οι Ρώσοι της Βουλγαρίας κατοικούν κυρίως σε μεγάλες πόλεις όπως τη Σόφια, τη Φιλιππούπολη, τη Βάρνα, το Μπουργκάς.

Το πρώτο κύμα μεταναστών που ήρθε από τη Ρωσία ήταν Νεκρασοβίτες Κοζάκοι Παλαιάς Πίστης. Τα μέλη των κοινοτήτων αυτών ονομάζονται αλλιώς και Λιποβάνοι.

Το δεύτερο κύμα μεταναστών ήταν μέλη του Λευκού Στρατού που δραπέτευσαν στη Βουλγαρία μετά την ήττα τους από τον Κόκκινο Στρατό στον Ρωσικό εμφύλιο. Αρχικά ήρθαν περίπου 29.000, όμως κάποιοι επέστρεψαν στη Σοβιετική Ένωση και άλλοι απελάθηκαν από την κυβέρνηση Σταμπολίσκι.

⁵⁷ *ibid*, σελ. 11-12

⁵⁸ Poulton H.: *The Balkan minorities and states in conflict*, ό. π., σελ. 111-112

⁵⁹ Eminov A.: *Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria*, ό. π., σελ. 13, 16, 18

⁶⁰ http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, σελ. 53

⁶¹ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>, II.28

Το τρίτο κύμα μεταναστών ήρθε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με τη Βουλγαρία να αποτελεί πια μέλος του ανατολικού μπλοκ.

Σήμερα οι Ρώσοι της Βουλγαρίας έχουν ιδρύσει διάφορους συνδέσμους, όπως τον Σύνδεσμο Συμπατριωτών, τον Σύνδεσμο Ρώσων Πολιτών και την Κοινότητα Λευκών Φρουρών και είναι πλήρως ενταγμένοι στη βουλγαρική κοινωνία⁶².

Αρμένιοι

Οι Αρμένιοι σήμερα κατοικούν στις πόλεις Φιλιππούπολη, Βάρνα, Σόφια, Μπουργκάς και Ρούσε. Είναι περίπου 6.500⁶³.

Τα πρώτα ίχνη των Αρμενίων στη Βουλγαρία εντοπίζονται τον 5^ο αιώνα, όταν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες τους χρησιμοποιούσαν ως στρατιώτες για να προστατέψουν τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας τους. Τον 6^ο-11^ο αιώνα πολλοί Αρμένιοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε αυτά τα εδάφη, άλλοι ασπάστηκαν τον χριστιανισμό κι άλλοι το Ισλάμ. Το δεύτερο κύμα ήρθε τον 16^ο-17^ο αιώνα από τη Βλαχία, τη Μολδαβία και την Κριμαία.

Μετά την κήρυξη ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, το Σύνταγμα του Τάρνοβο (1879) αναγνώρισε ίσα δικαιώματα στους Αρμένιους. Την περίοδο εκείνη βρήκαν καταφύγιο στη χώρα 20.000 Αρμένιοι που έφυγαν για να γλυτώσουν από τις Χαμίντ δολοφονίες (1894-1896). Γρήγορα εντάχθηκαν στη νέα τους πατρίδα και συμμετείχαν στο πλευρό των Βούλγαρων στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Το 1922 ήρθαν άλλοι 25.000 Αρμένιοι, άλλοι καταδιωκόμενοι στη Μικρά Ασία και τη Θράκη από τους Τούρκους λόγω της χριστιανικής τους θρησκείας κι άλλοι έχοντας διασωθεί από τη γενοκτονία του 1915-1917.

Μέχρι το 1944 οι Αρμένιοι έχτισαν σχολεία, εκκλησίες, έκαναν επιχειρήσεις και ασχολήθηκαν με τη γεωργία ή με τεχνικά επαγγέλματα. Σπουδαίο ρόλο στην κοινότητα έπαιζε η Αρμένικη Αποστολική Εκκλησία που διοργάνωνε πολιτιστικές εκδηλώσεις. Είχαν πολιτικά κόμματα και εξέδιδαν εφημερίδες.

Κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος στη Βουλγαρία (1944-1989) οι περισσότερες εφημερίδες έπαψαν να εκδίδονται και έπαψαν να λειτουργούν τα πολιτικά τους κόμματα. Το μόνο που συνέχισε να υφίσταται ήταν το Yerevan, μία ένωση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών οργανώσεων. Η εκκλησία μπήκε στο στόχαστρο, καθώς το κομμουνιστικό δόγμα πρέσβευε τον αθεϊσμό. Την περίοδο εκείνη πολλοί Αρμένιοι επέστρεψαν στην Αρμενία ή μετανάστευσαν στην Αμερική. Κάποιοι λόγω της οικονομικής κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης επέστρεψαν μετά από κάποια χρόνια στη Βουλγαρία.

Μετά το τέλος της κομμουνιστικής εποχής δημιουργήθηκαν νέες κοινωνικές και πολιτιστικές οργανώσεις που ξανάρχισαν τις δραστηριότητες για να διαφυλάξουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Το 1995 συγκροτήθηκε στη Σόφια το Συντονιστικό Συμβούλιο της Αρμένικης Κοινότητας στη Βουλγαρία που ασχολείται με τα ζητήματα της μειονότητας και αντιπροσωπεύει τους Αρμένιους στις συζητήσεις με την κυβέρνηση⁶⁴.

Τα μέλη της αρμένικης κοινότητας έχουν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους. Οι νέοι έχουν απομακρυνθεί από την εκκλησία, μιλούν περισσότερο βουλγαρικά και

⁶² http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Bulgaria

⁶³ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁶⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Armenians_in_Bulgaria

συνάπτουν σχέσεις με Βούλγαρους, ωστόσο δείχνουν μεγάλη αφοσίωση στην κοινότητά τους⁶⁵.

Η παλαιότερη γενιά ανησυχεί για την απόλυτη αυτή αφομοίωση των νέων, μια και εγκυμονεί τον κίνδυνο απώλειας της εθνικής τους ταυτότητας. Το διάστημα 1970-1990 τα οκτώ αρμένικα σχολεία της Βουλγαρίας παρέμειναν κλειστά και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί η επαφή με την αρμένικη γλώσσα. Σήμερα τα παιδιά μπορούν να διδάσκονται μέχρι τρεις ώρες την εβδομάδα τη γλώσσα τους, όμως ήδη η πλειοψηφία δεν τη χρησιμοποιεί πια στη δημόσια ζωή. Υπάρχουν λιγοστοί Αρμένιοι δάσκαλοι και επικρατεί μια σύγχυση ανάμεσα στις δύο διαλέκτους της γλώσσας, καθώς ενώ οι Αρμένιοι της Βουλγαρίας μιλούσαν πάντα την ανατολική διάλεκτο, κατά τη διάρκεια του κομμουνισμού διδάσκονταν τη δυτική⁶⁶.

Βλάχοι

Οι Βλάχοι της Βουλγαρίας είναι 3.684⁶⁷. Ζουν στην κοιλάδα Τιμόκ και σε Βίντιν, Βράτσα, Πλέβεν. Υπάρχουν ακόμη κάποια βλάχικα χωριά κατά μήκος του Δούναβη μεταξύ Λομ και Νικοπόλ.

Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις για την καταγωγή των Βλάχων. Το θέμα των Βλάχων της νοτίου Βαλκανικής υπήρξε θέμα πολιτικής διαμάχης με κύριους πρωταγωνιστές την ελληνική και τη ρουμανική πλευρά, με αποτέλεσμα άλλοι να ταυτίζονται με τους Ρουμάνους, άλλοι με τους Έλληνες και άλλοι να δηλώνουν Βλάχοι.

Κατά μία εκδοχή, λοιπόν, οι Βλάχοι είναι απόγονοι Ρωμαίων που έκαναν δεσμούς με γηγενείς πληθυσμούς και αλλού επέβαλλαν τη δική τους γλώσσα κι έθιμα, αλλού πάλι αφομοιώθηκαν. Κατά άλλη εκδοχή, πρόκειται για τον γηγενή πληθυσμό των Βαλκανίων που εκλατινίστηκε κατά τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Άλλοι υποστηρίζουν πως είναι απόγονοι αρχαίων Θρακών, ενώ οι Ρουμάνοι θεωρούν πως πρόκειται για δικούς τους πληθυσμούς που κατέβηκαν προς τον νότο⁶⁸.

Όταν ήρθαν οι Σλάβοι στα Βαλκάνια, κάποιοι από τους γηγενείς αυτούς πληθυσμούς κατευθύνθηκαν προς τα βουνά και ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία, ενώ όσοι έμειναν στον κάμπο σταδιακά αφομοιώθηκαν από τη σλάβικη κοινότητα.

Μέχρι το 1918 οι Βλάχοι είχαν διασκορπιστεί στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία, την Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία. Πολλοί μετανάστευσαν στην Αμερική και τη Ρουμανία μέχρι το 1940. Μόνο μετά το 1980 και με την παρότρυνση της διασποράς άρχισαν οι Βλάχοι να στρέφουν το βλέμμα τους στην πολιτιστική τους κληρονομιά⁶⁹. Το Συμβούλιο της Ευρώπης μάλιστα το 1977 εξέφρασε τους φόβους του για τον πιθανό αφανισμό της αρουμανικής γλώσσας και κουλτούρας και έκανε προτάσεις για

⁶⁵ <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp10/6.3/6.3-14.pdf>, σελ. 68-69

⁶⁶ <http://oxbridgepartners.com/hratch/index.php/publications/articles/295-the-crisis-of-armenian-education-in-bulgaria>: Στη Σόφια λειτουργεί κάθε Σάββατο νηπιαγωγείο και δημοτικό, όπου τα παιδιά μαθαίνουν αρμένικα. Υπάρχει ένα νέο αρμένικο κέντρο στη Σιλίστρα και κυκλοφορούν τέσσερις εφημερίδες τους.

⁶⁷ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁶⁸ http://dokumenta.scd-lunjina.org/free/The_Balkan_Vlachs-Aromanians.pdf, παρ. 5-6, 9

⁶⁹ <http://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/albania/balkan-vlachs-born-assimilate>, παρ. 16, 23

να αντιστραφεί η κατάσταση⁷⁰.

Ο Σύνδεσμος Βλάχων της Βουλγαρίας ιδρύθηκε το 1991 και από το 1993 εκδίδει το δίγλωσσο περιοδικό «Χρόνος». Το 1999 ιδρύθηκε στη Σόφια το κέντρο για την αρουμανική γλώσσα και τον πολιτισμό που εκδίδει το αρουμανικό δελτίο. Το 2003 ιδρύθηκε στη Σόφια ο Ρουμάνικος Εθνικός Σύνδεσμος που διοργανώνει καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, εκδίδει στο Βίντιν το περιοδικό Ave, συνεργάζεται με επιχειρήσεις και ιδρύματα της Ρουμανίας με σκοπό να τονώσει τη ρουμάνικη εθνική συνείδηση των Βλάχων.

Αν και προβλέπεται να διδάσκονται τα παιδιά τη μητρική τους γλώσσα, αυτό δεν γίνεται γιατί τις περισσότερες φορές δεν θεωρείται επαρκής ο αριθμός των ενδιαφερόμενων μαθητών. Γίνονται κάποια μαθήματα στο Βιντίν και τη Σιλίστρα, κυρίως τα Σαββατοκύριακα⁷¹.

Εβραίοι

Οι Εβραίοι της Βουλγαρίας είναι σήμερα 1.162⁷². Σχεδόν όλοι μένουν στην πρωτεύουσα.

Το 681 Εβραίοι που ήταν υπό διωγμό στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία εγκαταστάθηκαν στα βουλγαρικά εδάφη. Το 967, επίσης, έμποροι Εβραίοι ήρθαν στη χώρα από την Ιταλία και τη Ραγκούσα.

Κατά τον Μεσαίωνα οι Εβραίοι της Βουλγαρίας ήταν Ρωμανιώτες μέχρι τον 14^ο-15^ο αιώνα, όταν ήρθαν Ασκεναζίτες από την Ουγγαρία και άλλα μέρη της Ευρώπης. Το 1494 ήρθαν Σεφαρδίτες από την Ισπανία. Τελικά υιοθέτησαν όλοι το δόγμα των Σεφαρδιτών και τη διάλεκτο Λαντίνο.

Μετά τον Ρωσο - Τουρκικό Πόλεμο και τη νίκη της Τουρκίας, οι Βούλγαροι θεωρώντας τους Εβραίους συμμάχους των Τούρκων, έκλεψαν τις περιουσίες τους και τους ανάγκασαν να φύγουν. Όσοι έμειναν, πολέμησαν στο πλευρό της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας (1885), συμμετείχαν επίσης στους Βαλκανικούς και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Συνθήκη του Neuilly (1919) αναγνώρισε ίσα δικαιώματα στους Εβραίους, στην πράξη όμως υπήρχε ένα έντονο αντισημιτικό κλίμα. Δεν μπορούσαν να εργαστούν στο στρατό, στις τράπεζες, στις δημόσιες υπηρεσίες ούτε να αγοράσουν κτήματα. Το 1936 ιδρύθηκε μάλιστα η αντισημιτική οργάνωση Ράτνικ.

Το σιωνιστικό κίνημα που δημιουργήθηκε το 1882 γρήγορα βρήκε απήχηση σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Το 1900 αντιπρόσωποι των μελών των εβραϊκών κοινοτήτων εξέλεξαν μέλη που θα συνέθεταν το εκκλησιαστικό τους συμβούλιο και ψήφισαν ένα σύνταγμα που θα καθόριζε τη λειτουργία των σχολείων, των συναγωγών και της κοινότητας γενικότερα, δεν έγινε όμως δεκτό από την κυβέρνηση⁷³.

Το διάστημα 1919-1948, 7.000 Εβραίοι της Βουλγαρίας μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη. Όσοι έμειναν στη Βουλγαρία, άνοιξαν επιχειρήσεις, ασχολήθηκαν με το εμπόριο και αναπτύχθηκαν οικονομικά.

Μετά το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Βουλγαρία συντάχθηκε στο πλευρό της Γερμανίας θέλοντας να πάρει πίσω τη Μακεδονία που είχε χάσει κατά

⁷⁰<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta97%2FEREC1333.htm>

⁷¹ <http://www.hrmars.com/admin/pics/1038.pdf> σελ. 269-270

⁷² http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁷³ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/vjw/bulgaria.html>

τον Α΄ Παγκόσμιο από τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα⁷⁴.

Το 1940 λοιπόν σύμφωνα με τις επιταγές της Γερμανίας, ο τσάρος Μπόρις ο Γ΄ και η κυβέρνηση ψήφισαν τον Νόμο για την Προστασία του Έθνους που προέβλεπε τον αποκλεισμό των Εβραίων από τον στρατό, τη δημόσια διοίκηση, την πολιτική και την ανώτατη εκπαίδευση. Απαγορεύτηκαν οι δεσμοί με Βούλγαρους καθώς και η χρήση βουλγαρικών ονομάτων. Δεν επιτρεπόταν να αγοράζουν οι Εβραίοι γη, κατασχέθηκαν τα πολύτιμα υπάρχοντά τους και τους επιβλήθηκαν βαρείς φόροι.

Το 1942 ζητήθηκε από τη βουλγαρική κυβέρνηση να απελάσει 20.000 Εβραίους. Ο υπουργός Εσωτερικών Γκαμπρόφσκι και ο επίτροπος για τα ζητήματα των Εβραίων Αλεξάντερ Μπελέβ συμφώνησαν, ωστόσο ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ντίμιτερ Πεσέβ διαφώνησε, έπεισε πολλούς άλλους παράγοντες να αντιδράσουν και τελικά κατάφερε να σταματήσει τη διαδικασία.

Οι Βούλγαροι φέρθηκαν με σκληρότητα στους Εβραίους που έμειναν πίσω. Υποχρεώθηκαν να φορούν ένα κίτρινο αστέρι, το οποίο κοσμούσε και τις πόρτες των σπιτιών τους, δεν τους επιτρεπόταν να μετακινούνται, να ασχολούνται με το εμπόριο ή τις άλλες εργασίες τους. Εκατοντάδες νέοι Εβραίοι στάλθηκαν σε δύσκολα πόστα εργασίας και κατασχέθηκαν οι περιουσίες των οικογενειών τους.

Τον Αύγουστο του 1944 καταργήθηκε η επιτροπή για τα ζητήματα των Εβραίων και τον επόμενο μήνα αποσύρθηκαν τα σκληρά αντισημιτικά μέτρα. Το κομμουνιστικό καθεστώς επέτρεψε τη λειτουργία του εκκλησιαστικού συμβουλίου των Εβραίων και την κυκλοφορία εφημερίδας.

Η οικονομική όμως κατάσταση των Εβραίων ήταν άθλια. Τον Μάρτιο του 1945 η κυβέρνηση ψήφισε νόμο για την αποζημίωσή τους, κάτι που έγινε όμως μόνο μερικώς. Πολλοί Εβραίοι θέλησαν να φύγουν από τη χώρα, αρχικά όμως τους απαγορεύτηκε. Μετά το 1947 η κυβέρνηση άλλαξε στάση, μέσα στα πλαίσια μιας γενικότερης προσπάθειας για εθνική εκκαθάριση και επέτρεψε τη μετανάστευση. Μέχρι το 1951, 44.267 Εβραίοι έφυγαν στην Παλαιστίνη.

Σήμερα το Εβραϊκό Θρησκευτικό Συμβούλιο εξακολουθεί να διαχειρίζεται τα θρησκευτικά ζητήματα της κοινότητας και σε συνεργασία με την Εκπαιδευτική και Πολιτιστική Κοινότητα διοργανώνει εκδηλώσεις. Η εφημερίδα *Yevreski Vesti* εξακολουθεί να κυκλοφορεί, καθώς επίσης και μια ετήσια συλλογή από ιστορικές έρευνες το *Godishnik*.

Λειτουργεί μία μόνο συναγωγή στη Σόφια. Δεν υπάρχουν εκπαιδευτικά ιδρύματα για τους νέους, οι οποίοι έχουν αφομοιωθεί, μιλούν βουλγαρικά και συνάπτουν δεσμούς με Βούλγαρους. Μπορούν βέβαια να διδάσκονται τη γλώσσα τους μέχρι τρεις ώρες στο δημοτικό και το γυμνάσιο, όμως αυτό δεν γίνεται πρακτικά, καθώς δεν συμπληρώνεται ο απαιτούμενος αριθμός μαθητών. Τελευταία κάποια περιστατικά δείχνουν ένα αναδυόμενο αντισημιτικό κλίμα⁷⁵.

⁷⁴ http://www.aish.com/ho/i/The_Rescue_of_Bulgarian_Jewry.html

⁷⁵ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/vjw/bulgaria.html>. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 κάποιοι εκδοτικοί οίκοι άρχισαν να εκδίδουν φασιστικά βιβλία που είχαν μεγάλη απήχηση στο κοινό. Το 2001 κυκλοφόρησαν στη Σόφια αφίσες του Χίτλερ. Το 2012 έγινε τρομοκρατική επίθεση σε εβραϊκό τουριστικό λεωφορείο στο Μπουργκάς με επτά θύματα.

Σαρακατσάνοι

Οι Σαρακατσάνοι ή Καρακατσάνοι⁷⁶ στη Βουλγαρία είναι 2.556⁷⁷. Κατοικούν στην οροσειρά του Αίμου, στο βουνό Ρίλα, και τη βορειοανατολική Βουλγαρία.

Οι Σαρακατσάνοι είναι ελληνικής καταγωγής. Είτε κατάγονται από αρχαίους Δωριείς που ζούσαν για αιώνες απομονωμένοι στα χωριά, είτε από χωρικούς που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τους αρχικούς τους καταυλισμούς και να ζήσουν νομαδικά, είτε είναι απόγονοι θρακικών φύλων που εξελληνίστηκαν.

Οι Σαρακατσάνοι περνούσαν τους θερινούς μήνες στα βουνά και επέστρεφαν στην πεδιάδα το χειμώνα. Μετά το 1947 όμως, με το κλείσιμο των συνόρων, πολλοί Σαρακατσάνοι έμειναν στις γειτονικές περιοχές της Ελλάδας⁷⁸.

Το 1990 ιδρύθηκε στο Σλίβεν η Ομοσπονδία Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Συλλόγων Σαρακατσάνων της Βουλγαρίας με στόχο να διασώσει την πολιτισμική κληρονομιά τους⁷⁹. Είναι ενταγμένοι στη βουλγαρική κοινωνία, μιλούν βουλγαρικά και ελληνικά.

Βούλγαρο-Μακεδόνες

Οι Βούλγαρο-Μακεδόνες είναι 1.654⁸⁰. Μένουν στις περιοχές Πιρίν και Μπλαγκόεβγκραντ και σε Σόφια, Φιλιπούπολη, Μπουργκάς, Βάρνα, Πέρνικ και Κιουστέντλ⁸¹.

Η περιοχή Πιρίν προσαρτήθηκε στη Βουλγαρία μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά το 1944 το κομμουνιστικό καθεστώς της Βουλγαρίας την αναγνώρισε ως αυτόνομο Μακεδονικό κράτος και καθιέρωσε ως επίσημη γλώσσα τη μακεδονική, παρά το ότι ως τότε οι περισσότεροι κάτοικοι εκείνων των περιοχών αισθάνονταν Βούλγαροι. Το 1947 η μακεδονική γλώσσα διδασκόταν στα σχολεία, κυκλοφορούσε εφημερίδα και ιδρύθηκε ο εκδοτικός οίκος «Μακεδονικό Βιβλίο»⁸².

Ωστόσο, μετά την επιδείνωση των σχέσεων Βουλγαρίας-Γιουγκοσλαβίας, η στάση της πρώτης άλλαξε απέναντι στους Βούλγαρο-Μακεδόνες και άρχισε να καταπιέζει τη νέα μακεδονική τους συνείδηση. Το 1958 ανακοινώθηκε και επίσημα πως δεν υπήρχε μακεδονικό έθνος, έπαψε να διδάσκεται η μακεδονική γλώσσα και ανακλήθηκαν οι ταυτότητες που είχαν δοθεί. Όσοι αντιστάθηκαν καταδιώχθηκαν και πολλοί εκδιώχθηκαν από τον τόπο τους.

⁷⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Sarakatsani>. Το όνομα Σαρακατσάνος είτε προέρχεται από την τουρκική λέξη *karakaşan*, όπου *kara* σημαίνει μαύρο και *kaşan* δραπετής, την οποία χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι για να περιγράψουν τους Έλληνες Σαρακατσάνους με τη μαύρη φορεσιά που δραπετεύαν στα βουνά κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής της Ελλάδας, είτε αναφέρεται στο χωριό Σακαρέτσι, πατρίδα των Σαρακατσάνων.

⁷⁷ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁷⁸ <http://www.karakachani.com/el/karakachanite/istoria-etnos.html>

⁷⁹ <http://www.karakachani.com/el/home/struktura.html>

<http://www.karakachani.com/el/home/istoria.html>. Έχει 15.000 μέλη και εννιά περιφερειακούς συλλόγους. Διοργανώνει τοπικές εκδηλώσεις και μερμνά για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και των σαρακατσάνικων χορών.

⁸⁰ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁸¹ <http://www.minorityrights.org/2434/bulgaria/macedonians.html>, παρ. 1

⁸² <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>, σελ. 7-8

Μετά το τέλος του κομμουνιστικού καθεστώτος, συστάθηκαν πολλά πολιτικά κόμματα για την προάσπιση των δικαιωμάτων των Βούλγαρο-Μακεδόνων. Το πιο γνωστό είναι η Ενωτική Μακεδονική Οργάνωση-ΟΜΟ-Ιλιντεν που ιδρύθηκε το 1989, δεν κατάφερε όμως να πάρει μέρος στις εκλογές, γιατί θεωρήθηκε πως παραβιάζει τον νόμο που απαγορεύει τη δημιουργία κομμάτων που απειλούν την ενότητα της χώρας⁸³. Μόλις το 1999 με την ονομασία πια UMO-Ιλιντεν-Πιρίν κατάφερε μετά και από την πίεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να νομιμοποιηθεί, όμως μία χρονιά αργότερα απαγορεύτηκε ξανά να συμμετέχει στην πολιτική ζωή της χώρας.

Αν και το 2001 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου κατηγόρησε τη Βουλγαρία για παραβιάσεις του δικαιώματος του κόμματος αυτού να κάνει συνεδριάσεις, η Βουλγαρία κρατά μία εχθρική στάση απέναντί του, αντιμετωπίζοντάς το ως έναν επικίνδυνο αποσταθεροποιητικό παράγοντα. Αρνείται να δεχτεί την εντολή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου το 2005 να κάνει δεκτό το κόμμα, υποστηρίζοντας τον ενδοκρατικό νόμο έναντι του διεθνούς. Μολονότι μετά την ένταξη της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση η έξωθεν πίεση να συμμορφωθεί είναι εντονότερη, εξακολουθούν να γίνονται καταγγελίες από το κόμμα⁸⁴.

Εφόσον η βουλγαρική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας, δεν υπάρχει πρόβλεψη για εκμάθηση της μακεδονικής γλώσσας. Οι Βούλγαρο-Μακεδόνες μιλούν βουλγαρικά, αλλά κάποιοι εξακολουθούν να μιλούν τα μακεδονικά στην ιδιωτική τους ζωή. Είναι μορφωμένοι και οι περιοχές όπου κατοικούν είναι σε σχετικά καλή οικονομική κατάσταση.

Έλληνες

Οι Έλληνες στη Βουλγαρία εκτιμάται πως είναι 1.379⁸⁵. Ζουν, κυρίως, σε Σόφια και Φιλιπούπολη, καθώς και στην παραθαλάσσια ζώνη της χώρας.

Πρώτοι οι Μιλήσιοι και οι Δωριείς δημιούργησαν αποικίες στην παραθαλάσσια περιοχή, στα νότια του ποταμού Τόντζου και στις πόλεις Φιλιπούπολη, Στενήμαχο, Χασκίοι και Παζαρτζίκ τον 7^ο αιώνα π.Χ.

Τον 18^ο-19^ο αιώνα, Έλληνες από τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Μικρά Ασία και τον Πόντο μετακινήθηκαν προς την ανατολική Θράκη και τη Ρωμυλία. Ασχολήθηκαν με το εμπόριο, άνοιξαν επιχειρήσεις, βιοτεχνίες, τράπεζες και γρήγορα κυριάρχησαν στην οικονομική ζωή της περιοχής. Έχτισαν εκκλησίες και μοναστήρια, ίδρυσαν σχολεία, βιβλιοθήκες και εξέδωσαν εφημερίδες.

Με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870 και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας το 1878 γεννήθηκε ένα αίσθημα εθνικισμού που πυροδότησε ανταγωνισμό και έχθρα ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους⁸⁶.

Το 1885 η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία και τότε άρχισε η αντίστροφη μέτρηση για τον ελληνικό πληθυσμό της. Καταργήθηκε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία και αντικαταστάθηκε από τη βουλγαρική,

⁸³ http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_PolitParties_excerpts_English.htm

⁸⁴ <http://www.minorityrights.org/2434/bulgaria/macedonians.html>, παρ. 9-10

⁸⁵ http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, σελ. 23

⁸⁶ <http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12398>

πάρθηκαν μέτρα για να περιοριστεί η εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων και καταστράφηκαν ναοί και μοναστήρια.

Το 1906 μετά από ένα συλλαλητήριο στη Φιλιππούπολη, μέσα σε διάστημα λίγων ωρών καταστράφηκαν όλα τα ελληνικά κοινοτικά ιδρύματα και κήκε ολοσχερώς η πόλη της Αγχιάλου. Πολλοί Έλληνες τότε εγκατέλειψαν τη χώρα και μετά το 1914 ακολούθησε δεύτερο κύμα μαζικής αποχώρησης.

Όσοι παρέμειναν στη χώρα υπέστησαν βιαιοπραγίες, υποβλήθηκαν σε καταναγκαστική εργασία και πολλοί πέθαναν λόγω πείνας και κακουχιών. Παρά την ανταλλαγή των πληθυσμών που αποφασίστηκε στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, η Βουλγαρία δεν σταμάτησε μέσω των κοινοτήτων της να πιέζει τους Έλληνες να φύγουν, χωρίς να δέχεται όμως την επιστροφή των Βούλγαρων της Ελλάδας. Παραβιάζοντας τη Συνθήκη του Neuilly (1919), η Βουλγαρία δε δέχθηκε την επαναλειτουργία των ελληνικών σχολείων.

Το 1924 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο Πολίτη - Καλκώφ για την προστασία των μειονοτήτων στις δυο χώρες, ωστόσο η Ελλάδα το 1925 ζήτησε την ακύρωσή του, καθώς η Βουλγαρία δεν το τηρούσε στην πραγματικότητα. Μετά από αυτό το γεγονός, η Βουλγαρία κράτησε ακόμη σκληρότερη στάση απέναντι στους Έλληνες, εκφοβίζοντάς τους συστηματικά και υφαρπάζοντας τις περιουσίες και τα κτήματά τους.

Τα πράγματα επιδείνωσε το ελληνο-βουλγαρικό συνοριακό επεισόδιο του 1925. Τα κοινοτάτα συνέχισαν τη δράση τους και μέχρι το 1927 έφυγαν από τη Βουλγαρία 46.000 Έλληνες. Υπακούοντας τη Συνθήκη του Neuilly, η Βουλγαρία αποζημίωσε την Ελλάδα για λογαριασμό των ελληνικών κοινοτήτων της, όμως συνέχισε να εκφοβίζει όσους Έλληνες παρέμειναν στη χώρα⁸⁷.

Οι σημερινοί Έλληνες στη Βουλγαρία είναι αυτοί που μετανάστευσαν εκεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και κάποιοι που ακολούθησαν μετά τον ελληνικό εμφύλιο. Μετά το 1990 ξεκίνησε νέο κύμα μετανάστευσης που γίνεται πιο έντονο σήμερα λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Επίλογος

Η προσπάθεια της Βουλγαρίας να αφομοιώσει βίαια τις πολυπληθέστερες εθνικές της ομάδες απέτυχε και άφησε το αρνητικό της αποτύπωμα στην ιστορία της χώρας. Μετά την πτώση του κομμουνισμού και με την ένταξη στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς η χώρα άλλαξε στάση και αποκατέστησε κάποιες παλιότερες αδικίες κυρίως κατά των Τούρκων πολιτών της. Η στάση που τηρεί σήμερα απέναντι στους Βλάχους και τους Σαρακατσάνους είναι μάλλον ουδέτερη, ενώ πάντα παίρνει τα εύσημα για την αντιμετώπιση των Αρμενίων και των Εβραίων⁸⁸. Η σχέση με τους Τούρκους παραμένει ταραχώδης και ενίοτε σημειώνονται περιστατικά θρησκευτικής βίας⁸⁹. Εκκρεμούν ακόμη το ζήτημα της αποδοχής του κόμματος των Βούλγαρο-Μακεδόνων, η αναγνώριση των Πομάκων ως ξεχωριστής μειονότητας, η πλήρης ένταξη των Ρομά και η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των μειονοτήτων. Το

⁸⁷ Διβάνη Λ.: *Ελλάδα και μειονότητες*, (εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1995), σελ. 349-371

⁸⁸ [http://www.google.com/cse?ie=UTF-](http://www.google.com/cse?ie=UTF-8&q=koinova&cx=004554193289015646197%3Azmomwcr1xwc&ie=UTF-8&btnG=Search#gsc.tab=0&gsc.q=koinova&gsc.page=1)

[8&q=koinova&cx=004554193289015646197%3Azmomwcr1xwc&ie=UTF-](http://www.google.com/cse?ie=UTF-8&q=koinova&cx=004554193289015646197%3Azmomwcr1xwc&ie=UTF-8&btnG=Search#gsc.tab=0&gsc.q=koinova&gsc.page=1)

[8&btnG=Search#gsc.tab=0&gsc.q=koinova&gsc.page=1](http://www.google.com/cse?ie=UTF-8&q=koinova&cx=004554193289015646197%3Azmomwcr1xwc&ie=UTF-8&btnG=Search#gsc.tab=0&gsc.q=koinova&gsc.page=1)

⁸⁹ <http://www.refworld.org/country,,,BGR,,55a4fa6515,0.html>

βεβαρημένο παρελθόν δημιουργεί μια καχυποψία εκατέρωθεν, ωστόσο οι σχέσεις των μειονοτήτων με τους Βούλγαρους επαφίενται στην προσωπική καθημερινή επαφή⁹⁰.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Γραμματίκας Βασίλειος Ε.: *Η διεθνής προστασία των μειονοτήτων και η αντιμετώπισή τους στα παρευξείνια κράτη της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, (εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010)
Διβάνη Λένα: *Ελλάδα και μειονότητες*, (εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1995)

Ξενόγλωσση

Eminov Ali: Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria, *JEMIE*, Vol 6, No 2, 2007, European Centre for Minority Issues
Neuburger Mary: *The orient within - muslim minorities and the negotiation of nationhood in modern Bulgaria*, (Cornwell University Press, New York, 2004)
Poulton Hugh: *The Balkan minorities and states in conflict*, (Minority Rights Publications, London, 1993)
Slavkova Magdalena: Being Gypsy in Europe. The Case of Bulgarian Roma Workers in Spain, *Balkanologie*, Vol XI, No 1-2, Décembre 2008

Διαδικτυακοί τόποι

http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf
<http://www.parliament.bg/en/const>
<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview>
https://osha.europa.eu/fop/bulgaria/bg/legislation/law/kt_en.stm
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Culture_excerpts_English.htm
http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BGR-CbC-III-2004-2-ENG.pdf
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Education_English.htm
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_EducRules_excerpts_English.htm
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_EducHours_excerpts_English.htm
<http://www.erisee.org/downloads/2013/2/b/minority%20EDU-Bulgaria%202004.pdf>
<http://www.minorityrights.org/?lid=2426>
<http://www.legirel.cnrs.fr/spip.php?article540&lang=fr>
<https://www.google.gr/search?q=European+Treaty+Series+-+No.+157&oq=European+Treaty+Series+->

⁹⁰ <http://www.everyculture.com/Bo-Co/Bulgaria.html>, παρ. 14-15

+No.+157&aqs=chrome..69i57.702j0j8&sourceid=chrome&espv=210&es_sm=93&ie=UTF-8

http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/Bulgaria_Project_Guidelines.pdf

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>:

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/189.htm>

<http://www.minorityrights.org/2430/bulgaria/turks.htm>

http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf

<http://www.idec.gr/iier/new/Tomos%2015/rossoglou.pdf><http://www.antrocom.net/upload/sub/antrocom/080212/03-Antrocom.pdf>

http://www.ethnopolitics.org/ethnopolitics/archive/volume_I/issue_4/petkova.pdf

<http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/nikolov.pdf>

<http://www.webcitation.org/query?url=http://www.geocities.com/~Patrin/bulgaria-hstry.htm&date=2009-10-26+00:36:53>

http://nomadicpeoples.info/pdf/NP_journal_back_issues/Bulgarian_Gypsies_C_Silverman.pdf

<http://www.minorityrights.org/2433/bulgaria/roma.html>

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_3rd_SR_Bulgaria_en.pdf

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1581941&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>:

http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_country_factsheets_2013/bulgaria_en.pdf

http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf

[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+bg0087\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+bg0087))

<http://www.minorityrights.org/2433/bulgaria/roma.html>

<http://www.bghelsinki.org/en/rights/minorities/>

<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/hrp24-12-98.html>

<http://www.hrw.org/reports/1993/08/01/increasing-violence-against-roma-bulgaria>

<http://www.bghelsinki.org/en/publications/obektiv/sllavka-kukova/2011-08/roma-children-risk-and-unhitched-government-system/>

<http://www.bghelsinki.org/en/publications/obektiv/hriisto-hristov/2011-08/bulgarian-downtown-and-roma-neighborhood-two-different-worlds-one-yambol/>

http://osi.bg/?cy=10&lang=2&program=1&action=2&news_id=611

<http://en.wikipedia.org/wiki/Pomaks>

<http://www.minorityrights.org/2431/bulgaria/bulgarianspeakingmuslimspomaks.html>

<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/pomaks.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Bulgaria

http://en.wikipedia.org/wiki/Armenians_in_Bulgaria

<http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp10/6.3/6.3-14.pdf>

<http://oxbridgepartners.com/hratch/index.php/publications/articles/295-the-crisis-of-armenian-education-in-bulgaria>:

http://dokumenta.scd-lunjina.org/free/The_Balkan_Vlachs-Aromanians.pdf

<http://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/albania/balkan-vlachs-born-assimilate>

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta97%2FEREC1333.htm>
<http://www.hrmars.com/admin/pics/1038.pdf>
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/bulgaria.html>
http://www.aish.com/ho/i/The_Rescue_of_Bulgarian_Jewry.html
<http://en.wikipedia.org/wiki/Sarakatsani>
<http://www.karakachani.com/el/karakachanite/istoria-etnos.html>
<http://www.karakachani.com/el/home/struktura.html>
<http://www.karakachani.com/el/home/istoria.html>
<http://www.minorityrights.org/2434/bulgaria/macedonians.html>
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_PolitParties_excerpts_English.htm
<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>
<http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12398>
<http://www.google.com/cse?ie=UTF-8&q=koinova&cx=004554193289015646197%3Azmomwcr1xwc&ie=UTF-8&btnG=Search#gsc.tab=0&gsc.q=koinova&gsc.page=1>
<http://www.everyculture.com/Bo-Co/Bulgaria.html>
[http://en.wikipedia.org/wiki/Attack_\(political_party\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Attack_(political_party))
http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Denominat_English.htm
<http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=10428&Language=EN>
<http://www.kirchenrecht.net/bg/relig.pdf>
<http://www.dw.de/>
<http://www.mustseebulgaria.com/galleries/minor-ethnic-groups-and-religious-communities-1#lang=en>

Ειρήνη Νώλη

(Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

Οι Αρμένιοι στη Γεωργία

The Armenians in Georgia

Abstract

The objective of this research work is to document, comment and deal with the issue of Armenians minority, living in the Black Sea area and specifically in the country of Georgia. The growing violence in the Black Sea region and the recent conflict in the Caucasus focus everyone's attention on the close relationship that the geographical area has of this sensitive area to national identity. The coexistence of many ethnic, linguistic and religious groups in this geographical area is used as leverage in order to achieve political projects as desired the large forces.

Equality within the state of Georgia, which expressed explicitly in Article 38 of the Constitution of Georgia, is broken and does not apply. Armenians in Georgia is a long-suffering population minority, which marginalized socially, economically, politically and physically as a religious entity. The Georgians behave as if there were in their country's Armenian minority, although it is the third largest religious group in the country, occupying 8% of the population. Although education in the mother tongue is provided through the parallel minority language schools - inherited from the era of the USSR), the main minority - Armenians, Azeris, Russians - the system is more problematic and marginalizing the minority.

National minority Armenians suffered from a severe lack of representation in Georgian institutions. In 2008 parliament minority represented by two Armenians and three Azeris. Therefore required special measures for the participation of minorities in political life.

Progress of Georgia was marginal due to lack of capacity to implement policies. So far, the state of Georgia has not adopted a law on national minorities. In a report in July 2007 to the Council of Europe, the government stated that it requires more assistance from the Council of Europe experts to define the term "national minorities". In its resolution of 24 January 2008 the Parliamentary Assembly of the Council of Europe highlighted the ongoing concern for the respect of minority and religious rights. Georgia has the way forward to improve its position in relation to the rights of minorities.

Key words: Armenians minority, Black Sea area, Georgia

Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή επιδιώκεται η ενασχόληση με το ζήτημα της μειονότητας των Αρμενίων που διαβιεί στον παρευξείνιο χώρο και συγκεκριμένα στη χώρα της Γεωργίας. Η αυξανόμενη βία στην παρευξείνια περιοχή και οι πρόσφατες συγκρούσεις στον Καύκασο εστιάζουν την προσοχή όλων μας στη στενή σχέση που

αποδεικνύεται πως έχει ο γεωγραφικός χώρος αυτής της ευαίσθητης περιοχής με την εθνική ταυτότητα. Η συνύπαρξη πολλών εθνικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ομάδων σε αυτό το γεωγραφικό χώρο χρησιμοποιείται ως μοχλός πίεσης με σκοπό την επίτευξη πολιτικών σχεδιασμών κατά το δοκούν μεγάλων δυνάμεων. Τα μειονοτικά ζητήματα είναι μεγάλος κίνδυνος για την ενωμένη Ευρώπη. Πρόκειται για ζητήματα που η αναβίωση των εθνικισμών και η σύγκρουση των πολιτισμών υποθάλπουν το νόημα της ενότητας και αρμονικής συμβίωσης. Μπορεί οι παρευξίνιες χώρες να έχουν μετατραπεί σε δυτικού τύπου κοινωνίες όμως οι έννοιες της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων συναντώνται ακόμη σε πρωτόγονη μορφή. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο είναι επιβεβλημένη η χάραξη μιας ενιαίας ευρωπαϊκής πολιτικής που να άρει τις ευρωπαϊκές αξίες και τα κοινά συμφέροντα προκειμένου να επιλυθούν τα μειονοτικά ζητήματα στον παρευξίνιο χώρο.

2. Η χώρα της Γεωργίας. Διοικητικός διαχωρισμός και κατανομή του πληθυσμού της Δημοκρατίας της Γεωργίας

Η Δημοκρατία της Γεωργίας, πρώην Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γεωργίας, σχηματίστηκε στις 25 Φεβρουαρίου του 1921. Από τις 12 Μαρτίου 1922 έως τις 5 Δεκεμβρίου του 1936 αποτελούσε μέρος της Υπερκαυκασιανής Ομοσπονδίας. Στις 5 Δεκεμβρίου 1936 συμπεριλήφθηκε επίσημα στην Ε.Σ.Σ.Δ. Βρίσκεται στο δυτικό - κεντρικό τμήμα του Νότιου Καυκάσου, στους νότιους πρόποδες της οροσειράς του Καυκάσου. Συνορεύει βόρεια με τη Ρωσία, το Αζερμπαϊτζάν προς τα νοτιοανατολικά, την Αρμενία προς τα νότια και την Τουρκία προς τα νοτιοδυτικά. Έχει δυτικές ακτές, αυτές της Μαύρης Θάλασσας. Περιλαμβάνει εντός των εδαφών της δύο αυτόνομες πρώην Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες, της Αμπχαζίας με πρωτεύουσα στο Σοχούμ και της Αζαρίας με πρωτεύουσα το Βατούμ, μια αυτόνομη περιοχή, τη Νότια Οσετία με πρωτεύουσα το Τσινβάλι και 71 περιφέρειες (βλ. Εικόνα 1). Πρωτεύουσα του κράτους της Γεωργίας είναι η Τιφλίδα.

Εικόνα 1: Το κράτος της Γεωργίας με τις αποσχισθείσες επαρχίες της¹

Τον βασικό πληθυσμό της χώρας τον αποτελούν οι Γεωργιανοί, ενώ σημαντικό κομμάτι αυτού αποτελούν οι Αρμένιοι, οι Ρώσοι, οι Αζερμπαϊτζινοί, οι Ασέτιοι, οι Έλληνες, οι Αμπχάζιοι και οι Ουκρανοί. Το 1989, όταν ήταν ακόμη η Γεωργία μέρος της Ε.Σ.Σ.Δ., οι εθνικές μειονότητες αποτελούσαν το 1/3 της Σοβιετικής Σοσιαλι-στικής Δημοκρατίας της Γεωργίας. Ο αριθμός τους μειώθηκε μετά την ανεξαρτησία της χώρας². Σύμφωνα με την εθνική απογραφή του 2002 η Γεωργία έχει πληθυσμό που αγγίζει τα 5.411.000 ανθρώπους και η εθνολογική τους σύνθεση είναι Γεωργιανοί 83,8%, Αρμένιοι 5,7%, Ρώσοι 1,5%, Αζέροι 6,5%, Οσσετίνοι 0,9% και Έλληνες 0,3%³. Το 2002 η απογραφή παρουσίαζε 55% του πληθυσμού των Αρμενίων στην πόλη Samtskhe-Javakheti, 96% στην περιοχή της Ninotsminda νότια της Γεωργίας, 94% στο Akhalkalaki νοτιοδυτικά της Τιφλίδας. Υπάρχει και μια σημαντική μειονότητα στην Αμπχαζία, στο Σοχούμι περί τα 12,70%.

Arm

Population of Georgia by Ethnicity (Census 2002)					
Ethnicities	2002	Percent	Ethnicities	2002	Percent
Georgians	3,661,173	83.8%	Roms	472	0.0%
Armenians	248,929	5.7%	Moldovans	864	0.0%
Azeris	284,761	6.5%	Turks	441	0.0%
Russians	67,671	1.5%	Iranians	46	0.0%
Greeks	15,166	0.3%	Jews	3,772	0.1%
Kurds	2,514	0.1%	Ukrainians	7,039	0.2%
Yezids	18,329	0.4%	Belorussians	542	0.0%
Ossetians	38,028	0.9%	Czechs	46	0.0%
Ukrainians	7,039	0.2%	Bulgarians	138	0.0%
Kists	7,110	0.2%	Chechens	1,271	0.0%
Avars	1,996	0.0%	Assyrians	3,299	0.1%
Udins	203	0.0%	Lezgins	44	0.0%
Assyrians	3,299	0.1%	Latvians	91	0.0%
Estonians	59	0.0%	Lithuanians	134	0.0%
Abkhazians	3,527	0.1%	Germans	651	0.0%
Poles	870	0.0%	Others	2,349	0.1%
Total*				4,371,535	100.0%

*Figures for Akhagori district and Kodori Gorge are included.

EUROPEAN CENTRE
FOR
MINORITY ISSUES

Εικόνα 2: Πληθυσμός της Γεωργίας κατά την εθνική απογραφή του 2002⁴.

Οι γλώσσες που μιλούνται στη Γεωργία είναι γεωργιανά 71%, ρωσικά 9%, αρμενικά 7%, αζερικά 6% και λοιπές 7%⁵. Η επίσημη γλώσσα της χώρας είναι τα

¹ Διαθέσιμο στο <http://www.defencenet.gr/defence/o/5136> . Ανακτήθηκε στις 3/2/2014.

² Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746> . Ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

³ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/1909/georgia/georgia-overview.html> . Ανακτήθηκε στις 05/03/2014

⁴ Διαθέσιμο στο <http://www.ecmi.de/home/> . Ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

⁵ Διαθέσιμο http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/information/enp_brochure_el.pdf, σελ 24. Ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

γεωργιανά. Η γνώση της γεωργιανής δεν ήταν αναγκαία κατά τη διάρκεια της σοβιετικής κυριαρχίας, καθώς οι μειονότητες μπορούσαν να επικοινωνήσουν με τις αρχές μιλώντας στη ρωσική. Στο ανεξάρτητο όμως κράτος της Γεωργίας η γνώση της γεωργιανής είναι απαραίτητη για την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στις κρατικές υπηρεσίες και σε άλλα πολλά. Οι μειονοτικοί αυτοί πληθυσμοί συνυπάρχουν μεταξύ τους στενά συνδεδεμένοι. Το κράτος με λίγη προσπάθεια τούς παρέχει βοήθεια ώστε να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο, απομονώνοντάς τους όμως ταυτόχρονα από την υπόλοιπη κοινωνία όσον αφορά στην ενεργή πολιτική ζωή, την ποιοτική εκπαίδευση, την απασχόληση. Σήμερα η χώρα διοικείται ως εξής: στις τελευταίες προεδρικές εκλογές που διεξήχθησαν στις 27 Οκτωβρίου 2013 πρόεδρος της χώρας εκλέχθηκε ο Γκιόργκι Μαργκβελασβίλι με ποσοστό 62%. Στις βουλευτικές εκλογές της 1^{ης} Οκτωβρίου 2012 ο συνασπισμός «Γεωργιανό Όνειρο» κέρδισε την πλειοψηφία των εδρών. Ο Μπιτζίνα Ιβανισβίλι αρχηγός του κόμματος του συνασπισμού νίκησε τον απερχόμενο πρόεδρο Μιχαήλ Σαακασβίλι. Οι πολίτες της Νότιας Οσετίας και της Αμπχαζίας δε συμμετείχαν στη διαδικασία της ψηφοφορίας.

Εικόνα 3: Εθνικός Χάρτης της Γεωργίας - Ιανουάριος 2009⁶

3. Ο καθορισμός της έννοιας «μειονότητα» και η προστασία των μειονοτήτων από Διεθνείς Οργανισμούς

Ο ορισμός της έννοιας «μειονότητα» αποτελεί αντικείμενο συγκρούσεων και αντιπαράθεσεων στο διάβα των αιώνων. Σήμερα δεν υφίσταται ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός της μειονότητας. Η πρώτη απόπειρα οριοθέτησης της μειονότητας έγινε στις 31 Ιουλίου 1930 με γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου Διαρκούς

⁶ Διαθέσιμο στο <http://www.ecmi.de/>. Ανακτήθηκε στις 10/1/2014.

Δικαιοσύνης. Σύμφωνα με αυτή, την κοινότητα (έννοια ταυτόσημη με εκείνη της μειονότητας) την αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που ζουν σε μια συγκεκριμένη χώρα ή σε ένα συγκεκριμένο τόπο, που ανήκουν σε μια φυλή και διαθέτουν ιδιαίτερη γλώσσα, θρησκεία και παραδόσεις, που είναι ενωμένοι από την ταυτότητα αυτής της φυλής, θρησκείας, γλώσσας και παραδόσεων με αίσθημα αλληλεγγύης, και που έχουν ως σκοπό τη διαφύλαξη των παραδόσεών τους, τη διατήρηση του τρόπου λατρείας τους και την εξασφάλιση της εκπαίδευσής και της ανατροφής των τέκνων τους σύμφωνα με το πνεύμα και τις παραδόσεις της φυλής τους και αλληλοβοηθούμενο⁷. Εξάλλου ο πρώτος Υπατος Αρμοστής του ΟΑΣΕ Max van der Stoep κατά τη διάρκεια της ομιλίας του σε σεμινάριο του ΟΑΣΕ για τις μειονότητες στη Βαρσοβία το 1994 είπε τα εξής για τις μειονότητες: «Δε θα σας δώσω έναν δικό μου ορισμό. Θα ήθελα ωστόσο να σημειώσω ότι η ύπαρξη μιας μειονότητας είναι πραγματικό ζήτημα και όχι ζήτημα ορισμού της...»⁸. Στην ίδια ομιλία προσπάθησε να προσδιορίσει την έννοια της μειονότητας λέγοντας ότι: «Πρώτα απ' όλα, μειονότητα είναι μια ομάδα με γλωσσικά, εθνικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν από την πλειοψηφία. Δεύτερον, μειονότητα είναι μια ομάδα που, συνήθως, δεν επιζητά τη διατήρηση της ταυτότητάς της, αλλά προσπαθεί επίσης να προσδώσει ισχυρότερη έκφραση στην ταυτότητα αυτή»⁹. Αντιλαμβανόμαστε πως οι προσπάθειες για ορισμό της μειονότητας δεν καταφέρνουν να αποδώσουν ένα καθαρό νομικό περιεχόμενο σε μια έννοια, η οποία απασχολεί τη διεθνή κοινότητα. Μερικοί συγγραφείς υποστηρίζουν πως η συζήτηση γύρω από τον ορισμό των μειονοτήτων χρησιμεύει μόνο ως μηχανισμός στα χέρια των κρατών που θέλουν να αποφύγουν την ανάληψη υποχρεώσεων έναντι των μειονοτήτων τους¹⁰. Το 1947 στην πρώτη σύνοδο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΑΔ) συστάθηκε Υποεπιτροπή για την καταπολέμηση των διακρίσεων και Προστασία των Μειονοτήτων. Το έργο της Υποεπιτροπής προσδιόρισε η ΕΑΔ του ΟΗΕ εξουσιοδοτώντας την να αναλαμβάνει μελέτες υπό το φως της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) και να απευθύνει στην ΕΑΔ συστάσεις σχετικά με την καταπολέμηση κάθε είδους διακρίσεων αναγόμενων στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες και με την προστασία των φυλετικών, εθνοτικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων¹¹. Το 1950 καρποφόρησαν οι προσπάθειες της Υποεπιτροπής με την έκδοση του πρώτου σχεδίου αποφάσεως, το οποίο απαριθμεί τους παράγοντες εκείνους που είναι κρίσιμοι για τον προσδιορισμό της έννοιας της μειονότητας. Σύμφωνα με αυτόν υπάρχουν μεταξύ των πολιτών πολλών κρατών, ξεχωριστές πληθυσμιακές ομάδες, που έχουν διαφορετικές εθνοτικές, γλωσσικές, θρησκευτικές παραδόσεις και χαρακτηριστικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό και τα οποία για να αναπτύσσονται θα πρέπει οι ομάδες να προστατεύονται με ειδικά μέτρα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο¹². Επιπρόσθετα, το

⁷ Διακοφωτάκης Ι. Γ., *Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιον*, εκδ. Αντ. Ν. Σακκούλας, Αθήνα, 2001, σελ. 47.

⁸ Γραμματικός Ε. Β., *Η Διεθνής Προστασία των Μειονοτήτων και η αντιμετώπισή τους στα Παρευξείνια Κράτη της Ε.Σ.Σ.Δ.*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010, σελ. 39.

⁹ Γραμματικός Ε. Β., *όπ. π.* σελ. 40.

¹⁰ Γραμματικός Ε. Β., *όπ. π.* σελ. 42.

¹¹ Η ΕΑΔ αντικαταστάθηκε το Μάρτιο του 2006 από το Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

¹² Jackson Preece J., *National Minorities and the European Nation-States System*, Clarendon Press Publishers, Oxford, 1998, σελ. 16.

1989 το ενδιαφέρον για τα μειονοτικά ζητήματα επικεντρώνεται στην Ευρώπη. Με μία σειρά πρωτοβουλιών τα διάφορα όργανά του ασχολήθηκαν με τα μειονοτικά ζητήματα με αποτέλεσμα σε διάστημα τριών ετών να υπάρξουν δύο προτάσεις ορισμού. Το 1990 έχουμε την ίδρυση της Επιτροπής της Βενετίας, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου (ΕΕΔΔ). Συστάθηκε από αυτήν μία ομάδα εργασίας για τα ζητήματα προστασίας των μειονοτήτων, η οποία κατέληξε στη σύνταξη ενός σχεδίου συμβάσεως το οποίο έχει ως εξής: Α) Ο όρος μειονότητα θα σημαίνει μία ομάδα, μικρότερη σε αριθμό από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, της οποίας τα μέλη, που είναι πολίτες αυτού του κράτους, έχουν εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά, διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού, και οδηγούνται από τη θέληση να διασφαλίσουν τον πολιτισμό, τις παραδόσεις, τη θρησκεία ή τη γλώσσα τους. Β) Κάθε ομάδα που ανταποκρίνεται στα στοιχεία αυτού του ορισμού πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εθνοτική, θρησκευτική ή γλωσσική μειονότητα. Γ) Το να ανήκει κανείς σε μια εθνική μειονότητα αποτελεί ζήτημα προσωπικής επιλογής και κανένα μειονέκτημα δεν μπορεί να προκύψει από την άσκηση μια τέτοιας επιλογής¹³.

Δυστυχώς καμιά από τις προαναφερθείσες προσπάθειες σχετικά με τον ορισμό της μειονότητας δεν κατέληξε σε ένα οικουμενικά αποδεκτό αποτέλεσμα. Οι προσπάθειες δεν απέδωσαν ώστε να υφίσταται ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός, με αποτέλεσμα το ζήτημα του ορισμού της μειονότητας να εκκρεμεί έως σήμερα.

4. Η πολιτική της Γεωργίας ως προς τη μειονότητα των Αρμενίων

Η αιτία της απομόνωσης των μειονοτήτων στη Γεωργία έχει τις ρίζες της στο γεγονός ότι η πολιτική των εθνικοτήτων της ΕΣΣΔ πρόβαλε την εθνικότητα πάνω από την ιθαγένεια. Έτσι στη Σοβιετική Γεωργία η εθνικότητα ήταν η βάση πολλών κρατικών πολιτικών με αποτέλεσμα πολλοί Γεωργιανοί να έχουν πρόσβαση σε υψηλόβαθμες κρατικές θέσεις σε βάρος των μειονοτήτων που αποκλείονταν από αυτή τη διαδικασία¹⁴. Μετά τη Ροζ Επανάσταση του 2003 η Γεωργιανή κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή σταδιακά μια σειρά από μεταρρυθμίσεις που στόχευαν στην προώθηση της μειονότητας. Ωστόσο αυτές εξοστρακίστηκαν εξαιρούμενες από τη διαδικασία οικοδόμησης του κράτους. Μια διευθύντρια έργων στον Καύκασο «Πόρων Συνδιαλλαγής» είπε σχετικά: «Η Γεωργιανή Κυβέρνηση δεν ήταν πρόθυμη να χειριστεί και να διαχειριστεί με εποικοδομητικό τρόπο την έννοια του πλουραλισμού στη χώρα τους. Οι μειονότητες εξακολουθούν να θεωρούνται ως επισκέπτες και όχι ως πολίτες με πλήρη δικαιώματα. Αυτοί αναμένεται να προσαρμοστούν και να μην εκφράσουν οποιαδήποτε κριτική ή ανησυχία»¹⁵. Η ισότητα μέσα στο κράτος της Γεωργίας εκφράζεται ρητά με το άρθρο 38 του Συντάγματος της Γεωργίας το οποίο αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οι πολίτες της Γεωργίας θα είναι ίσοι στην κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ζωή ανεξάρτητα εάν ανήκουν σε διαφορετική φυλετική, θρησκευτική ή γλωσσική ομάδα. Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο τα κράτη μέλη έχουν το δικαίωμα να αναπτύξουν ελεύθερα και χωρίς καμιά διάκριση τον πολιτισμό τους,

¹³ Διακοφωτάκης Γ., όπ.π. σελ. 80.

¹⁴ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>, σελ. 2., ανακτήθηκε στις 05/03/2014

¹⁵ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>, σελ. 2., ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

να χρησιμοποιήσουν τη μητρική τους γλώσσα ιδιωτικά ή δημόσια». Η ισότητα ενώπιον του νόμου κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 του Συντάγματος. Σύμφωνα με αυτό, όσον αφορά στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ειδικά μέτρα έχουν τεθεί σε εφαρμογή για τα μέλη της μειονότητας, όπως επί παραδείγματι, ο διορισμός ενός μεταφραστή που πληρώνεται από το κράτος για να κάνει το διερμηνέα για μη Γεωργιανούς ομιλητές που συμμετείχαν σε ποινικές, αστικές και διοικητικές νομικές διαδικασίες. Τα μέλη της μειονότητας είναι σε θέση να υποβάλλουν στο δικαστήριο έγγραφα στη μητρική τους γλώσσα. Επιπλέον η νομοθεσία γίνεται κατανοητή στη γεωργιανή μόνο, καθώς δε μεταφράζεται για τη μειονότητα. Η γενική έλλειψη εμπιστοσύνης της μειονότητας των Αρμενίων προς το δικαστικό σύστημα, που εκφράζεται από τους εκπροσώπους της μειονότητας, είναι ένα θέμα που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί, δεδομένου ότι παρακωλύει την πρόσβαση των μειονοτήτων στη δικαιοσύνη και παραβιάζει τα δικαιώματα της μειονότητας. Η περιορισμένη πρόσβαση στην εκμάθηση της γεωργιανής γλώσσας, ως γλώσσας της πλειοψηφίας είναι ένα βασικό ζήτημα στην παρεμπόδιση πρόσβασης των μειονοτήτων σε δικαιώματα, όπως η έλλειψη πρόσβασης στα πολιτικά δρώμενα και οι διακρίσεις σε τομείς, όπως η απασχόληση. Ο νέος εργατικός κώδικας απαγορεύει ρητά τις διακρίσεις αυτές.

α) Γλώσσα

Ένα σοβαρό εμπόδιο για την ένταξη των μειονοτήτων στο κοινωνικό σύνολο, ιδιαίτερα αυτών που ζουν σε δικές τους κοινότητες, είναι η ελλιπής γνώση της γεωργιανής γλώσσας. Η γνώση αυτής δεν ήταν αναγκαία κατά τη διάρκεια της σοβιετικής κυριαρχίας, όταν οι μειονότητες μπορούσαν να επικοινωνήσουν με τις αρχές στα ρώσικα. Στο ανεξάρτητο κράτος της Γεωργίας, η γνώση της γεωργιανής γλώσσας είναι απαραίτητη για την πρόσβαση στα πάντα, από την τριτοβάθμια εκπαίδευση ως τις κρατικές υπηρεσίες. Η γεωργιανή είναι η μόνη επίσημη γλώσσα της χώρας. Στις δημόσιες υπηρεσίες οι Αρμένιοι έχουν πρόσβαση, αλλά όχι χρησιμοποιώντας τη μητρική τους γλώσσα. Παράλληλα έχοντας το εμπόδιο της γλώσσας αποκλείονται από την πολιτική. Το 2008 μόνο πέντε(5) μέλη της βουλής προέρχονταν από τις μειονοτικές κοινότητες των Αρμενίων και των Αζέρων¹⁶.

β) Παιδεία

«Η μειονότητα των Αρμενίων ως προς την εκπαίδευση τίθεται στο περιθώριο λόγω της μη δυνατότητας πρόσβασης στην ποιοτική εκπαίδευση, ιδίως όσον αφορά τη γλωσσική κατάρτιση. Αν και η εκπαίδευση της μητρικής γλώσσας παρέχεται μέσω των παράλληλων μειονοτικών γλωσσικών σχολείων -κληρονομούμενο από την εποχή της Ε.Σ.Σ.Δ.), για την κύρια μειονότητα -Αρμένιους, Αζέρους, Ρώσους- το σύστημα είναι προβληματικό και περιθωριοποιεί περισσότερο τη μειονότητα. Για παράδειγμα υπήρξε ανεπαρκής εναρμόνιση και ταύτιση των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών με τα γεωργιανά σχολεία. Αυτό ήταν εξαιρετικά προβληματικό δεδομένου ότι οι μειονότητες έπρεπε να βασίζονται σε κάτι παρεμφερές για τα εγχειρίδιά τους. Από το 2007 ωστόσο

¹⁶ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/9516/press-releases/new-laws-protecting-minorities-a-must-in-georgia-mrg-briefing.html>, ανακτήθηκε στις 24/04/2014.

διάφορα γεωργιανά σχολικά βιβλία μεταφράζονται σε μειονοτικές γλώσσες και προωθούνται στα μειονοτικά σχολεία. Ένας αυξανόμενος αριθμός αυτών αναμένονται στο εγγύς μέλλον και αυτό είναι ένα ενθαρρυντικό βήμα. Χρειάζονται πάντως περισσότερες προσπάθειες για την ευθυγράμμιση των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών. Ειδικά στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας, τα προγράμματα σπουδών είναι πολύ διαφορετικά από τη μια χώρα του Νότιου Καυκάσου στην άλλη. Επιπλέον το γεωργιανό αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών δε νοιάζεται ιδιαίτερα για τις μειονοτικές κοινότητες των Αρμενίων. Η Γεωργιανή κυβέρνηση εγγυάται πως οι μεταρρυθμίσεις θα γίνουν έγκαιρα και αποτελεσματικά. Οι μαθητές μη γνωρίζοντας επαρκώς τη γεωργιανή γλώσσα αποφοιτούν από το σχολείο χωρίς σωστή εκμάθηση αυτής». Η γεωργιανή παραμένει η μόνη γλώσσα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτό αποτελεί μια τροχοπέδη στις ελπίδες για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στο πανεπιστήμιο για τους περισσότερους πτυχιούχους των μειονοτικών σχολείων. Ακόμη και τα πανεπιστημιακά τμήματα που βρίσκονται σε περιοχές κατοικημένες από τη μειονότητα, όπως το Akhalkalaki, πανεπιστημιακό τμήμα της Τιφλίδας διδάσκονται τα μαθήματα μόνο στα γεωργιανά. Οι γλώσσες των μειονοτήτων χρησιμοποιούνται μόνο από ξένα ιδιωτικά πανεπιστήμια που δεν είναι διαπιστευμένα στη Γεωργία. Το 2005 εκδόθηκε και κυκλοφόρησε ένα βιβλίο διδασκαλίας της Γεωργιανής ως δεύτερης γλώσσας, με το όνομα Tavant'i. Το 2006 μαθητές της Αρμενικής μειονότητας απέτυχαν στις εξετάσεις με ανησυχητικά χαμηλά αποτελέσματα και με αφορμή αυτό το γεγονός υλοποιήθηκε ένα ειδικό πρόγραμμα προετοιμασίας γι' αυτούς. Ωστόσο οι εξετάσεις να είναι επιτυχείς χωρίς μια καλή γνώση της Γεωργιανής γλώσσας. Η Γεωργία ως εκ τούτου είναι αδύνατο να σπουδάσει τα παιδιά των μειονοτήτων. Θα πρέπει επομένως να στραφούν ή στη χώρα τους, την Αρμενία ή στη Ρωσία¹⁷. Ενώ γίνονται αρκετές θετικές ενέργειες για τη μειονότητα των Αρμενίων ως προς την αποφυγή αποκλεισμού αυτών από την εκπαίδευση, σημειώνονται και κάποιες που υποθάλπουν την έννοια της ισότητας της μειονότητας στην εκπαίδευση. Αυτή περιλαμβάνει την αύξηση του διορισμού γεωργιανών δασκάλων σε μειονοτικά σχολεία που δεν έχουν την ικανότητα να διδάξουν τη γλώσσα της μειονότητας. Σε αυτά τα σχολεία η γλώσσα της μειονότητας δε χρησιμοποιείται ως γλώσσα διδασκαλίας και οι μαθητές δεν μπορούν να μιλήσουν και να επικοινωνήσουν. «Η μειονότητα θεωρεί πως αυτές οι πολιτικές αποτελούν συγκεκριμένες προσπάθειες αφομοίωσής τους. Σύμφωνα με τον εκπαιδευτικό νόμο του 2005 η Γεωργιανή Ιστορία και Γεωγραφία, που διδάσκονται στη Γεωργία θα πρέπει να εισαχθούν στη γλώσσα των μειονοτήτων. Αυτό θα μπορούσε να βοηθήσει τη μειονότητα, αν και είναι μια αμφιλεγόμενη πρωτοβουλία από τη στιγμή που μεγάλος αριθμός των μειονοτήτων δεν κατέχουν τη Γεωργιανή γλώσσα»¹⁸.

γ) Γλωσσικά εμπόδια στην κοινωνική και οικονομική συμμετοχή

Η πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες είναι ένα θέμα ανησυχητικό για τη μειονότητα των Αρμενίων. Οι τοπικές γλώσσες μπορούν να ομιλούνται κατά την

¹⁷ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>, σελ 3., ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

¹⁸ ό.π., σελ 4.

πρόσβαση σε υπηρεσίες που βρίσκονται σε μειονοτικές περιοχές. Η μειονότητα δεν μπορεί να έχει πρόσβαση στις υπηρεσίες μιλώντας τη μητρική της γλώσσα. Επιπλέον όλα τα επίσημα έγγραφα και αλληλογραφία πρέπει να υποβάλλονται στη γεωργιανή γλώσσα. Η ισότιμη πρόσβαση στην απασχόληση δυσχεραίνεται. Το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό σε όλες τις αγροτικές και οικονομικά περιθωριοποιημένες περιοχές. Αυτές είναι οι περιοχές που κατοικούνται από τη μειονότητα των Αρμενίων, όπου οι περισσότεροι κάτοικοι εργάζονται στη γη, στην κτηνοτροφία και τη γεωργία. Τα γλωσσικά εμπόδια γίνονται τροχοπέδη καθώς περιθωριοποιούν τη μειονότητα και στηρίζεται μόνο στην κοινότητά τους για εξεύρεση εργασίας.

δ) Πολιτική συμμετοχή

Όπως προαναφέρθηκε, η εθνική μειονότητα των Αρμενίων έχει πρόβλημα εκπροσώπησης στους γεωργιανούς θεσμούς. Το 2008 στο κοινοβούλιο η μειονότητα εκπροσωπήθηκε από δύο Αρμένιους και τρεις Αζέρους. Απαιτούνται λοιπόν ειδικά μέτρα για τη συμμετοχή της μειονότητας στην πολιτική ζωή. Αυτά θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν την κατανομή των διατηρημένων εδρών ή τη ρύθμιση των εκλογικών ορίων της περιοχής. Η συνταγματική απαγόρευση των νόμων σε εθνοτικές ομάδες της μειονότητας στη Γεωργία θεωρείται από τους εκπροσώπους της μειονότητας στο Κοινοβούλιο ως εμπόδιο για καλύτερη εκπροσώπηση. Η αποτελεσματική πρόσβαση στα πολιτικά πεπραγμένα δεν μπορεί να είναι εφικτή όταν οι μειονότητες εκπροσωπούνται από μεγάλα κόμματα. Η αρχή της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι γραμμένη στο Σύνταγμα της χώρας. Ο αριθμός των μειονοτικών εκπροσώπων των τοπικών φορέων αυτοδιοίκησης στις κατοικημένες περιοχές από τη μειονότητα είναι πιο αναλογικός ως προς τον πληθυσμό. Στις τοπικές εκλογές του 2006 αναφέρθηκε πως το 48,5% των εκλεγμένων συμβούλων σε περιοχές με τους μεγαλύτερους μειονοτικούς πληθυσμούς, ήταν ποσοστό που προήλθε από τη μειονότητα. Αυτό το ενθαρρυντικό αποτέλεσμα οφείλεται στο γεγονός της διανομής εκλογικών δελτίων στη γλώσσα των μειονοτήτων (Αρμενίων) για πρώτη φορά.

ε) Θρησκευτική υπόσταση

Το κυρίαρχο δόγμα στη Γεωργία είναι αυτό των Ορθόδοξων Γεωργιανών Χριστιανών, οι οποίοι αποτελούν το 65% του πληθυσμού και είναι η μεγάλη πλειοψηφία των κατοίκων της χώρας. Διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ιστορία της χώρας από τον 4ο αι. μ.Χ., όταν ανακηρύχθηκε επίσημη θρησκεία του κράτους. Μετά από μια περίοδο θρησκευτικής σιωπής υπό την ρωσική κυριαρχία, η επιρροή της στην κοινωνία αυξήθηκε σταθερά, έπειτα από την ανεξαρτησία της χώρας το 1991. Η Αρμένικη Ορθόδοξη εκκλησία αποτελεί την τρίτη μεγαλύτερη θρησκευτική ομάδα στη χώρα και καταλαμβάνει το 8% του πληθυσμού. Εντοπίζεται κυρίως στη νότια περιοχή Samtskhe - Javakheti, όπου αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Εκτός από τις παραδοσιακές θρησκείες υπάρχουν «μη παραδοσιακές θρησκείες», ένας όρος που χρησιμοποιείται σε διάφορες έρευνες και από διάφορους εκπροσώπους των θρησκευτικών ομάδων. Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτές έχουν ταξινομηθεί στη Γεωργιανή κοινωνία ως Αντβεντιστές, Βαπτιστές, Πεντηκοστιανοί και Λουθηριανοί και η παρουσία τους εκεί δεν είναι και τόσο πρόσφατη. Υπάρχουν εκεί πριν από 100 ή 150 χρόνια. Κάποιες από αυτές τις ομάδες έχουν μεγάλο αριθμό οπαδών, όπως οι Βαπτιστές που έχουν 18.000 υποστηρικτές και οι Μάρτυρες του Ιεχωβά 16.000

οπαδούς, περισσότεροι από ό,τι οι οπαδοί των Εβραίων στη χώρα. Εκείνες οι θρησκευτικές ομάδες που θεωρούνται «παραδοσιακές» από την Ορθόδοξη Γεωργιανή Εκκλησία είναι οι Αρμένιοι, οι Μουσουλμάνοι, οι Καθολικοί, οι Εβραίοι, οι Βαπτιστές και οι Λουθηριανοί¹⁹. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά παρουσιάζονται στη Γεωργία από το 1953 και αριθμούνται, όπως προαναφέρθηκε σε 18.000. Οι Αντβεντιστές είναι εκεί από το 1904 και έχουν 400 οπαδούς. Πολλοί μετανάστευσαν στη Γεωργία για οικονομικούς λόγους, αφού η Γεωργία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Η Γεωργία είναι συμβαλλόμενο μέρος της Οικουμενικής Διακήρυξης του 1948 για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του 1950 για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών καθώς επίσης και του Διεθνούς Συμφώνου του 1966 για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και της Σύμβασης του 1989 για τα Δικαιώματα του Παιδιού που καθιερώνουν την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας. Το γεωργιανό Σύνταγμα προβλέπει και καθιερώνει τη θρησκευτική ελευθερία και την ανεξαρτησία του Κράτους από την Εκκλησία. Ο ποινικός κώδικας απαγορεύει ρητά την παρέμβαση σε θρησκευτικές τελετές και τις διώξεις ενός προσώπου για τα θρησκευτικά του πιστεύω. Τέτοιου είδους παραβιάσεις τιμωρούνται με πρόστιμο ή και φυλάκιση. Παραβιάσεις του νόμου που διαπράχθηκαν από δημόσιο υπάλληλο, θεωρούνται κατάχρηση της εξουσίας και τιμωρούνται με υψηλότερα πρόστιμα. Το νομικό καθεστώς της Ορθόδοξης Γεωργιανής Εκκλησίας ρυθμίζεται από μία συνταγματική συμφωνία (Concordat) που υπογράφηκε με το κράτος στις 14 Οκτωβρίου 2002 και είναι ένα εκκλησιαστικό σύμφωνο μεταξύ της Ορθόδοξης Γεωργιανής Εκκλησίας και του Κράτους και καθορίζει τις σχέσεις μεταξύ των δύο. Καμία άλλη θρησκευτική ομάδα δεν απολαμβάνει αυτού του προνομίου. Δεν έχουν καμία νομική υπόσταση μέχρι τον Απρίλιο του 2005, όταν εγκρίθηκαν αποφάσεις του Αστικού Κώδικα, που τους επέτρεπε να συγκαταλέγονται στη Γεωργία, μόνο ως μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί ή ιδρύματα. Οι εκπρόσωποι της μειονότητας εκφράζουν την απογοήτευση σχετικά με αυτή την κατάσταση, νιώθοντας πως δεν είναι αποδεκτό για τη θρησκευτική τους υπόσταση να ανήκουν στην κοινωνία ως μη εμπορικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Η Συνταγματική συμφωνία δίνει στην Γεωργιανή Ορθόδοξη Εκκλησία μια σειρά από προνόμια που δεν διατίθενται σε άλλες ομάδες. Σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας, τα μέλη της Γ.Ο.Ε. εξαιρούνται από τη στρατιωτική θητεία. Η κυβέρνηση αναγνωρίζει γάμους που εκτελούνται στην Ορθόδοξη Εκκλησία και προστατεύει το μυστικό της εξομολόγησης και δίνει σε αυτήν ένα μοναδικό συμβουλευτικό ρόλο προς την κυβέρνηση, ειδικά στον τομέα της εκπαίδευσης. Έχει, επίσης, φορολογικές απαλλαγές. Ορισμένα από αυτά τα άρθρα απαιτείται να εγκριθούν νομοθετικά από το Κοινοβούλιο, πράγμα το οποίο δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμη. Στο άρθ. 3 της Συνταγματικής Συνθήκης, σύμφωνα με την οποία το κράτος αναγνωρίζει τη γαμήλια τελετή που έγινε από την Εκκλησία, δεν ασκείται. Το ίδιο συμβαίνει και με το άρθ. 4, το οποίο επιτρέπει τη δημιουργία του θεσμού του εξομολογητή εντός των στρατιωτικών σχηματισμών, φυλακών και σε άλλα μέρη κράτησης. Τα άρθ. 7, 8 και 11, που ασχολούνται με διάφορες πτυχές της εκκλησιαστικής περιουσίας και την αποζημίωση για τη ζημιά που γίνεται στην

¹⁹ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 7., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 08/03/2014.

Εκκλησία, εν μέρει είναι σε εφαρμογή. Η συμφωνία αναφέρει πως «το ταμείο της Εκκλησίας, ως μέρος του εθνικού ταμείου, βρίσκεται στην κοινή ιδιοκτησία του κράτους και της Εκκλησίας, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία»²⁰. Αλλά αυτή η νομοθεσία δεν έχει γραφτεί ακόμη και επομένως δεν υπάρχει κανένας κανόνας για την κοινή ιδιοκτησία του ταμείου. Αρμένιοι, Λουθηριανοί, Εβραίοι κ.ά. υπέγραψαν επίσημα έγγραφα με το Γεωργιανό Ορθόδοξο Πατριαρχείο να εγκρίνει τη Συμφωνία, αλλά δήλωσε μετά τη δημοσίευση τους ότι δεν ήταν πολλά από αυτά στο αρχικό έγγραφο που είχε υπογράψει. Οι εκπρόσωποι των μη παραδοσιακών μειονοτικών θρησκευτικών ομάδων αποκλείστηκαν από τη διαδικασία της Συμφωνίας (Concordat). Θα πρέπει να σημειωθεί πως οι θρησκευτικές ομάδες γενικά δεν απαιτούν την ακύρωση της Concordat. Η κύρια ανησυχία τους είναι το γεγονός ότι η ύπαρξη της Γ.Ο.Ε. είναι αναγνωρισμένη από το κράτος και ότι έχει νομικό καθεστώς νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, ενώ οι άλλες θρησκευτικές ομάδες μπορούν να υποδηλωθούν υπό το καθεστώς ιδιωτικού δικαίου. Στην έκθεση του Δεκεμβρίου του 2005 για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο Συνήγορος του Πολίτη της Γεωργίας επέκρινε άμεσα τις δυσμενείς διακρίσεις του χαρακτήρα του Concordat: «Αυτά τα προνόμια χορηγούνται μόνο στη Γ.Ο.Ε.. Αυτό παραβιάζει το άρθρ. 38 του Συντάγματος (αρχή της ισότητας) και τις θεμελιώδεις αρχές της ισότητας και της μη διάκρισης που προστατεύονται από τις διεθνείς συμβάσεις». Οι θρησκευτικές μειονότητες δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με την Γ.Ο.Ε. Η Διακήρυξη για την εξάλειψη κάθε μορφής μισαλλοδοξίας και διάκρισης με βάση τη θρησκεία ή την πίστη λέει ρητά ότι: «Όλα τα κράτη πρέπει να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα για την πρόληψη και την εξάλειψη των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην αναγνώριση, την άσκηση και την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών σε όλους τους τομείς της πολιτικής, οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής» (αρθρ.4)²¹.

Τροποποιήσεις Αστικού Κώδικα και Νόμος για την καταχώριση των Θρησκευτικών Ομάδων

Τον Απρίλιο του 2005 το Κοινοβούλιο ενέκρινε τροποποιήσεις του Αστικού Κώδικα, το οποίο για πρώτη φορά στην ιστορία της Γεωργίας, επέτρεψαν τις θρησκευτικές ομάδες να αποκτήσουν νομική υπόσταση. Πριν από αυτές τις τροπολογίες απαιτούνται οι θρησκευτικές ομάδες να εγγραφούν ως δημόσιοι φορείς ακόμη και αν ο νόμος δεν προέβλεπε κανένα μηχανισμό να πράξει ανάλογα και ταυτόχρονα προβλέπονταν χρηματικό πρόστιμο για κάθε μη καταχωρισμένη θρησκευτική ομάδα. Οι θρησκευτικές ομάδες μπορούν να εγγραφούν ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Η εγγραφή είναι μια λειτουργία του τμήματος φορολογίας(πριν από τις 14 Δεκεμβρίου 2006 η τροπολογία ήταν συνάρτηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης). Αυτή η κατάσταση τους επιτρέπει να έχουν ιδιοκτησία

²⁰ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 10., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 05/03/2014.

²¹ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 11., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 07/03/2014.

συλλογικά, ανοιχτό κοινόχρηστο τραπεζικό λογαριασμό και να ενεργούν ως οντότητες στο δικαστήριο. Η εγγραφή δεν είναι υποχρεωτική. Τον Ιούλιο του 2005 το Υπ. Δικαιοσύνης έλαβε τις πρώτες αιτήσεις που υποβάλλονται στο πλαίσιο της νέας διαδικασίας εγγραφής. Τόσο οι Μορμόνοι όσο και οι Αντβεντιστές έλαβαν έγκριση σε λιγότερο από δεκαπέντε ημέρες. Επιπρόσθετα δώδεκα οργανώσεις καταχωρίστηκαν μεταγενέστερα σύμφωνα με το νόμο. Αν και αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως θετικό βήμα, τριάντα και περισσότερες θρησκευτικές μειονοτικές ομάδες, όταν ρωτήθηκαν, δεν ήταν ικανοποιημένες με την τροπολογία και αρνήθηκαν την εγγραφή τους. Αυτό οφείλεται στους εξής λόγους: 1) Η μη αναγνώριση του θρησκευτικού χαρακτήρα των κοινοτήτων τοποθετεί αυτές σε μια ίδια βάση με οποιαδήποτε άλλη ιδιωτική ένωση ή ίδρυμα. 2) Ως εκ τούτου η διάκριση συνίσταται στο ό,τι η Γ.Ο.Ε. είναι ο μόνος φορέας δημόσιου δικαίου, ενώ όλοι οι άλλοι είναι φορείς ιδιωτικού δικαίου. Για μερικούς εγγραφή θα σήμαινε την αναγνώριση των διακρίσεων αυτών. Εκτός από αυτό η επίσημη νομική διάκριση θα μπορούσε να προσθέσει και κοινωνικές διακρίσεις. 3) Η εκ των πραγμάτων μη αναγνώριση της ιστορικής θρησκευτικής κληρονομιάς κάποιων εκκλησιών που σημειώθηκε το 2006 και η διεκδίκηση εκκλησιών που χτίστηκαν αρκετούς αιώνες πριν να είναι αντιφατική, δεδομένου ότι το ζήτημα της επιστροφής των εκκλησιών είναι πολύ σημαντικό. 4) Η απουσία των διατάξεων που αφορούν σε φοροαπαλλαγές είναι ένα προνόμιο που η Γ.Ο.Ε. απολαμβάνει και έχει βάσει του Concordat. 5) Την απουσία ενός μηχανισμού για τη σύνδεση της ιδιοκτησίας των εκκλησιών, που έχουν ήδη αποκτηθεί με τη βοήθεια ενός ιδιώτη, χωρίς την ύπαρξη νομικού καθεστώτος. 6) Τη θρησκευτική ένωση. Η επιθυμητή λύση θα ήταν η υιοθέτηση ενός νόμου για την αντιμετώπιση των προβλημάτων για τις θρησκευτικές ομάδες. Είναι αξιοσημείωτο ότι αν και οι περισσότεροι παρατηρούν μια θεωρητική ασυμβατότητα μεταξύ της ισότητας σύμφωνα με το Σύνταγμα όλων των θρησκευτικών ονομαστικών αξιών και της υψηλότερης θέσης της Γ.Ο.Ε., στην πράξη η βούληση για την εξάλειψη της Συμφωνίας (Concordat) δεν έχει εκφραστεί ευρέως. Η πιθανότητα να αναγνωριστεί ως θρησκευτικός φορέας φαίνεται να είναι αρκετό. Το 2006 η Επιτροπή στις ΗΠΑ για τη Διεθνή Θρησκευτική Ελευθερία (USCIRF) συνέστησε στη γεωργιανή κυβέρνηση «να θεσμοθετήσει ένα μηχανισμό που επιτρέπει στις θρησκευτικές κοινότητες να αποκτήσουν νομική προσωπικότητα, σύμφωνα με τη νομοθεσία της Γεωργίας, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο Giorgi Melatdze, ένας δικηγόρος στο Ινστιτούτο Ανεξαρτησίας (Liberty Institute), μια μη Κυβερνητική Οργάνωση (ΜΚΟ) της Γεωργίας που συμμετέχει, δήλωσε: «Είμαι εναντίον ενός νόμου σχετικά με τη θρησκευτική οργάνωση, γιατί θα πρέπει να καθορίσουμε τι είναι θρησκευτική οργάνωση και τι δεν είναι»²². Σε σχόλια που έγιναν από τη θρησκευτική μειονότητα των Αρμενίων στη Γεωργία όσον αφορά στο Νομικό Καθεστώς έχει ειπωθεί το εξής: [...] Υπάρχει ένα μεγάλο κενό. Το Κοινοβούλιο αναφέρει ότι «έχουμε εγκρίνει τροποποιήσεις του αρθρ.1509 του Αστικού Κώδικα και τώρα έχετε το δικαίωμα να εγγραφείτε», αλλά στην πραγματικότητα αυτό δεν είναι

²² Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 14., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, ανακτήθηκε στις 8/3/2014.

αλήθεια. Δεν υπάρχει κανένας νόμος για τις θρησκευτικές οργανώσεις. Τουλάχιστον για τις θρησκευτικές οργανώσεις ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Μόνο η Γ.Ο.Ε. απολαμβάνει τέτοια δικαιώματα μετά την υπογραφή της Συμφωνίας (Concordat). Οι θρησκευτικές οργανώσεις είναι οργανώσεις που έχουν θρησκευτικές ιδιαιτερότητες. Δεν είναι ΜΚΟ. Θεωρείται νομικός παραλογισμός για μια θρησκευτική μειονότητα να αναγνωρίζεται ως ΜΚΟ. Αυτό είναι ένα μεγάλο πρόβλημα για τις παραδοσιακές θρησκείες, γιατί ο νόμος δεν αναγνωρίζει την ιστορική τους κληρονομιά. Ακούγεται περίεργο το γεγονός ότι είμαστε η Αρμενική Αποστολική Εκκλησία στη Γεωργία και είμαστε ΜΚΟ. Επίσης για την επιστροφή των εκκλησιών η κυβέρνηση μπορεί να υποστηρίξει πως συναινέσαμε να εγγραφούμε το 2006, έτσι δεν μπορούμε να σας δώσουμε πίσω τις εκκλησίες σας. Δε μας αναγνωρίζουν ως απογόνους της Αρμενικής επισκοπής, η οποία έχει σημαντική κληρονομιά στη Γεωργία. Εμείς δε λέμε πως η Συνταγματική Συμφωνία είναι κακή. Η Γ.Ο.Ε. είναι η κύρια εκκλησία εδώ. Αλλά θέλουμε τα δικαιώματά μας. Δε θέλουμε ακριβώς τα ίδια δικαιώματα, αλλά θέλουμε τα δικαιώματά μας. Το μόνο που χρειαζόμαστε είναι μια νομικά δεσμευτική συμφωνία, όχι μια συνταγματική, αλλά ότι το κράτος αναγνωρίζει τις παραδοσιακές θρησκείες ως Ν.Π.Δ.Δ., ιδιοκτήτη μερικών ιστορικών μνημείων. Θέλουμε να είμαστε σαφείς όσον αφορά στα δικαιώματα και τις ευθύνες μας [...] Η Αρμενική κοινότητα βρίσκεται αντιμέτωπη με θέματα σχετικά με την κυριότητα και την ιδιοκτησία των θρησκευτικών κτηρίων. Το ιστορικό της ιδιοκτησίας αρκετών εκκλησιών που είχαν εθνικοποιηθεί από την ΕΣΣΔ είναι ένα μέγιστο θέμα διαφωνίας μεταξύ της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας και της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Γεωργίας. Τέτοια ζητήματα δεν παραβιάζουν μόνο τη θρησκευτική ελευθερία, όπως διασφαλίζεται από τις Διεθνείς Πράξεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, των οποίων η Γεωργία είναι συμβαλλόμενο μέρος, αλλά είναι και άκρως αμφιλεγόμενο και πρέπει να επιλυθούν, ώστε τα μέλη της μειονότητας να αισθάνονται ίσα προς όλους τους πολίτες²³. Είναι σημαντικό για την Αρμενική Αποστολική Εκκλησία το ζήτημα της επιστροφής των εκκλησιών που κατασχέθηκαν κατά τη διάρκεια της σοβιετικής περιόδου. Μερικές έκλεισαν και κάποιες μετατράπηκαν σε ανώνυμους χώρους όπως αίθουσες κοινότητας. Η Αρμενική Αποστολική Εκκλησία ισχυρίζεται πως πέντε εκκλησίες είναι σήμερα κλειστές, με πιο προβληματική εκείνη της Τιφλίδας - Norasheni Church. Η εκκλησία ανήκε σε Αρμένιους πριν τη σοβιετική περίοδο. Μια βιβλιοθήκη της Επιστημονικής Ακαδημίας άνοιξε μέσα στην εκκλησία κατά τη διάρκεια της σοβιετικής περιόδου. Στις 15 Φεβρουαρίου του 1995, με απόφαση του Πατριαρχείου, ο ναός μετατράπηκε σε Γ.Ο.Ε. που ονομάστηκε ναός της Παναγίας. Αυτό προκάλεσε τεράστια διαμαρτυρία στα μέλη της αρμενικής κοινότητας. Το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την εκκλησία, αλλά παρόλα αυτά δεν επιστράφηκε στους Αρμένιους. Σήμερα θρησκευτικές τελετές δε γίνονται εκεί²⁴. Η επιστροφή των εκκλησιών είναι ένα ζήτημα για την Γ.Ο.Ε. Νομικά, από την ανεξαρτησία της Γεωργίας το 1991, οι εκκλησίες παραμένουν στην ιδιοκτησία του κράτους. Ωστόσο η κυβέρνηση έχει ήδη επιστρέψει πολλές εκκλησίες στην

²³ Διαθέσιμο στο <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>, σελ. 5. Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

²⁴ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 21., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

Concordat. Αυτή προβλέπει τη δημιουργία μιας επιτροπής επικεφαλής του καθορισμού των εκκλησιών που ιστορικά ανήκαν στην Γ.Ο.Ε., προκειμένου το κράτος να τις επιστρέψει. Ωστόσο μια τέτοια επιτροπή δεν έχει δημιουργηθεί ακόμη. Η Γ.Ο.Ε. δηλώνει πως θα είναι αυτό δυνατό μόνο μετά την έγκριση του νόμου σχετικά με τη θρησκεία, την οποία το Κοινοβούλιο δεν είναι διατεθειμένο να υιοθετήσει. Το θέμα είναι επίσης σημαντικό και για τη γειτονική Αρμενία. Τον Απρίλιο του 2005 ο πρόεδρος του Κοινοβουλίου της Αρμενίας ο Artur Bagdasarian κατά την επίσκεψή του στη Γεωργία συναντήθηκε με τον Πατριάρχη της Γ.Ο.Ε. για να συζητήσουν τη δημιουργία μιας κοινής επιτροπής για να μελετήσει το ιστορικό υπόβαθρο των εν λόγω εκκλησιών στη Γεωργία, που αμφισβητούνται από το Πατριαρχείο της Γεωργίας. Αν και έχει αναφερθεί πως οι δύο πλευρές έφτασαν σε μια συμφωνία, η εν λόγω επιτροπή δεν έχει ορισθεί ακόμη. Ελλείψει προόδου στο θέμα της επιστροφής των εκκλησιών, οι σχέσεις μεταξύ του Πατριαρχείου και της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας εξακολουθούν να είναι τεταμένες. Ένα παράδειγμα αυτής της έντασης που επικρατεί είναι ένα περιστατικό που συνέβη στις 14 Ιουλίου 2005 με πρωτοβουλία του γεωργιανού επισκόπου της περιοχής του Aklalkalaki, μια περιοχή πυκνοκατοικημένη από Αρμένιους, φοιτητές από την Τιφλίδα και εκπρόσωποι του κράτους ήρθαν να αποκαταστήσουν διάφορα θρησκευτικά κτήρια της περιοχής. Αφού καλωσορίστηκαν από τους κατοίκους της περιοχής, τους ζητήθηκε να εγκαταλείψουν την περιοχή, γιατί σύμφωνα με τον τοπικό πληθυσμό, στην εκκλησία του χωριού Samsara, όπου είχε Αρμενικής καταγωγής κατοίκους, καλόγριες ορθόδοξες τοποθέτησαν εικόνες πάνω στους τοίχους και προσεύχονταν μέσα την εκκλησία ενώ οι φοιτητές προσπαθούσαν να σβήσουν τους σταυρούς των Αρμενίων από τους τοίχους της εκκλησίας για να εξαλείψουν κάθε ένδειξη της καταγωγής της εκκλησίας. Οι φοιτητές αποχώρησαν, αλλά το ίδιο βράδυ επέστρεψαν για να κρεμάσουν μια γεωργιανή σημαία εμπρός στην εκκλησία. Ο τοπικός πληθυσμός αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει βία για να εξαναγκάσει τις καλόγριες και τους φοιτητές να αποχωρήσουν και τρεις άνθρωποι έπαθαν διάσειση²⁵. «Το γεγονός αναφέρθηκε στα μέσα ενημέρωσης και ενημερώθηκε ο συνήγορος του Πολίτη, ο οποίος συναντήθηκε και με τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές και κατέληξαν στο συμπέρασμα πως οι φοιτητές προσπαθούσαν μόνο να αποκαταστήσουν την εκκλησία και πως η χρήση βίας ήταν εγκληματική και πως ο επίσκοπος θα έπρεπε να έχει ειδοποιήσει την τοπική κοινωνία εκ των προτέρων. Ερωτηθέντες εκπρόσωποι της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας να σχολιάσουν το γεγονός της επιστροφής των εκκλησιών τους απάντησαν τα εξής: «Από νομική άποψη, σύμφωνα με τη νομοθεσία της Γεωργίας δεν είμαστε τίποτα, δεν υπάρχουμε. Τώρα βρίσκουμε τον εαυτό μας στο κτήριο διοίκησης της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας. Αλλά νομικά δεν είναι τίποτα, απλά υπάρχει ως όνομα. Νομικά οι εκκλησίες ανήκουν στο κράτος και στο Υπ. Πολιτισμού. Το αποδεχόμαστε αυτό, όσο μπορούμε να το χρησιμοποιούμε και δεν προσφέρεται σε άλλη εκκλησία. Δύο εκκλησίες λειτουργούν στην Τιφλίδα επίσης. Η μία είναι σε χρήση και η άλλη υπό ανακαίνιση. Πέντε εκκλησίες είναι κλειστές από το 1930. Έχουμε υποβάλλει αίτηση στην κυβέρνηση, στον πρωθυπουργό και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αλλά κανείς δε βοήθησε. Η Concordat μεριμνά για την επιστροφή των

²⁵ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 22., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

Ορθόδοξων εκκλησιών, αλλά όχι των Αρμενικών. Πιστεύουμε ότι η Γ.Ο.Ε. δε θέλει να λύσει το πρόβλημα της επιστροφής των εκκλησιών²⁶»

5. Σχέσεις Γεωργίας - Αρμενίας. Εδαφικές - συνοριακές διαφορές

Στα 1918 διεξάγεται πόλεμος μεταξύ της Αρμενίας και της Γεωργίας για τον έλεγχο των εδαφών στις περιοχές Lori, Javakheti και Borchalo, τα οποία μέχρι το 1917 αποτελούσαν μέρος της Τιφλίδας υπό την Ρωσική κυριαρχία. Στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ορισμένες από αυτές τις περιοχές καταλήφθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν οι Οθωμανικές δυνάμεις αποσύρθηκαν από την περιοχή, η πλειοψηφία του Αρμενικού λαού πήρε τον έλεγχο στα χέρια του. Η διαμάχη εξελίχθηκε σε ένοπλες συγκρούσεις στις 7 Δεκεμβρίου του 1918. Οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν με επιτυχία της Γεωργίας ως τις 31 Δεκεμβρίου, όταν με τη διαμεσολάβηση των Βρετανών έγινε κατάπαυση του πυρός, αφήνοντας το επίμαχο τμήμα του Borchalo υπό κοινή διοίκηση της Γεωργίας και της Αρμενίας μέχρι την εγκαθίδρυση της σοβιετικής κυριαρχίας στην Αρμενία το 1920.

Εικόνα 4: Georgian - Armenian War

²⁶ Pierre Vichioni, Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information, report, 2006, p. 23., διαθέσιμο στο http://www.una.ge/pdfs/publications/rcg/Religious_Minorities_Final.pdf, Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

Επακόλουθα του πολέμου

Και τα δύο μέρη υπέγραψαν ειρηνευτική συμφωνία τον Ιανουάριο του 1919 με τη μεσολάβηση των Άγγλων, όπως ειπώθηκε. Τα στρατεύματα της Αρμενίας και της Γεωργίας εγκατέλειψαν το έδαφος και οι δύο πλευρές συμφώνησαν να ξεκινήσουν συνομιλία για τον ορισμό ουδέτερης ζώνης²⁷. Η ουδέτερη ζώνη διαιρέθηκε αργότερα μεταξύ της Αρμενίας και της Γεωργίας. Οι συνέπειες της εμπόλεμης κατάστασης έχουν συνοψιστεί από πολλούς ιστορικούς. Η τεσσάρων εβδομάδων στρατιωτική σύγκρουση κόστισε χιλιάδες ανθρώπινες ζωές τόσο στην Αρμενία όσο και στη Γεωργία. Προκάλεσε σοβαρές υλικές ζημιές και πρόσθεσε σοβαρή επιπλοκή στις διμερείς σχέσεις των δύο εθνών, η οποία γεννήθηκε από τη ρωσική κρίση και ήταν αμφίβολη ακόμη και πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών. Κανένα από τα δύο μέρη της ειρηνευτικής συμφωνίας στις 17 Ιανουαρίου 1919 δεν ήταν ικανοποιημένο με τους όρους της. Η Γεωργία όχι μόνο απέτυχε να καθιερώσει τη συνοριακή γραμμή της που θεωρούσαν αδιαμφισβήτητη, αλλά έχασε ακόμη ένα μικρό τμήμα από τις προ πολέμου ελεγχόμενες εκτάσεις. Τα εδαφικά κέρδη της Αρμενίας (μια μικροσκοπική λωρίδα γης στην περιοχή Borchalo) ήταν αμελητέα σε σύγκριση με αυτά που οι Αρμένιοι επιχειρούσαν να αποκτήσουν ως αποτέλεσμα του πολέμου. Η στρατιωτική ηγεσία τόσο της Αρμενίας όσο και της Γεωργίας πίστευαν ακράδαντα πως ο πόλεμος κερδίστηκε από αυτούς και κατηγόρησαν την Entente για την παρέμβαση και για την αρπαγή της νίκης από τα χέρια των νικητών. Στις κοινωνίες των δύο χωρών προέκυψε αποξένωση, πικρία και κάποιες προκαταλήψεις κατά των γειτονικών εθνών. Ένα από τα σαφή αποτελέσματα του πολέμου ήταν η αποσταθεροποίηση εμπορικής σύνδεσης μεταξύ των δύο χωρών, η οποία πρόσθεσε περαιτέρω επιπλοκή στην ήδη άθλια οικονομική κατάσταση στην Αρμενία, βάζοντας στην απομόνωση από τον έξω κόσμο.

²⁷ Διαθέσιμο στο http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/arm_geor_war/E14.html, Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

Εικόνα 5: Αρμενία - Γεωργία σε σύρραξη, Νοέμβριος 1918

Η σημερινή κατάσταση στα σύνορα Γεωργίας - Αρμενίας είναι σχετικά ήρεμη και χωρίς εχθροπραξίες. Η ίδια διαχωριστική γραμμή παρέμεινε αμετάβλητη από τη συμφωνία που υπογράφηκε στις 6 Νοεμβρίου του 1921. Όσον αφορά στο έδαφος χωρίστηκε σε 3 ζώνες εκ των οποίων η Τρίτη ζώνη περιλαμβάνει την περιοχή Akhalkalaki (δύο από τις έξι επαρχίες του Javakheti, Akalkalaki και Ninotsminda). Όπως φαίνεται και στον ακόλουθο πίνακα δεν έγιναν σημαντικές αλλαγές στην εθνική σύνθεση από την αρχή του 20^{ου} αι.

FORMER AKHALKALAKI COUNTY, AS OF 1989		
Contemporary district	Dominant ethnic group	% to the total population of the district
Akhalkalaki	Armenians	91.3
Ninotsminda	Armenians	89.6

Dominant ethnic groups of the former Akhalkalaki county, as of the end of the 20th century.

Source: General Census of the USSR for the year 1989²⁸

Εικόνα 6: Γεωργιανή κατάληψη της ουδέτερης ζώνης και άλλων αμφισβητούμενων εδαφών στο εσωτερικό της πρώην χώρας Borchalo της επαρχίας της Τιφλίδας (Νοέμβριος / 1920)

6. Συμπεράσματα

Οι Αρμένιοι στη Γεωργία είναι μία πολύπαθη πληθυσμιακή μειονότητα, η οποία παραγκωνίζεται κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά και φυσικά ως θρησκευτική οντότητα. Οι Γεωργιανοί αποδεικνύουν την ανυπαρξία της αρμενικής μειονότητας, η οποία αποτελεί την τρίτη μεγαλύτερη θρησκευτική ομάδα στη χώρα καταλαμβάνοντας το 8% του πληθυσμού. Οι θρησκευτικές μειονότητες δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με την Γ.Ο.Ε. Η Διακήρυξη για την εξάλειψη κάθε

²⁸ Διαθέσιμο στο http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/arm_geor_war/E17.html. Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

μορφής μισαλλοδοξίας και διάκρισης με βάση τη θρησκεία ή την πίστη λέει ρητά ότι: «Όλα τα κράτη πρέπει να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα για την πρόληψη και την εξάλειψη των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην αναγνώριση, την άσκηση και την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών σε όλους τους τομείς της πολιτικής, οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής» (αρθρ. 4). Ο Συνήγορος του Πολίτη, καθώς και ΜΚΟ έχουν εκφραστεί αρνητικά για Γ.Ο.Ε. Ακτιβιστές για τα δικαιώματα της μειονότητας έχουν περιγράψει τη Γεωργιανή Ορθόδοξη Εκκλησία ως «το πιο ισχυρό πολιτικό κόμμα της χώρας». Η ισότητα μέσα στο κράτος της Γεωργίας που εκφράζεται ρητά με το άρθρο 38 του Συντάγματος της Γεωργίας δεν τηρείται και δεν εφαρμόζεται. Η πρόοδος της Γεωργίας ήταν οριακή, λόγω της έλλειψης ικανότητας να εφαρμόσει πολιτικές. Μέχρι σήμερα το κράτος της Γεωργίας δεν έχει εκδώσει νόμο για τις εθνικές μειονότητες. Σε έκθεσή του τον Ιούλιο του 2007 προς το Συμβούλιο της Ευρώπης, η κυβέρνηση δήλωσε ότι απαιτεί μεγαλύτερη βοήθεια από το Συμβούλιο της Ευρώπης και εμπειρογνώμονες στον καθορισμό του όρου «εθνικές μειονότητες». Σε ψήφισμα της 24^{ης} Ιανουαρίου 2008 η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης υπογράμμισε τη συνεχή ανησυχία για τον σεβασμό των μειονοτήτων και των θρησκευτικών τους δικαιωμάτων²⁹. Η Γεωργία έχει δρόμο εμπρός της για να βελτιώσει τη θέση της ως προς το σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γραμματίκας Ε. Β., *Η Διεθνής Προστασία των Μειονοτήτων και η αντιμετώπισή τους στα Παρενξείνια Κράτη της Ε.Σ.Σ.Δ.*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010.
- Διακοφωτάκης Ι. Γ., *Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιον*, εκδ. Αντ. Ν. Σακκούλας, Αθήνα, 2001.
- Jackson Preece J., *National Minorities and the European Nation-States System*, Clarendon Press Publishers, Oxford, 1998.
- Pierre Vichioni, *Religious Minorities in Georgia, Country of Origin Information*, report, 2006

Διαδικτυακές πηγές

- <http://www.defencenet.gr/defence/o/5136>
- <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>
- <http://www.minorityrights.org/1909/georgia/georgia-overview.html>
- <http://www.ecmi.de/home/>
- http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/information/enp_brochure_el.pdf, σελ 24.
- European Centre For Minorities Issues.
- <http://www.minorityrights.org/download.php?id=746>
- <http://www.minorityrights.org/9516/press-releases/new-laws-protecting-minorities-a-must-in-georgia-mrg-briefing.html>
- http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/arm_geor_war/E14.html
- <http://www.minorityrights.org/1909/georgia/georgia-overview.html#sthash.PrTsI33w.dpuf>

²⁹ Διαθέσιμο στο

<http://www.minorityrights.org/1909/georgia/georgia-overview.html#sthash.PrTsI33w.dpuf>.
Ανακτήθηκε στις 10/03/2014.

Μαριγώ Παπανικολάου

(Εκπαιδευτικός, μεταπτυχιακή φοιτήτρια Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης)

Πολιτικές διαστάσεις του ενεργειακού ζητήματος στον Παρευξείνιο χώρο: Ρωσική ενεργειακή πολιτική, θέματα ενεργειακής ασφάλειας

Political dimensions of the energy issue in the Black Sea region: Russian energy policy, energy security issues

Abstract

The world is in flux and the Black Sea region is becoming more attractive. It is coming out of its recent relative obscurity seeking to restore its past glory as a major geopolitical intersection. It forms the core of the vast area that extends from Europe to Central Asia and the Middle East and it is closely related to the unstable Caucasus and Caspian regions characterized by common risks and challenges. As a result, it is one of the most strategically important regions in Europe providing also a major trading link and transit routes for Caspian energy supplies. In addition, this region is a historic hub of diverse cultures, political and economical interactions; an important part of today's energy geopolitics, the new «near abroad» of Russia and an area of considerable Euroatlantic focus.

Following the adage that energy security lies mainly in diversity, a new quest for alternative energy resources that could alleviate some of Europe's dependence on Russian energy has developed. The Black Sea region plays a critical role in the European energy security. Geographically located in close proximity to the world's greatest gas and oil reserves, the Black Sea region forms a natural energy bridge between the supplier countries and important consumer markets of the European Union (EU). It draws attention to how oil and gas from further afield should reach Europe's major consumer markets.

Russia holds the world's largest proven reserves of natural gas. The country supplies a third of Europe's oil and natural gas and is starting to export more to the energy-hungry East Asian markets. The energy sector is far more than a commercial asset for Moscow; it has been one of the pillars of Russia's stabilization and increasing strength for more than a century. The Kremlin has designated energy security as the primary issue for Russia's national security, especially since recent changes in global and domestic trends have cast doubts on the energy sector's continuing strength. This is reflected in the new "Foreign Policy Concept of the Russian Federation" signed by President Putin on February 12, 2013. The document establishes the basis of Russia's external action at least until 2018, with a focus on the importance of access to energy resources globally and the potential for military conflict.

Energy security also is a precondition for economic stability and thus a top priority for the EU and the US economies. These economies require a consistent source of affordable energy supplies, ideally obtained from a diversity of transit routes and sources. The Caspian region has piqued the West interest as a source of oil and natural gas and the Black Sea is already an important avenue for the movement of

these sources to Europe. Increasing the number of suppliers to energy-dependant European economies would enhance EU energy security, breaking Russia's transit monopoly and reducing its already excessive market power. Subsequently, Turkey is emerging as key to the diversification of energy transit-routes between energy-supplying and energy-consuming countries. Several recent pipeline project proposals envision Turkey as a conduit for energy supplies traveling from East to West.

In summary, oil and gas transit is a question not just for economics but also for geopolitics. Therefore, both the «Five day war» between Russia and Georgia in 2008 and the current events in Ukraine exemplify that oil and gas transit routes in the Black Sea region are more closely related to geopolitics.

«Αν υπάρχει ένα κυρίαρχο γεγονός στην ιστορία του Εύξεινου Πόντου, αυτό δε σχετίζεται με κάποια διαμάχη και βία αλλά με την καθυστερημένη έλευση των αντιλήψεων της κεντρικής οργάνωσης που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη το 18^ο και 19^ο αιώνα. Είναι η περιοχή όπου το κράτος με τη σύγχρονή του μορφή ήλθε μάλλον καθυστερημένα...»¹.

Ρόλος Παρευξείνιου Χώρου

Ο Παρευξείνιος χώρος, υπό το πρίσμα της διαρκούς ρευστότητας του σημερινού παγκόσμιου γεωπολιτικού περιβάλλοντος, αρχίζει να γίνεται περισσότερο ελκυστικός και να αποκτά ολοένα και πιο πολύ σπουδαιότητα. Η γεωγραφική αυτή περιοχή του πλανήτη, που εξέρχεται από την σχετικά πρόσφατη αφάνειά της, αναζητεί να αποκαταστήσει την παλιά της αίγλη ως ένα σημαντικό γεωπολιτικό σταυροδρόμι².

Η αξία του Παρευξείνιου χώρου είναι πάρα πολύ μεγάλη γιατί το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής είναι στρατηγικά τοποθετημένο μεταξύ της Δυτικής Ευρώπης, της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής και σχετίζεται στενά με τις ασταθείς περιοχές των Βαλκανίων, του Καυκάσου και της Κασπίας. Είναι χώρος πολιτικών και οικονομικών αλληλεπιδράσεων και αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα των σημερινών ενεργειακών γεωπολιτικών. Από το χώρο αυτό διέρχονται οι σημαντικότερες θαλάσσιες εμπορικές διαδρομές και οι αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από τις περιοχές της Κασπίας Θάλασσας και της Μέσης Ανατολής³. Είναι το νέο «Εγγύς Εξωτερικό»⁴ της Ρωσίας και η περιοχή επικέντρωσης μεγάλου ενδιαφέροντος της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας.

Ιστορικά ο χώρος αυτός αποτελεί κόμβο συνάντησης ποικίλων πολιτισμών και σφαιρών επιρροής. Η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Ρουμανία είναι χώρες μέλη της ΕΕ. Η Ουκρανία αμφιταλαντεύεται πολιτικά μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας. Η Γεωργία έχει μεγάλο πρόβλημα με τη διατήρηση της εδαφικής της ακεραιότητας λόγω της «παγωμένης διαμάχης-frozen conflict» στις περιοχές Αμπχαζίας και Νότιας Οσσετίας και συγκεντρώνει το μεγάλο στρατηγικό ενδιαφέρον της Ρωσίας επειδή συνορεύει με

¹ Charles King: *The Black Sea: A History* (Oxford University Press, USA, 2004) σελ. 6.

² Alexandros Yannis: *The European Union and the Black Sea Region, ICBSS, Policy Brief, No. 7, (2008), σελ. 1.*

³ Nadia Alexandrova-Arbatova: *Regional Cooperation in the Black Sea Area in the Context of EU-Russia Relations, ICBSS, Xenophon Paper, No. 5 (2008), σελ. 9.*

⁴ Το Ρωσικό Δόγμα περί «Εγγύς Εξωτερικού», εφημερίδα *MAKEΔONIA*, (17-8-2008), (<http://www.makthes.gr/news/world/22654/>)

το «μαλακό της υπογάστριο». Η Ρωσία και η Τουρκία είναι ακινητοποιημένες σε διαφορετικές κατευθύνσεις από λόγους εθνικού συμφέροντος και εθνικής υπερηφάνειας⁵. Όσον αφορά στις σχέσεις Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν εκκρεμεί το θέμα του Ναγκόρνο Καραμπάχ ενώ στη Μολδαβία δεν έχει ακόμα επιλυθεί το πρόβλημα της Υπερδνειστερίας.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παραπάνω χωρών σπάνια έχει γευτεί τα αγαθά και την εμπειρία της ασφάλειας, της δημοκρατίας και της ευημερίας. Ακόμη και τώρα είναι αντιμέτωπες με πάρα πολλά και χρόνια προβλήματα όπως, η ίδρυση, αποτελεσματική λειτουργία και εμπέδωση κρατικών θεσμών, η επίλυση εκκρεμών εσωτερικών και διακρατικών προβλημάτων που άπτονται της εδαφικής τους ακεραιότητας, η υιοθέτηση δημοκρατικών θεσμών στη λειτουργία του πολιτικού τους συστήματος, η οικονομική υπανάπτυξη και η ενεργειακή ανασφάλεια.

Ακόμη, ο Παρευξείνιος χώρος αποτελεί μία φυσική *ενεργειακή γέφυρα* ανάμεσα στις χώρες προμήθειας και τις πιο σημαντικές αγορές κατανάλωσης της ΕΕ. Οι κρίσεις στις σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας για τις τιμές του φυσικού αερίου τα έτη 2006 και 2009 αναζωπύρωσαν το δημόσιο διάλογο για τους κινδύνους ενεργειακής εξάρτησης της Ευρώπης από τη Ρωσία. Ως αποτέλεσμα η ΕΕ υιοθέτησε νέα ενεργειακή πολιτική με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη *διαφοροποίησης (diversification)* ως προς τις χώρες προμήθειας για την κάλυψη των ενεργειακών της αναγκών σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο⁶.

Τέλος, ο Παρευξείνιος χώρος λόγω της τεράστιας γεωπολιτικής του σημασίας συγκεντρώνει το στρατηγικό ενδιαφέρον της Ρωσίας, που κύριος στρατηγικός της στόχος είναι να έχει τις χώρες του χώρου αυτού στη σφαίρα επιρροής της, των ΗΠΑ, της ΕΕ, της Ουκρανίας καθώς και της Τουρκίας, η οποία επιχειρεί να καταστεί ο σημαντικότερος κόμβος στο δίκτυο μεταφοράς ενέργειας από την Κεντρική Ασία και Μέση Ανατολή προς την Ευρώπη. Τα πρόσφατα πολιτικά γεγονότα στην Ουκρανία, που ξεκίνησαν το Νοέμβριο του 2013 και συνεχίζοντα μέχρι και σήμερα, αποδεικνύουν στο μέγιστο βαθμό τη μεγάλη γεωπολιτική διάσταση της ενέργειας στο χώρο αυτό.

Ζητήματα Ρωσίας

α. Εθνικές προτεραιότητες της Ρωσίας στον Παρευξείνιο χώρο

Η σύγχρονη Ρωσική εξωτερική πολιτική εστιάζεται κυρίως στον Παρευξείνιο χώρο λόγω της μεγάλης γεωπολιτικής του σπουδαιότητας. Χαρακτηρίζεται από μία ακολουθία παραγόντων αποσταθεροποίησης όπως είναι η «Τσετσενοποίηση» του Βόρειου Καύκασου⁷, οι εκκρεμούσες ή άλλως επανομαζόμενες «παγωμένες» διαμάχες της Υπερκαυκασίας, η ένταση στις σχέσεις της Ρωσίας με τις χώρες του

⁵ Ariel Cohen and Conway Irwin: U.S. Strategy in the Black Sea Region, *Backgrounder (Executive Summary)*, No.1990 (2006), σελ.1.

⁶ Burcu Gultekin-Punsmann: Black Sea Regional Policy Approach: A Potential Contributor to European Energy Security, *ICBSS, Policy Brief*, No. 6, (2008),σελ.1.

⁷ Nadia Alexandrova-Arbatova: Regional Cooperation in the Black Sea Area in the Context of EU-Russia Relations, *ICBSS, Xenophon Paper*, No. 5 (2008), σελ. 25.

Οργανισμού για τη Δημοκρατία και Οικονομική συνεργασία GUAM (από τα αρχικά των ονομάτων της Γεωργίας, Ουκρανίας, Αζερμπαϊτζάν και Μολδαβίας).

Ένας επιπλέον σημαντικός παράγοντας αποσταθεροποίησης είναι και ο ανταγωνισμός - αντιπαλότητα στο θέμα καθορισμού των διαδρομών κατασκευής των αγωγών μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από την περιοχή της Κασπίας. Επίσης, η περιοχή του Εύξεινου αποτελεί το κεφαλαιώδες κέντρο ενδιαφέροντος της Ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, γιατί δύναται να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την περιφερειακή και διεθνή ασφάλεια και σταθερότητα αν τα προαναφερθέντα χρόνια προβλήματα δεν αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά.

Ως εκ τούτου οι Ρωσικές εθνικές προτεραιότητες στην περιοχή αποτυπώνονται με μεγάλη σαφήνεια στην πρόσφατη προσάρτηση της χερσονήσου της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία την άνοιξη του 2014 και στην απόσχιση σημαντικού τμήματος της ρωσόφωνης Ανατολικής Ουκρανίας από το ουκρανικό κράτος.

β. Σημασία της ενεργειακής ασφάλειας στην εθνική ασφάλεια της Ρωσίας

Ο ενεργειακός τομέας είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα εμπορικό αγαθό για τη Ρωσία γιατί αποτελεί ένα από τους πυλώνες της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής της σταθερότητας, καθώς επίσης και βασικό παράγοντα αύξησης της δύναμής της για περισσότερο από ένα αιώνα. Το Κρεμλίνο έχει ορίσει την ενεργειακή ασφάλεια ως πρωταρχικό παράγοντα της εθνικής ασφάλειας της Ρωσίας, ειδικά από τότε που εσωτερικοί και διεθνείς κρατικοί και πολιτικοί δρώντες θέτουν υπό αμφισβήτηση τη συνεχή αύξηση της δύναμης του ενεργειακού της τομέα. Κατά τη διάρκεια της Ρωσικής ιστορίας ο ενεργειακός τομέας της χώρας παρουσίαζε περιοδικές αυξομειώσεις. Η διαχείριση αυτού του κύκλου έχει αποτελέσει το κεντρικό πυρήνα της Ρωσικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής από την εποχή της Τσαρικής εποχής⁸.

Η Ρωσία είναι μία εγγενώς ευάλωτη χώρα η οποία είναι περικυκλωμένη από άλλες Μεγάλες Δυνάμεις και η εδαφική διαμόρφωση της γεωγραφικού της χώρου, δεν παρέχει φυσικές γραμμές άμυνας από στρατιωτικές απειλές. Επιπλέον, η Ρωσία είναι μία χώρα αχανής, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ακατοίκητη λόγω των ιδιαίτερα δύσκολων κλιματικών συνθηκών και περιλαμβάνει στην εθνική της επικράτεια πληθυσμούς που προέρχονται από ποικίλες και διαφορετικές εθνότητες, οι οποίοι παραδοσιακά αντιτίθενται στην κεντρική εξουσία της Μόσχας.

Οι παραπάνω παράγοντες επιβάλουν στη Ρωσία ορισμένες αναγκαιότητες προτεραιότητες με σκοπό τη διατήρησή της ως κρατική οντότητα και ως περιφερειακή δύναμη. Ως εκ τούτου, πρώτη προτεραιότητα αποτελεί η κοινωνική της ενοποίηση κάτω από μία ενιαία εξουσία. Ακολουθεί η εξάπλωση και επιβολή της επιρροής της στις άμεσα γειτονικές της χώρες για δημιουργία ζώνης ασφάλειας (buffer zone) ενάντια σε άλλες μεγάλες δυνάμεις. Η δημιουργία της πρώην

⁸ Goodrich L., Lanthemann M.: The Past, the Present and Future of Russian Energy Strategy, ηλεκτρονικό περιοδικό του STRATFOR Global Intelligence, *GEOPOLITICAL WEEKLY*, (12 Φεβ 2013), (<http://www.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy>)

Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί στην πράξη το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής προτεραιότητας. Τέλος η εκμετάλλευση των φυσικών ενεργειακών πηγών αποτελεί για τη Ρωσία συνεχή προτεραιότητα για την επίτευξη ισορροπίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις πέρα από την περιφέρειά της.

Η χρησιμοποίηση από τη Ρωσία της ενέργειας ως όργανο ισχύος στις χώρες της ζώνης ασφαλείας διαφέρει από χώρα σε χώρα και κυμαίνεται από τον έλεγχο παραγωγής ενέργειας (όπως έκανε παλιά στο Αζερμπαϊτζάν και στο Καζακστάν) έως τη χορήγηση φτηνών ενεργειακών προμηθειών και τον έλεγχο της υποδομής μεταφοράς ενέργειας. Η ευρεία κάλυψη από τα μέσα Μαζικής Ενημέρωσης των κρίσεων των ετών 2006 και 2009 στις σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας για τις τιμές προμήθειας φυσικού αερίου, υπογράμμισαν με τον καλύτερο τρόπο, την αυξανόμενη πολιτικοποίηση της ενεργειακής ασφάλειας όχι μόνο σε περιφερειακό αλλά και σε διεθνές επίπεδο⁹.

Χαρακτηριστικό επίσης είναι το παράδειγμα των πρόσφατης πολιτικής σύγκρουσης ΗΠΑ-ΕΕ και Ρωσίας των μηνών Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 2013, σχετικά με την απόφαση της Ουκρανίας να απορρίψει τη σύναψη συμφωνίας ειδικής εταιρικής σχέσης με την ΕΕ και να αποδεχθεί την υπογραφή συμφωνίας με τη Ρωσία στις 17 Δεκεμβρίου 2013. Η συμφωνία προβλέπει σημαντική μείωση των τιμών προμήθειας της Ουκρανίας με φυσικό αέριο από τα 400\$ στα 268\$ ανά 1000 κυβικά μέτρα, καθώς και μεγάλη οικονομική βοήθεια ύψους 15 δις\$¹⁰. Κατά τη άποψη του περιοδικού *Economist*, ο Πρόεδρος της Ρωσίας πέτυχε «ακριβή» σε οικονομικό κόστος πολιτική και διπλωματική νίκη απέναντι στην ΕΕ, χωρίς όμως από την άλλη μεριά ο Πρόεδρος της Ουκρανίας κ. Γιανούκοβιτς να υπογράψει τη συμφωνία σύνδεσης της χώρας του με την «Ευρασιατική Τελωνειακή Ένωση» (*Eurasian Customs Union*)¹¹.

γ. Ρωσική ενεργειακή πολιτική από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 2000

Μετά τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 η Ρωσική ενεργειακή βιομηχανία βρισκόταν σε απόλυτη αποδιοργάνωση. Η απελευθέρωση της ενέργειας, που ξεκίνησε από την εποχή του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ τη δεκαετία του '80, έλαβε ακραία χαρακτηριστικά επί προεδρίας του Μπόρις Γιέλτσιν τη δεκαετία του '90. Ως αποτέλεσμα, η παραγωγή μειώθηκε στο μισό και ο Ρωσικός ενεργειακός τομέας μοιράσθηκε ανάμεσα σε ξένες εταιρείες και σε μία μικρή ομάδα Ρώσων ολιγαρχών, που εκμεταλλεύθηκαν την κατάσταση και έγιναν οικονομικοί κροίσοι μέσα σε λίγα χρόνια.

Η κατάσταση άλλαξε ριζικά με την ανάληψη το έτος 2000 της προεδρίας της Ρωσίας από τον Βλαντιμίρ Πούτιν. Από τις πρώτες προτεραιότητες του νέου προέδρου ήταν η κρατικοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του ενεργειακού τομέα

⁹ Rousseau R.: Russia's Energy policy: Expanding Influence, ηλεκτρονικό περιοδικό *Diplomatic Courier* (30 Οκτ. 2013), (<http://www.diplomaticcourier.com/news/topics/energy/1863-russia-s-energy-policy-expanding-influence>)

¹⁰ (<http://www.theguardian.com/world/2013/dec/17/ukraine-russia-leaders-talks-kremlin-loan-deal>)

¹¹ Russia and Ukraine: Putin's expensive victory. *Economist*, (23 Δεκ 2013), (<http://www.economist.com/news/europe/21591897-under-its-current-government-ukraine-may-be-prize-not-worth-winning-putins-expensive-victory>)

κάτω από στενό δημόσιο έλεγχο. Έτσι δημιουργήθηκαν τρεις μεγάλες δημόσιες εταιρείες η Gazprom, η Rosneft και Transneft, με αποτέλεσμα το Κρεμλίνο να γίνει πιο αποτελεσματικό και επιθετικό στις διαπραγματεύσεις συμβολαίων προμήθειας ενέργειας με τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Ευρώπης, αναγκάζοντάς τις να αποδέχονται την παροχή μεγάλων ποσοτήτων πετρελαίου και φυσικού αερίου καταβάλλοντας πολύ υψηλές τιμές. Φυσικά ο κυριότερος λόγος για το γεγονός αυτό ήταν η απουσία εναλλακτικών ενεργειακών προμηθειών εξαιτίας του μονοπωλίου της Ρωσίας. Επίσης, η Ρωσία ξεκίνησε τη διακοπή ενεργειακών προμηθειών σε συγκεκριμένες αγορές αποδίδοντας την ευθύνη στις χώρες μεταφοράς όπως η Ουκρανία, με σκοπό την εξυπηρέτηση της εξωτερικής της πολιτικής.

Τα τεράστια έσοδα που αποκόμισε η Ρωσία από την πώληση ενέργειας, στην πρώτη δεκαετία του 2000, λόγω των πολύ υψηλών τιμών πετρελαίου και φυσικού αερίου παγκόσμια, διοχετεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό στον πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, και στρατιωτικό τομέα με άμεσο αποτέλεσμα την εξασφάλιση πολιτικής σταθερότητας στη χώρα.

Ακόμη, η ενεργειακή της πολιτική βοήθησε τη Ρωσία να αυξήσει την επιρροή της στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και ανάγκασε την Ευρώπη να μείνει μακριά από κάθε είδους ενέργεια που θα εμπόδιζε την αναβίωσή της ως Μεγάλης Δύναμης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο πόλεμος το πέντε (5) ημερών τον Αύγουστο του 2008 με την επέμβαση της Ρωσίας στη Νότια Οσσετία, υπενθυμίζοντας στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ ότι κάθε γεωπολιτικός σχεδιασμός στον Παρευξείνιο χώρο χωρίς τη συμμετοχή της Ρωσίας δεν είναι αποδεκτός. Ήταν η πρώτη φορά, μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991, που η Ρωσία εκδήλωσε με τον πιο επίσημο τρόπο την επιθυμία της να παίξει το ρόλο του κράτους που θα επεμβαίνει για την αποκατάσταση εγγενών αδικιών από κακή εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου¹².

δ. Σημερινή ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας - Προκλήσεις

Κορυφαία ανησυχία της Ρωσίας σήμερα είναι το εύλωτο της οικονομίας της λόγω των διακυμάνσεων στις τιμές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Περίπου τα μισά από τα έσοδα του Ρωσικού κρατικού προϋπολογισμού προέρχονται από προσόδους πωλήσεων ενέργειας και οι επιπτώσεις θα είναι σοβαρές για την κυβέρνηση, αν οι τιμές ενέργειας σημειώσουν περαιτέρω πτωτική πορεία. Ακόμη η Ρωσία προσφέρει τώρα πιο φτηνές τιμές φυσικού αερίου στις μεγαλύτερες χώρες κατανάλωσης της Ευρώπης, ως μέτρο παρεμπόδισης υλοποίησης των σχεδίων κατασκευής αγωγών μεταφοράς ενέργειας από την περιοχή της Κασπίας μέσω εναλλακτικών διαδρομών.

Επίσης, όσο θα μειώνονται τα παγκόσμια αποθέματα υδρογονανθράκων τόσο θα αυξάνεται ο διεθνής ανταγωνισμός για τα ενεργειακά αποθέματα της Ρωσίας και της Κεντρικής Ασίας. Αυτό θα έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της έντασης στις σχέσεις μεταξύ των χωρών εισαγωγής και των χωρών προμήθειας ενέργειας. Η παράγοντας αυτός απεικονίζεται πλέον πολύ καθαρά στη νέο «Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Ομοσπονδίας», που υπογράφηκε από τον Πρόεδρο Πούτιν στις 12 Φεβρουαρίου 2013 και αντικαθιστά το αντίστοιχο που

¹² Markedonov S.: The Big Caucasus: Consequences of the "Five Day War", Threats and Political Prospects, ICBSS, Xenophon Paper, No. 7 (2009), σελ. 9.

υπογράφηκε από τον Πρόεδρο Μεντβέντεφ τον Ιούλιο του 2008¹³. Το υπόψη δόγμα δημιουργεί τη βάση για την δράση της Ρωσίας στο Διεθνές Εξωτερικό περιβάλλον το ελάχιστο μέχρι το 2018, με βασική επικέντρωση στην πρόσβαση στις ενεργειακές πηγές παγκόσμια καθώς και στις περιοχές πιθανής εκδήλωσης στρατιωτικών συρράξεων.

Με την τοποθέτηση της πρόσβασης στις περιοχές ύπαρξης αποθεμάτων υδρογονοανθράκων στο κέντρο της Ρωσικής ενεργειακής ασφάλειας, η Ρωσία θα συνεχίσει να παραμένει εξαρτώμενη από τα ορυκτά καύσιμα όχι μόνο για τη δική της ενεργειακή επάρκεια αλλά και ως πηγή εσόδων από την πώληση αυτών. Η βιωσιμότητα αυτής της προσέγγισης χρειάζεται περεταίρω εξέταση, ειδικά υπό το πρίσμα της συνεχιζόμενης μείωσης των τιμών των υδρογονοανθράκων και τις επιπτώσεις που έχει αυτό στον εθνικό προϋπολογισμό της Ρωσίας, στα σχέδια εκσυγχρονισμού, καθώς στην έρευνα και αξιοποίηση νέων πεδίων πετρελαίου και φυσικού αερίου.

Ζητήματα Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ενεργειακή ασφάλεια είναι προϋπόθεση για την οικονομική σταθερότητα και ως εκ τούτου αποτελεί κορυφαία προτεραιότητα για τις οικονομίες των ΗΠΑ και της ΕΕ¹⁴, οι οποίες χρειάζονται οικονομικά προσιτές ενεργειακές προμήθειες από συνεπείς προμηθευτές, η δε προμήθειά τους να εξασφαλίζεται, στην ιδανική της μορφή, από ποικιλόμορφες μορφές ενέργειας και πολλαπλές διαδρομές αγωγών μεταφοράς.

Η περιοχή της Κασπίας Θάλασσας κίνησε το ενδιαφέρον της Δύσης λόγω της ύπαρξης στην περιοχή αυτή μεγάλων ενεργειακών κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου. Κατά τη διάρκεια της Σοβιετικής εποχής όλες οι διαδρομές μεταφοράς ενέργειας, από τα προαναφερθέντα κοιτάσματα του Αζερμπαϊτζάν, του Καζακστάν, του Τουρκμενιστάν και του Ουζμπεκιστάν, κατευθύνονταν προς την περιοχή της σημερινής Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Η Ρωσία έχει αντιταχθεί στο μέγιστο βαθμό στα σχέδια κατασκευής αγωγών μέσω νέων διαδρομών μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από τα πεδία άντλησης της Κασπίας προς τις χώρες κατανάλωσης της Ευρώπης. Επίσης, η Ρωσία δεν επιτρέπει στις ξένες πετρελαϊκές εταιρίες πρόσβαση στο δικό της δίκτυο αγωγών για χρήση της επιπλέον δυνατότητας μεταφοράς που έχουν. Η μονοπωλιακή συμπεριφορά της Ρωσίας στη μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου έχει δημιουργήσει στους περισσότερους από τους καλύτερους της πελάτες, με πιο σημαντικό την ΕΕ, μεγάλη ανησυχία και ανασφάλεια για τη συνεχιζόμενη ενεργειακή εξάρτησή τους από αυτή.

Ως αποτέλεσμα, η ΕΕ σε συνεργασία με άλλες χώρες κατανάλωσης υποστήριξε πολύ ενεργητικά τη διαφοροποίηση των διαδρομών των αγωγών από την Κασπία και

¹³ Rousseau R.: Russia's Energy policy: Expanding Influence, ηλεκτρονικό περιοδικό *Diplomatic Courier* (30 Οκτ. 2013), (<http://www.diplomaticcourier.com/news/topics/energy/1863-russia-s-energy-policy-expanding-influence>)

¹⁴ Ariel Cohen and Conway Irwin: U.S. Strategy in the Black Sea Region, *Background (Executive Summary)*, No.1990 (2006), σελ. 3.

τον Καύκασο στα σημεία κατανάλωσης ενέργειας της Ευρώπης. Ο Παρευξείνιος χώρος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί μία σπουδαία «λεωφόρο» για τη μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου από τη Μέση Ανατολή και την Κασπία στην Ευρώπη, ενώ ο στρατηγικός ρόλος της Τουρκίας ενισχύεται γιατί η γεωγραφική της θέση της επιτρέπει να αναδειχθεί σε κύριο παράγοντα εξασφάλισης της διαφοροποίησης των διαδρομών μεταφοράς ενέργειας. Πολλά σημερινές μελέτες θεωρούν την Τουρκία ως ένα «αγωγό», κυριολεκτικά και μεταφορικά, για τη μεταφορά ενεργειακών προμηθειών από Ανατολή στη Δύση.

Επιδιώξεις του NATO

«Ένας πιο δυναμικός, περισσότερο συνεκτικός ρόλος του NATO στην ενεργειακή ασφάλεια δεν μπορεί να αναδυθεί από μόνος του. Πρέπει να αποτελέσει μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας ενίσχυσης του ρόλου του NATO ως μηχανισμού διαβούλευσης πέρα από τις στρατιωτικές-επιχειρησιακές ανησυχίες»¹⁵.

Στα χρόνια που πέρασαν, η ενεργειακή ασφάλεια εξελίχθηκε σε κύριο θέμα του διαλόγου για τη διεθνή ασφάλεια και υπάρχει ευρύτατη παραδοχή ότι η εξασφάλιση της ομαλής ενεργειακής προμήθειας των χωρών, εκτός της στρατιωτικής, έχει ξεκάθαρα και διάσταση ασφαλείας. Ως εκ τούτου, το NATO ως Οργανισμός ασφαλείας έχει μεγάλο ρόλο να διαδραματίσει στο θέμα αυτό.

Το νέο Στρατιωτικό Δόγμα που υιοθετήθηκε το 2010 από τη Συμμαχία¹⁶ δεν προσφέρει μόνο μια ανάγλυφη περιγραφή της αυξανόμενης ευπάθειας των Συμμαχικών ενεργειακών προμηθειών, αλλά επίσης αναθέτει στο NATO να «αναπτύξει την ικανότητα να συνεισφέρει στην ενεργειακή ασφάλεια, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας κρίσιμων υποδομών, περιοχών και γραμμών διακίνησης των ενεργειακών προμηθειών, της συνεργασίας με τους εταίρους και των διαβουλεύσεων μεταξύ των Συμμάχων πάνω στην βάση των στρατηγικών εκτιμήσεων και του σχεδιασμού για έκτακτη ανάγκη»¹⁷.

Παρ' όλα αυτά τα κράτη μέλη του NATO προσεγγίζουν την ενεργειακή ασφάλεια με αρκετή επιφυλακτικότητα λόγω αποκλινόντων εθνικών συμφερόντων. Καθώς η ενεργειακή ασφάλεια σε μεγάλο βαθμό θεωρείται ότι είναι ένα εθνικό οικονομικό θέμα, πολλά κράτη δεν επιθυμούν να συζητήσουν το θέμα αυτό στα πολυεθνικά φόρα και συνεχίζουν να κάνουν ατομικές συμφωνίες με προμηθευτές ενέργειας. Αυτό αποτελεί αδυναμία για το NATO γιατί δημιουργεί προβλήματα στην κατάρτιση ενεργειακής πολιτικής

Η προσεκτική προσέγγιση του NATO στην ενεργειακή ασφάλεια οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι το θέμα είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένο με την Ρωσία, η οποία αποτελεί χώρα κλειδί στην προμήθεια ενέργειας στην Ευρώπη. Οι απόψεις των Συμμάχων διαφέρουν ως προς την εξωτερική και ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας λόγω του διαφορετικού βαθμού ενεργειακής εξάρτησης από αυτήν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Γερμανία που προμηθεύεται ενέργεια απευθείας από τη Ρωσία με υποθαλάσσιο αγωγό μέσω της θάλασσας της βαλτικής καθώς επίσης και η

¹⁵ Michael Ruhle, Head of the Energy Security Section in NATO's Emerging Security Challenges Division: NATO and Energy Security: Article in *NATO REVIEW Magazine*, (2011).

(http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/EN/index.htm)

¹⁶ (http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/GR/index.htm)

¹⁷ (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/33694/AJP01D.pdf)

Ουγγαρία που διαφοροποιήθηκε από την επίσημη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη παροχή ενέργειας από τη Ρωσία.

Ένας τρίτος λόγος για την επιφύλαξη του NATO είναι το γεγονός ότι με την ενεργειακή ασφάλεια ήδη ασχολείται ένας σημαντικός αριθμός Διεθνών Οργανισμών όπως η ΕΕ, η Διεθνής Υπηρεσία Ενέργειας και ο ΟΑΣΑ. Ο πιο βασικός όμως λόγος για αυτήν της επιφυλακτικότητα βρίσκεται μέσα στον ίδιο το χαρακτήρα του NATO ως Οργανισμού ασφαλείας που κυρίαρχα ταυτίζεται με τα στρατιωτικά μέσα. Οι επιλογές του NATO για να επιλύσει τις παραπάνω αδυναμίες είναι περιορισμένες επειδή δεν είναι σε θέση να κάνει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις στις αγορές καθώς και επενδύσεις σε υποδομές που θα αμβλύνουν το πρόβλημα¹⁸. Όμως το NATO παίζει ήδη σημαντικό ρόλο στην ενεργειακή ασφάλεια προστατεύοντας κύριες ενεργειακές υποδομές και αγωγών διακίνησης και επιπλέον, δύναται να παίζει σημαντικό ρόλο στο μέλλον με τη διάδοση γνώσης που αφορά στις αναδυόμενες προκλήσεις ενεργειακής ασφαλείας.

Το NATO αποδίδει μεγάλη σημασία στο θέμα της ασφαλείας της ενέργειας και ως εκ τούτου έχει δημιουργήσει στο Διεθνές του Επιτελείο το Τμήμα Ενεργειακής Ασφαλείας που το έχει εντάξει στην οργανωτική δομή της νέας «Διεύθυνσης Αναδυόμενων Προκλήσεων Ασφαλείας». Αποστολή του υπόψη Τμήματος είναι «να εκτιμήσει και να εκθέσει τις απειλές και τους κινδύνους που αφορούν στις υποδομές ενέργειας και αγωγών προμήθειας και να βοηθήσει στην προετοιμασία και δυνατότητα της Συμμαχίας να αντιμετωπίσει μία ενεργειακή κρίση».

Συμπερασματικά, το NATO αποδίδει μεγάλη σημασία στη διάσταση της ενεργειακής ασφαλείας για τη διατήρηση της διεθνούς ασφαλείας και ιδιαίτερα, στη σπουδαία γεωπολιτική σημασία του Παρευξείνιου χώρου για την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης. Αυτό αντικατοπτρίζεται στις αλληπάλληλες επεκτάσεις του NATO προς τα ανατολικά με την είσοδο στη Συμμαχία χωρών με ακτές στη Μαύρη Θάλασσα όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, καθώς και μέσω σύναψης ειδικών σχέσεων συνεργασίας με τις υπόλοιπες χώρες της περιοχής. Ως παράδειγμα, αναφέρουμε την πρόσφατη επίσκεψη του Προέδρου του Αζερμπαϊτζάν İlham Aliyev στην έδρα του NATO στις Βρυξέλλες την 15 Ιανουαρίου 2014 κατά την οποία ο Γενικός Γραμματέας του NATO δήλωσε ότι: «η Συμμαχία είναι αποφασισμένη στην επανέναρξη του πολιτικού διαλόγου με το Αζερμπαϊτζάν συμπεριλαμβανομένων στρατηγικών θεμάτων όπως η ενεργειακή ασφάλεια και η καταστολή της τρομοκρατίας»¹⁹.

Επίλογος

Η γεωπολιτική αξία του Παρευξείνιου χώρου ως μιας φυσικής ενεργειακής γέφυρας ανάμεσα στις χώρες προμήθειας (Ρωσία-Κεντρική Ασία) και τις πιο σημαντικές αγορές κατανάλωσης της ΕΕ, ιδιαίτερα υπό το πρίσμα της διαρκούς ρευστότητας του σημερινού παγκόσμιου γεωπολιτικού περιβάλλοντος, είναι αναμφισβήτητη μεγάλη. Τα πρόσφατα πολιτικά γεγονότα στην Ουκρανία

¹⁸ Dan Milstein: Energy Security and NATO: A view from Whashington, *NATO REVIEW Magazine*, (2012)

(<http://www.nato.int/docu/review/2012/Food-Water-Energy/Energy-Security-NATO/EN/index.htm>)

¹⁹ (http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_106152.htm)

αποδεικνύουν στον ύψιστο βαθμό τη μεγάλη γεωπολιτική διάσταση της ενέργειας στον υπόψη χώρο.

Η περιοχή αυτή που είναι στρατηγικά τοποθετημένη μεταξύ της Δυτικής Ευρώπης, της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής, έχει μεγάλη σημασία στην εθνική ασφάλεια της Ρωσίας και την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης. Ως εκ τούτου, θα εξακολουθήσει να είναι περιοχή μεγάλου ενδιαφέροντος για τους εκάστοτε κρατικούς δρώντες στη διεθνή πολιτική σκακιέρα και θα αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς χώρους στις μελλοντικές μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες ενεργειακές γεωπολιτικές.

Ο ενεργειακός τομέας αποτελεί έναν από τους πυλώνες της εθνικής ασφάλειας της Ρωσίας και συντελεί στην επίτευξη της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής της σταθερότητας. Είναι βασικός παράγοντα αύξησης της δύναμής της και ως εκ τούτου το νέο δόγμα της Ρωσικής εξωτερικής πολιτικής επικεντρώνεται στην ακώλυτη πρόσβαση στις παγκόσμιες ενεργειακές πηγές.

Η υιοθέτηση από την ΕΕ νέας πολιτικής ενεργειακής ασφάλειας, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη *διαφοροποίησης (diversification)* ως προς τις χώρες προμήθειας για την κάλυψη των ενεργειακών της αναγκών, θα βοηθήσει σημαντικά στην απεξάρτησή της από τη Ρωσία ως το αποκλειστικό μέχρι τώρα κύριο προμηθευτή ενέργειας. Ο στρατηγικός ρόλος της Τουρκίας στην υλοποίηση της παραπάνω πολιτικής είναι καίριας σημασίας με αποτέλεσμα να τείνει να καταστεί ο σημαντικότερος κόμβος στα δίκτυα μεταφοράς ενέργειας από την Κεντρική Ασία και Μέση Ανατολή προς την Ευρώπη.

Βιβλιογραφία

- Alexandros Yannis: The European Union and the Black Sea Region, *ICBSS*, Policy Brief, No. 7, (2008), σελ.1
- Alexandrova-Arbatova N.: Regional Cooperation in the Black Sea Area in the Context of EU-Russia Relations, *ICBSS*, Xenophon Paper, No. 5 (2008), σελ. 9 Barysch Katinka.: Turkey's role in European energy security, *Centre for European Reform, essays*, (2007), σελ. 8
http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_turkey_energy_12dec07-1381.pdf
- Burcu Gultekin-Punsmann: Black Sea Regional Policy Approach: A Potential Contributor to European Energy Security, *ICBSS*, Policy Brief, No. 6, (2008), σελ.1
- Cohen A. and Conway I: U.S. Strategy in the Black Sea Region, *Backgroundunder (Executive Summary)*, No.1990 (2006), σελ.1
- Goodrich L., Lanthemann M.: The Past, the Present and Future of Russian Energy Strategy, ηλεκτρονικό περιοδικό του STRATFOR Global Intelligence, *GEOPOLITICAL WEEKLY*, (12 Φεβ 2013), (<http://www.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy>)
- King C: *The Black Sea: A History* (Oxford University Press, USA,2004) σελ.6 Markedonov S.: The Big Caucasus: Consequences of the "Five Day War", Threats and Political Prospects, *ICBSS*, Xenophon Paper, No. 7 (2009), σελ. 9
- Milstein D.: Energy Security and NATO: A view from Whashington, *NATO REVIEW Magazine*, (2012) (<http://www.nato.int/docu/review/2012/Food-Water-Energy/Energy-Security-NATO/EN/index.htm>)
- Rousseau R.: Russia's Energy policy: Expanding Influence, ηλεκτρονικό περιοδικό *Diplomatic Courier* (30 Οκτ 2013),

(<http://www.diplomaticcourier.com/news/topics/energy/1863-russia-s-energy-policy-expanding-influence>)

Ruhle M.: NATO and Energy Security: Article in *NATO REVIEW Magazine*, (2011)
(http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/EN/index.htm)

Woehrel S.: Russian Energy Toward Neighboring Countries, *Congressional Research Service*, (2010), σελ. 22

http://assets.opencrs.com/rpts/RL34261_20100322.pdf

Russia and Ukraine: Putin's expensive victory. *Economist*, (23 Δεκ 2013),
(<http://www.economist.com/news/europe/21591897-under-its-current-government-ukraine-may-be-prize-not-worth-winning-putins-expensive-victory>)

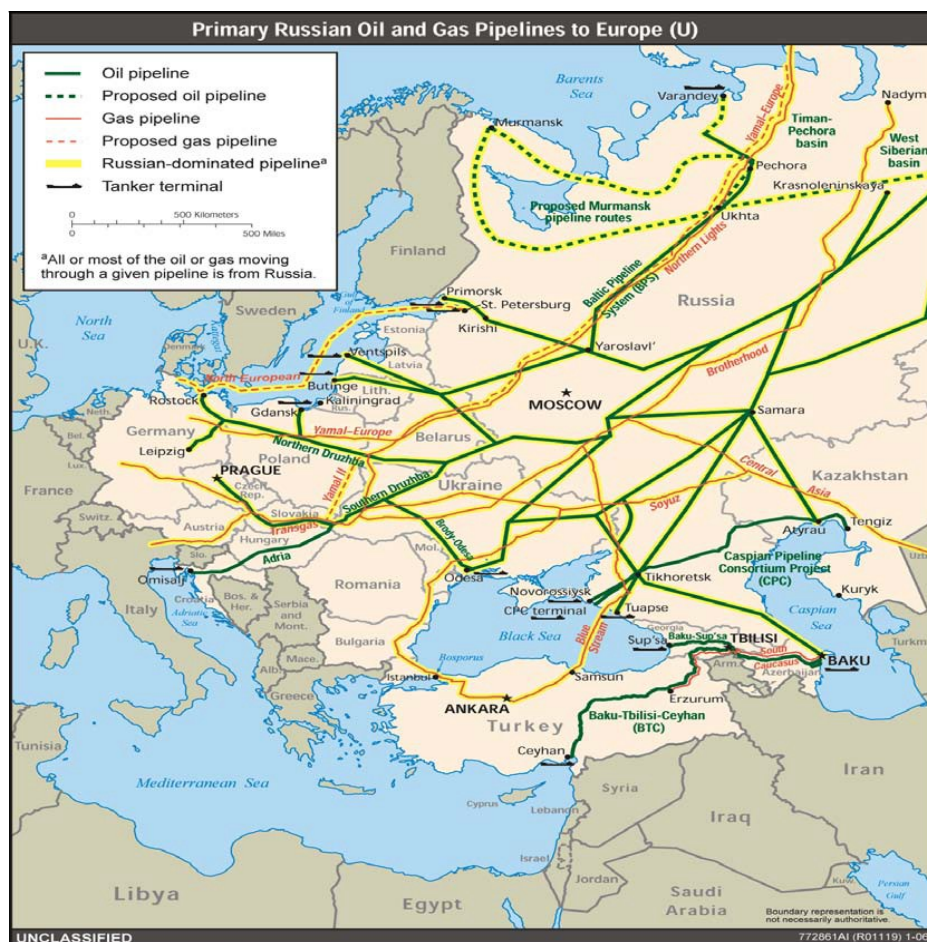
(http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/GR/index.htm)

(http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_106152.htm)

(https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/33694/AJP01D.pdf)

Το Ρωσικό Δόγμα περί «Εγγύς Εξωτερικού», εφημερίδα *MAKEΔONIA*, (17-8-2008),
(<http://www.makthes.gr/news/world/22654/>)

ΧΑΡΤΗΣ ΚΥΡΙΩΝ ΡΩΣΙΚΩΝ ΑΓΩΓΩΝ **ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ**

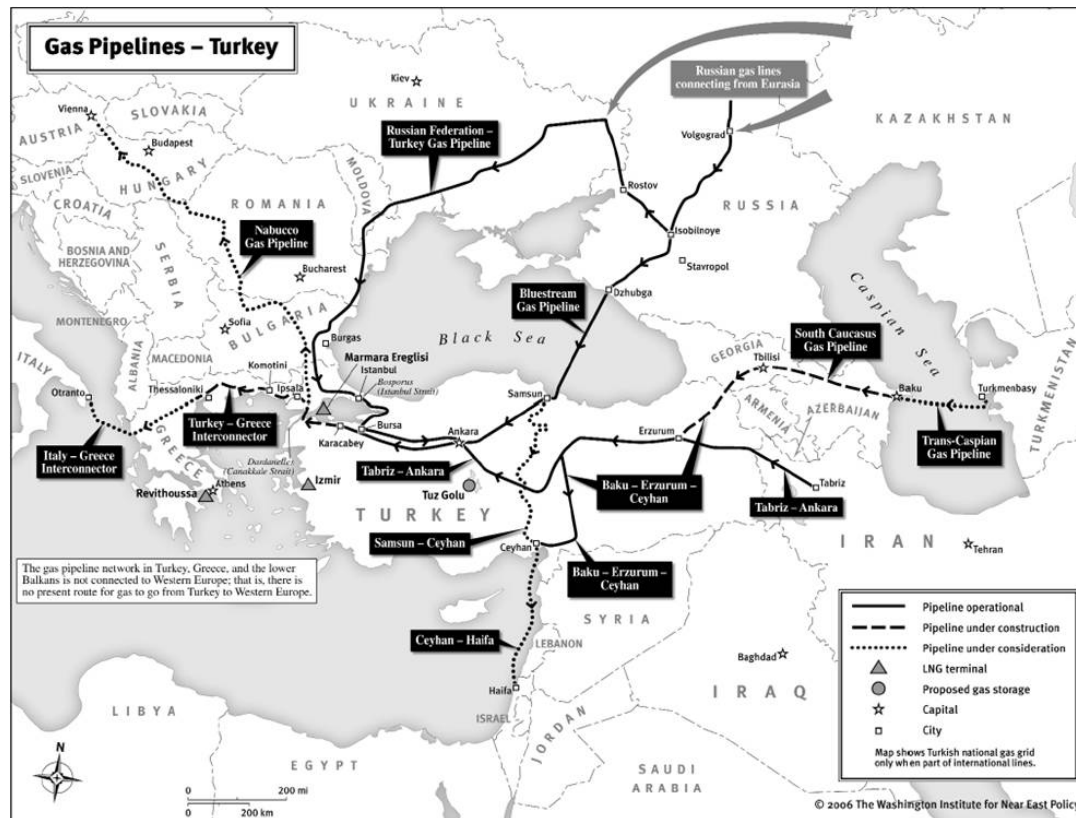

Πηγή: Woehrel S.: Russian Energy Toward Neighboring Countries, *Congressional Research*

Service, (2010), σελ. 22

http://assets.opencrs.com/rpts/RL34261_20100322.pdf

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΩΓΩΝ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΠΟΥ ΔΙΕΡΧΟΝΤΑΙ Ή ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΔΙΕΛΘΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

Πηγή: Barysch Katinka.: Turkey's role in European energy security, *Centre for European Reform, essays*, (2007), σελ. 8

[http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_turkey_ene](http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_turkey_energy_12dec07-1381.pdf)
[rgy_12dec07-1381.pdf](http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_turkey_ene_rgy_12dec07-1381.pdf)

Dimitra Rapti

Postgraduate Student: Comparative Education MA, University College London,
Institute of Education

Module: Comparative Education: Theories and Methods

To what extent should education policy be influenced by international comparisons of pupil achievement?**Introduction**

Over the past few decades, educational assessment has witnessed remarkable progress through the introduction of new ways to assess pupil achievement and it has been largely viewed as an aspect of policy consideration (Maclean and Watanabe, 2010). In that context, since the 1960s, international organizations (IOs) have conducted international comparative studies of student performance, which have raised the concept of benchmarking in education and have influenced significantly the global education policy (Berry and Adamson, 2011, p.8).

The adherence of the field of Comparative Education to politics dates back to the nineteenth century, when the use of scientific evidence by comparative studies became the basis of educational reforms (Cowen, 2006, p.563). Nowadays, this idea for many still constitutes the driving force of Comparative Education (ibid.). The difference between the previous pursuits and today's aspirations of the field is the emergent importance of considering student achievement as an explanatory tool of the educational and economic reality (Auld and Morris, 2013, p.130).

In this critical review I will evaluate the degree to which international comparisons of pupil achievement affect education policy, the implied factors that shape them, as well as their impact on forming "indicators of quality" in education; indicators that prescribe the actions of policy makers. The connection of international assessments to education policy is a controversial issue that poses a series of questions, which constitute the reference points of this paper. To what degree do they provide robust evidence, which could be infused in the process of policy-making? Should they contribute to the formation of education policy and reform or would they constitute a threat to the multidimensional role of education? In the final analysis, to what extent is the reinforcement of education quality ensured?

These are questions that have incited a variety of arguments and provoked a debate over the use of international tests in education policy. Some stand in the methodological side of the argumentation, by analysing the strengths and limitations of the international assessments' outcomes, while others reflect upon the implications of their use in education policy.

By taking into account these arguments, I will assess the extent to which comparative studies of student performance should influence education policy and I will conclude that although they should have an informative role on educational decisions, they should not constitute the baseline of a nation's educational policy direction. These arguments will be explored in greater depth in the following sections, after discussing the growth of international comparisons in the context of globalization.

1. Globalization & The Growth of International Assessments

Education had always been seen as the sector most adherent to national activity (Dale and Robertson, 2007, p.2), but as Kamens (2013) notes, national influence on education policy has recently been diminished by the power of global goals. Nations are incrementally conceptualized as “open systems” towards the growth of globalization (ibid.).

The concept of “global governance in education” derives from the neoliberal ideas developed in the 1980s and the subsequent turn to “New Public Management” (Auld, 2014). In this context, research on the reinforcement of “educational effectiveness” -a forerunner of the focus on measuring educational outcomes- through “evidence-based” knowledge brought about a long educational discourse (Biesta, 2008, p.34). Evaluations fuelled the educational sector and were used as a means of establishing educational changes (Lundgren, 2011, p.18). The turn towards a “global knowledge economy” and the need for high quality educational data has transferred these practices to the international scene (Auld, 2014).

Ushering in a new globalized era, IOs have gained the capacity of driving nations politically and socially (Finnemore, 1996; Barnett & Finnemore, 1999, cited in Meyer and Benavot, 2013, p.12). Over the recent years, they have penetrated every aspect of the educational sector on a global level, which has led to an incrementing “internationalization” of education (Pereyra, Kotthoff and Cowen, 2011, p.2). International organizations’ most dynamic and powerful impact on education is their engagement with the development of comparative indicators for the purpose of evaluating the various educational systems (Dale and Robertson, 2007, p.6). In this respect, recently, there has been an exponential increase of the use of international assessments that measure student performance across nations, led by IOs (Kirsch et al., 2013, p.1).

International large-scale assessments, in their broad term, are surveys that measure comparatively the skills of a target group in a specific area (ibid.). They are based on the fact that skills are considered to be a prerequisite for development and concentrate on a population’s overall outcomes, rather than individual results (ibid.). International agencies, such as the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) and the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), undertake such comparative studies in educational achievement and their outcomes influence worldwide educational activities and policy plans (Crossley, 2002, cited in Nóvoa and Yariv-Mashal, 2003, p.425).

In detail, the IEA’s Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) measures trends in mathematical and scientific performance of the fourth and eighth grade students every four years (TIMSS & PIRLS, International Study Center, n.d.). The Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) is also a study run by IEA, which measures trends of the fourth grade in reading performance every five years (ibid.). Furthermore, the IEA has conducted some studies related to civic education, such as the Civic Education Study (CIVED) of 1999, which investigated the civic knowledge and perceptions of secondary and upper secondary school pupils, and the International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) of 2009 that examined the extent to which educational systems prepare young people for their role as citizens in the twentieth first century (Schulz et al., 2010).

Finally, the OECD’s Programme for International Student Assessment

(PISA) assesses fifteen-year-old pupils in reading, science and mathematics (National Center for Education Statistics, n.d.). It is conducted on a three-year rotation and in each round of testing it gives prominence to one of the aforementioned domains (ibid.). The PISA project does not test pupils' curriculum attainment, but draws attention to the application of their knowledge in different contexts of everyday life (Murat and Rocher, 2004, p.190). On the contrary, TIMSS intends to investigate the students' educational outcomes with regards to the curricula (ibid.).

2. International Comparisons & Education Policy

Today there is a shift of the global education policy to the significance of educational outcomes and, by extension, to the effectiveness of educational systems (Hanushek and Woessman, 2010, cited in Valverde, 2014, p.576). In this regard, comparisons of the outcomes of international assessments stand in the forefront of current educational activities, as there is an increasing demand by policy makers to draw evidence that could be used as a means of enhancing the educational sector (Gil, 1999, cited in Owen et al., 2004).

However, these studies do not play merely an informative role in education policy. The inferences drawn by IOs through their comparative studies are central to the global educational policy discourse and constitute the baseline of governments' policy plans (Crossley, 2002, cited in Nóvoa and Yariv-Mashal, 2003, p.425). This political engagement of the comparative studies in education results in the development of policies by specific "standards, outcomes and benchmarks" (ibid., p.427).

In detail, such surveys generate hierarchies of effective and ineffective educational systems and use them as a basis to draw conclusions and recommend ways for the improvement of educational quality (ibid., p.425). These hierarchies are presented through league tables that place countries on a scale of performance, regarding the scores of their students on the assessment (Murat and Rocher, 2004, p.190). As Grek (2013, p.707) notes, the universally accepted knowledge -derived from the assessments' results- that experts promote seems to be turned directly into policy. According to Nóvoa (2002, p. 144, cited in Grek, 2010), "comparing must not be seen as a method, but as a policy ... the expert discourse builds its proposals through 'comparative' strategies that tend to impose 'naturally' similar answers in the different national settings".

The high degree to which these studies affect education policy is demonstrated by the fact that there are cases where low rankings have brought about a "shock" in the educational reality of some nations (Morris, 2011, p.4). The release of the 2000 PISA results in Germany, for instance, has provoked a lot of tension in the German society (Wiseman, 2013, p.304). In response to such cases, policy actors turn to the adoption of policies that are identified to be successful in other countries (Morris, 2011, p.4). The impact of these studies is magnified and becomes more appealing by the dissemination of their results through the media (Nóvoa and Yariv-Mashal, 2003, p.425). This makes it even more imperative for actions to be taken by governments instantly to "cover the gaps" of their educational system by aligning their decisions with unquestionable, widely embraced practices (ibid.).

Building on the above ideas, it could be argued that over the past few years a new trend of "education governance" has been making its first steps, driven by IOs

(Grek, 2010). As Jones (2007, p.94, cited in Grek, 2010) points out, IOs have functioned as “purveyors of ideas” and Grek (2010, p.396) adds that they have reduced significantly the national autonomy on education policy.

This idea has been extended by Valverde (2014, p.576), who claims that standards of quality are defined by IOs. He suggests the term “radical advocates of education”, as well as “international regimes”, for all the organizations that drive nations to adjust their education policy to “internationally derived definitions of educational quality”. This tendency of IOs has been further explained by Dale and Robertson (2007), who maintain that the fact that education is a broad sector and does not entail any specific definition allows IOs to develop their own indicators of quality.

OECD has gained ground in the field of education and stands at a dominant position among other IOs, because of its principal driving force, the so-called “comparative turn” - “a scientific approach to political decision making” (Martens 2007, cited in Grek, 2009, p.25). PISA is one of the means by which OECD is making its greatest contribution in the area of education policy (Grek, 2009, p.25) and it is regarded to be “the most successful enterprise in Comparative Education” (Hopmann and Brinek, 2007). According to OECD (2004, p.12, cited in Wiseman, 2013), PISA’s main role is to reflect on the policy-making process of the educational sector by satisfying the need of countries to gain “policy lessons”.

In an attempt to evaluate the impact of PISA, an example could be drawn by Lawn and Grek (2012, p. 133), who investigated its placement in Europe and argued that its dataset is used as an explanatory tool of any reforms or ongoing policies. In some cases, changes in education that otherwise would be disregarded, can be established under the flag of PISA (ibid., p.134).

3. International Assessments as a Useful Tool in Education Policy

International tests of student performance could be regarded as a valuable source of information in several ways. According to Klieme (2013, p.116), international assessments offer indicators of evaluating educational systems and play a vital role in the understanding of “educational effectiveness”. He mentions that these studies are linked to policy-making by providing information on how educational goals were selected and prioritized in the various educational systems, identifying elements that could be controlled by a system’s administration and by offering “best practices” of specific systems that could be seen as reference points by other countries.

Lockheed (2013) supports the opinion that cross-national studies could draw attention to some areas of education policy that could not be evaluated with a similar effectiveness nationally. For instance, she suggests that curricular reforms, as well as attempts to ameliorate teaching methods, could be more easily stimulated by comparing a country’s practices with those of countries that achieved higher scores. In addition to that, Lockheed argues that investment practices are also a domain of the education policy in which international studies could be productive. Reporting the results of countries with equal economic standards, but with different scores in the assessments, could function as an incentive for the low-performing countries to amend their investment practices (ibid.).

Moreover, Lockheed (2013) concentrates on the impact of international assessments in developing countries and concludes that to some degree they have

influenced them in a positive way. Participating in international testing has been proved beneficial not only in reinforcing their educational system by affecting the areas of curriculum and teaching practice, but also by enhancing their capacity for assessment (ibid.).

Another thing worth mentioning is the fact that international assessments provide a valuable source of information to countries in which there is no national examination or to countries with a decentralized educational system that do not have a prescribed national curriculum. These nations could be benefited through international tests, as they could obtain a sense of their students' educational outcomes (Owen et al., 2004, p.10-11).

Drawing on the example of PISA, Owens (2013, p.43) proposes that on condition that researchers deal with the test's outcomes rigorously, they could contribute greatly to the advancement of social science fields. In parallel, she stresses the great amount of information that could be drawn from PISA data beyond student performance -inequalities, gender issues, etc.- that could enhance the world's perception of education internationally (p. 27 and 43).

In this context, PISA dataset can be used as a resource to highlight inequalities within a system that would have not been noticed otherwise. For instance, England -a country in which student performance has been found to be largely related to students' socio-economic status- has been further explored by Jerrim (2012) using data from PISA in order to reveal how achievement is distributed among the student population within the country. Similar findings could serve as an advantage to education policy by revealing aspects of education that require a supplementary attention by the side of governments.

4. Limitations of International Assessments' Data in Education Policy

According to Lawn and Segerholm (2011, p.45), "quantitative data produce new global norms about standards and measuring". Taking into account the significance of data in today's world, a question that arises is how reliable the evidence that international surveys provide it really is. Next, several arguments and studies are presented, which reveal a variety of limitations emerged from international tests that question the data itself, as well as its interpretation. These studies consider the weaknesses of international comparisons on forming league tables that direct world-wide educational policy decisions.

i. Reliability of Data and Rankings

Considering the case of PISA, Hopmann and Brinek (2007) stress the fact that the study is characterized by cultural biases and methodological limitations, which do not allow a clear picture of each country's educational reality and schooling to be framed.

Regarding the TIMSS test, variations of the countries' curricula reduce the assessment's objectivity and accuracy, even though it is designed to examine only the common items of the curricula (Ashcraft, 2009). The limitations of the international assessments become even more apparent when they generate different outcomes in the same country. The United States, for example, came twenty-ninth in the rankings of the 2009 PISA test in numeracy, while it reached the ninth place of the 2011 TIMSS test in mathematics (Buckingham, 2012, p.3).

Rankings are also criticized in terms of their reliability to guide education policy. As it is stressed by Tomlinson (2014, cited in Wilby, 2014a), the size and the context of each country appeared on the PISA league tables are not easily comparable. Another

noteworthy aspect is that forming rankings -which “judge” the effectiveness of educational systems- based solely on the tests’ outcomes could provide unreliable evidence, as student performance is not affected only by a country’s school environment. Meyer and Schiller (2013, p.207) claim that external factors to the educational process in schools, particularly social, economic and cultural, influence substantially PISA results. This argument raises doubts concerning conclusions drawn by rankings that seem to “blame” or “praise” the success of systems to provide education. This is because the educational system alone could not account for the overall educational situation in a country.

An illustrative example is the case of Finland; a country that has always stood on the top of the PISA scores (Buckingham, 2012, p.3). It is argued that out-of-school aspects may influence its high performance on PISA, indicatively its high levels of social equity, its minimal number of pupils to whom Finnish is not their first language and the fact that the Finnish language is less complex than other languages, which makes its acquisition from students less problematic (ibid., p.1). Considering this example, it could be inferred that rankings developed by tests’ results and used as indicators of an educational system’s success could lack of reliability.

ii. Interpretation of Rankings

Data of student performance is hugely embedded into the agenda of educational administrators, but a cautious translation of the evidence is often left behind (Earl and Louis, 2013, p.200-203). Considering the fact that the quality of a decision is based on the quality of the available data, a potential misuse in the interpretation of the collected evidence could lead to the formation of a misleading global view (ibid.).

The 2007 and 2010 reports by the “McKinsey and Company”¹, which, as Coffield (2012) mentions, have strongly affected education policy, could serve as an example. The reports translate data from international and national surveys into information that can be used by policy makers to gain an insight into successful practices from high-performing countries and improve their systems (Mourshed, Chijioke and Barber, 2010). However, by examining the first report, Alexander (2010) highlights the ambiguous way that it is presented. Among Coffield’s (2012) critical arguments against their reliability, stands their superficiality, the underestimation of the cultural factor and the technocratic way of their approach.

A number of studies have challenged the inferences drawn by rankings regarding the identification of “world class” schools. Zhao and Meyer (2013), for instance, investigated if the promotion of the “creative thinking” - a significant aspect of economic growth - through the educational system is an element of the PISA high-achieving East Asian countries. However, they found out that this feature is suppressed by their educational culture. On the contrary, discipline and submissiveness are the main cultural aspects that drive their system. This implicates that high ranking in standardized tests does not ensure success in every aspect that education could aim to.

A similar view is held by Heyneman (2013), who suggests that East Asian

¹ “How the world’s best-performing school systems come out on top” and “How the world’s most improved school systems keep getting better” are the titles of the 2007 and 2010 McKinsey’s reports respectively (Mourshed, Chijioke and Barber, 2010).

countries should not be seen as a role model in education, as students of these countries suffer from stress and endless out-of-school tutoring in order to succeed in school. Rankings fail to disclose those aspects of the educational reality of high-performing countries. Consequently, education policy guided by conclusions of international studies is subject to misleading interpretations of a “successful” educational system’s characteristics.

All in all, Biesta (2008, p.35) points out that policy produced by conclusions drawn by league-table comparisons is subject to any limitations that these surveys entail; unreliable data or misleading inferences. He explains that the anticipated limitations do not only refer to the lack of “technical validity”, but also to the lack of “normative validity” of the measurements. In other words, to the possibility of getting distracted by unreliable data is added the risk of getting carried away by overestimating the indicators of performance and placing them as a principal goal. In this way, the initial purpose is neglected and therefore, “indicators of quality become mistaken for quality itself” (ibid.).

5. Implications in Education Policy

As detailed below, there is a large amount of literature produced to address the consequences of using the outcomes of international studies in the formation of education policy. Some arguments reflect upon the implied intentions regarding their use by both IOs and governments. Other arguments allude to the anticipated direction that education will be driven to follow by concentrating on the “standards of quality” that these studies promote.

i. The Nature of the “Standards of Quality”

As it has been explained previously, education policy is greatly affected by the “standards of quality” that IOs have founded through their studies. Hence, in order to discuss their impact on education policy, it would be necessary to take a closer look at the implicated factors that surround the purposes of IOs through the educational assessments and, by extension, the nature of the standards themselves.

According to Nóvoa and Yariv - Mashal (2003, p.424), the need to develop comparative indicators that enable the measurement of the “efficiency” and “quality” of education is grounded in the increasing interconnection of economic competition with educational goals. In addition to that, as Dale and Robertson (2007) argue, IOs are driven by the idea of the significance of education as a principal determinant of economic prosperity.

In that perspective, Grek (2009, p.27) holds the view that PISA is concerned about the assessment of skills in domains that are prioritized in a market-oriented society: reading, mathematics and science. Other “secondary” skills, such as the arts and citizenship, are undermined (ibid.). Considering the fact that OECD is an economic and market-oriented organization per se (Meyer and Benavot, 2013), it could be argued that the nature of the skills assessed by PISA corresponds to the nature of OECD’s orientation in education policy; an orientation shaped by economic factors. Consequently, the “indicators of quality” established by PISA refer to a narrow range of skills, which are underpinned by a technocratic view of education.

Thus, it could be inferred that education policy shaped under the indicators

developed by IOs is mainly directed by economic intentions. This direction increases the importance of a skill-based education -a prerequisite for the advancement of economy (Alexander, 2010, p.804)- which could function as a constraint towards the overall role of education in society.

ii. Focus on Standards & Rankings

As it has been noted previously, governments concentrate their education policy on rankings and standards set by IOs. This focus on rankings raises questions of the extent to which policy makers eventually proceed to reforms that ‘matter’ for the enhancement of their educational system, as well as the degree to which meeting the prescribed educational standards that rankings suggest, would reinforce quality in education.

On one hand, a reason why governments give prominence to the rankings is highlighted by Morris (2011). As he claims, to some extent, the use of comparisons with high-achieving educational systems as undoubtable information of what is considered to be successful allows governments to promote the policies that suit their agendas. As it is indicated by the 2010 White Paper of the English government and its main points of reference, such as the McKinsey reports, there is a tendency of selectivity in the use of evidence, as well as “mixing and matching” information, which lacks of objectivity (ibid.). Consequently, in these cases, reforms made upon selective and subjective information could not provide a solid ground for educational advancement to take place.

On the other hand, a reason why governments use the rankings as a reference point of their policies is to reach a higher place in the league tables and outperform the rest of the countries (Alexander, 2010; Biesta, 2008). In detail, Alexander (2010, p. 801) states that an increasing number of wealthy countries, having already solved the educational problems that developing countries struggle to address, take part in a competition pursuing a “world class” position in the educational scene. The reason why governments have raised a strong interest in comparing the rankings of their educational systems with those of their competitors is justified by Valverde’s (2014, p.576) stance that policy makers relate the productivity of their educational systems with the market-based global competition. As Valverde (2014) explains, investing in educational effectiveness is an imperative for a “knowledge economy”.

According to Biesta (2008, p.34), international comparisons of student achievement foster this competition, as they are portrayed through league tables. The so-called “league-table studies” aim to raise nations’ awareness on their position in the global scale and their inferences are used as “evidence-based” information that guides the planning of education policy in the name of a “raising standards” need (ibid.). In this context, educational experts develop sets of actions that could be adopted by policy makers in order to lead their country to a higher place in the rankings and therefore ensure their nation’s economic prosperity (Auld and Morris, 2013).

An indicative example that illustrates this need for “winning” is the response of the English government after the diffusion of the PISA outcomes in 2010: “The truth is, at the moment we are standing still while others race past... We have no choice but to be this radical if our ambition is to be world-class” (Department for Education, 2010, p.3-4). In this regard, Alexander’s (2012) words illustrate the

competitive dimension imposed to today's global education: "Like all races, I need hardly add, the global education race allows only two outcomes, winning or losing".

In response to the focus of governments to follow this "race", some arguments have been raised concerning the degree to which they eventually benefit their educational system. As it is stressed by Wilby (2014a), for instance, education policy actors anticipate anxiously the outcomes of PISA with the hope that the students of their nation have outperformed the rest of the world. With the spotlight placed on the rankings, approximately half of the participated countries have proceeded to considerable educational reforms (ibid.). However, they often resort to changes that do not have the potential to be proved beneficial in the long run, but they function as a quick solution, just in the hope of achieving a higher place in the next round of rankings (Wilby, 2014b).

All in all, as Ball (2014) maintains, the education world is nowadays under the control of numbers and rankings, which determine the conceptualization of education policies. In this respect, Valverde (2014, p.585) points out the lack of "empirical verification" that achieving the proposing educational standards – inferred by the rankings – reinforces the quality of education. In the same vein, as Alexander (2010, p.801) mentions, the fact that "world class" is mainly shaped by the outcomes of the international assessments implies that reaching this worldwide recognition, entails the risk of creating educational systems that emphasize narrowly the notion of learning and undervalue the educational "quality, equity and governance"; aspects that define a system which is "civilised as well as competitive".

iii. Consequences on Education

For Valverde (2014, p.576) quality today is connected to educational outcomes and as Ozga et al. (2011, p.2) note, "quality is conformity with standards". However, as it is indicated below, the proposed "standards of quality" of international assessments have drawn attention for criticism about the way "quality" is perceived. Moreover, central to the educational discussion have been the consequences of following these indicators on the role that education is supposed to play.

Olseen (2004, cited in Meyer and Benavot, 2013, p.12) argues that in the process of reaching the "indicators of quality", education is shifted from its concentration on national cultural and social aims to the pursuit of preparing students for the workforce. This shift that links education with economic intentions constitutes a threat to the civic orientation of education and, by extension, to the promotion of democratic values (ibid.). A similar stance about the loss of the democratic perspective of education is taken by Grubb and Lazerson (2006, p.301, cited in Meyer and Benavot, 2013, p.12). As Slee and Weiner (2000, cited in Townsend, 2001, p.121) claim, school effectiveness is simply concentrated on the "mechanics of schooling" and neglects to denote the "aims of schooling".

Moreover, teaching is shaped by a variety of factors that transform it into a complex procedure (Alexander, 2008, p.19). In essence, pedagogy is more than a technical issue and thus it cannot be treated as a series of "inputs", "processes" and "outcomes" (ibid., p.20). As it was stated by the founders of IEA, "treating the world as a laboratory" serves as a way to identify educational problems and successful practices as solutions (Murat and Rocher, 2004, p.190). Accordingly, OECD aims to investigate deeply the educational effectiveness by measuring the "resources (input)

and pupil outcomes (output)” (ibid.).

However, the complex pedagogical issues that cannot be monitored by indicators should also be taken into account (Alexander, 2008, p.43). As Alexander (2010, p.813) highlights, there is a tendency to “reduce quality to quantity in order that it can be indicated and measured”. Any aspect of education that deviates from the prescribed educational objectives is seen as an abnormality that makes education “difficult”, but this “difficulty” is what defines education after all (Biesta, 2001, p.386).

In that respect, a large amount of academics from twelve countries have recently sent a letter to OECD to express their concern on the extent to which league tables of PISA influence education negatively, by giving prominence to the fact that reforms should not be relied on “a single narrow measure of quality” (The Guardian, 2014). They claim that PISA “impoverishes our classrooms”, by highlighting the alienation of education from the multidimensional development and wellbeing of children that it should have aimed to (ibid.).

Finally, the importance of the proposed standards on shaping our picture of education quality is also criticized. Biesta (2008) emphasizes that although the growth of the “measurement culture” in education to some degree is fruitful, it insinuates that all educational activities should be determined by the produced “evidence-based” information. He expresses his concerns that the purpose of education is all too often disregarded and highlights the need to couple educational decision-making with a “value-based” evaluation of the decisions (ibid.). In that context, he proposes a turn from an “evidence-based education” to a “value-based education” (Biesta, 2010).

Conclusion

All things considered, it is not the international tests’ data itself that constitutes a threat to the future of education, but the way it is often promoted by IOs and used by governments. To my point of view, international studies of student achievement should only be seen as a supplementary tool by policy actors in education. In this way, they could play a vital role towards the advancement of some aspects of the educational systems. After all, educational outcomes based on numbers could never be regarded as a panacea that could lead any educational decision.

In other words, education policy could benefit from the knowledge that these surveys offer, provided that it is used cautiously. This means that policy makers should detach their educational decisions from the goal of achieving a higher place in the rankings that comparative studies promote. It is also very important that the limitations of these studies, regarding their methodology, their measurements and their impact on a potential reform that they could suggest, are to be taken into account during the policy-making process.

Looking more closely at the positive side of the spectrum, with regards to the rankings produced by international standardized tests, I would suggest that even if they can be misleading to some degree, they could be considered beneficial in the process of identifying educational inequalities or dysfunctional policy directions, to which no attention has been previously paid on a national level. This could prove a valuable application of the enormous datasets that these tests offer, as they can provide a useful catalyst for changes in cases where education is intentionally or unintentionally suppressed. In this context, educational outcomes of large-scale assessments could build momentum for beneficial policy reform.

On the other hand, overvaluing the significance of the rankings and translating them into levels of educational quality, by ignoring the fact that they mirror a narrow and often an unreliable dimension of the educational reality, could prove disastrous for the role that education will play in the future. Aligning education policy with objectives that are solely derived from the international benchmarking, automatically entails an acceptance of the fact that education should aim to economic and market-oriented goals; objectives that the “indicators of quality” of these studies promote. Biesta’s words feature precisely the significance of understanding what we value in education: “Whether a high score on TIMSS, PIRLS or PISA does indeed indicate good education is an entirely open question that crucially depends on what we expect from education...” (Biesta, 2009).

Finally, as Alexander (2010, p.816) suggests, an “educational consciousness”, which does not only correspond to the economic pursuits of education, but it is also defined morally, is a requirement in today’s globalized world. This is the only way to achieve true “world class education” (ibid.).

References

- Alexander, R. (2008). *Education for all, the quality imperative and the problem of pedagogy. Research Monograph No 20*. CREATE, Institute of Education, University of London.
- Alexander, R. (2010). ‘World class schools’ noble aspiration or globalised hokum?. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, [online] 40(6), pp. 801-817.
Available at:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057925.2010.523252#.VLwZDEesURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Alexander, R. (2012). *Visions of Education, Roads to Reform: The global educational race and the Cambridge Primary Review*. (Lecture). Universidad Gabriela Mistral, Santiago, Chile.
Available at: http://cprtrust.org.uk/wp-content/uploads/2014/06/Alexander_Chile_GMU_lecture_1_121030.pdf [Accessed 16 Dec. 2014].
- Ashcraft, C. (2009). *Comparing U.S. K-12 Students’ Math and Science Performance Internationally. What are the facts, what do they mean for educational reform, and how do I talk effectively about the issues?*.
[online] National Center for Women & Information Technology (NCWIT).
Available at: <http://www.ncwit.org/sites/default/files/resources/talkingpoints-mathscience.pdf> [Accessed 17 Feb. 2015].
- Auld, E. (2014). Development Inc. and the Ghost in the Machine: The Idea of Global Governance. *Norrag News*, [online] (51), p. 27.
Available at:
<http://www.norrag.org/fileadmin/Full%20Versions/NN51.pdf> [Accessed 11 Jan. 2015].
- Auld, E. and Morris, P. (2013). Comparative education, the ‘New Paradigm’ and policy borrowing: constructing knowledge for educational reform. *Comparative Education*, [online] 50(2), pp. 129-155.
Available at:

- <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03050068.2013.826497#.VLvizke sURo> [Accessed 14 Dec. 2014].
- Ball, S. (2014). Education and the tyranny of numbers. [Blog] *IOE London Blog*. Available at: <https://ioelondonblog.wordpress.com/2014/11/16/education-and-the-tyranny-of-numbers/> [Accessed 13 Jan. 2015].
- Berry, R. and Adamson, B. (2011). Assessment Reform, Past, Present and Future. In: R. Berry and B. Adamson, eds. (2011). *Assessment reform in education*. Dordrecht: Springer.
- Biesta, G. (2001). How difficult should education be?. *Educational Theory*, [online] 51(4), pp. 385-400.
Available at:
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1741-5446.2001.00385.x/abstract>
[Accessed 15 Jan. 2015].
- Biesta, G. (2008). Good education in an age of measurement: on the need to reconnect with the question of purpose in education. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, [online] 21(1), pp. 33-46.
Available at: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11092-008-9064-9>
[Accessed 22 Dec. 2014].
- Biesta, G. (2009). *Good Education: What it is and why we need it*. (Lecture). The Stirling Institute of Education.
Available at:
<https://www.scribd.com/doc/242597554/Biesta-2009-Good-Education-What-It-is-and-Why-We-Need-It> [Accessed 12 Jan. 2015].
- Biesta, G. (2010). Why 'What Works' Still Won't Work: From Evidence-Based Education to Value-Based Education. *Studies in Philosophy and Education*, [online] 29(5), pp. 491-503.
Available at: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11217-010-9191-x>
[Accessed 22 Dec. 2014].
- Buckingham, J. (2012). *Keeping PISA in Perspective: Why Australian Education Policy Should Not Be Driven by International Test Results*. Issue Analysis No. 136. [online] The Centre for Independent Studies (Australia). Available at: <http://www.cis.org.au/images/stories/issue-analysis/ia136.pdf> [Accessed 19 Feb. 2015].
- Coffield, F. (2012). Why the McKinsey reports will not improve school systems. *Journal of Education Policy*, [online] 27(1), pp.131-149. Available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680939.2011.623243#.VLwaKE esURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Cowen, R. (2006). Acting comparatively upon the educational world: puzzles and possibilities. *Oxford Review of Education*, [online] 32(5), pp.561-573. Available at: <http://www.jstor.org/stable/4618682> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Dale, R. and Robertson, S.L. (2007). New arenas of global governance and international organisations: reflections and directions. In: K. Martens, A. Rusconi and K. Lutz, eds. (2007). *Transformations of the State and Global Governance*. London: Routledge.
- Department for Education, (2010). *The Importance of Teaching: The Schools White Paper 2010*. London: Crown.
- Earl, L. and Louis, K. S. (2013). Data Use: Where to from here?. In: K. Schildkamp, M. K. Lai and L. Earl, eds. (2013). *Data-based decision making in education*.

- Dordrecht: Springer.
- Grek, S. (2009). Governing by numbers: the PISA 'effect' in Europe. *Journal of Education Policy*, [online] 24(1), pp. 23-37.
Available at:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680930802412669#.VLvhjEesURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Grek, S. (2010). International Organisations and the Shared Construction of Policy 'Problems': problematisation and change in education governance in Europe. *European Educational Research Journal*, [online] 9(3), pp. 96-406.
Available at:
<http://www.worldwords.co.uk/rss/abstract.asp?j=eerj&aid=4122&doi=1> [Accessed 16 Dec. 2014].
- Grek, S. (2013). Expert moves: international comparative testing and the rise of expertocracy. *Journal of Education Policy*, [online] 28(5), pp.695-709. Available at:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680939.2012.758825#.VLw3DUesURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Heyneman, S. (2013). The International Efficiency of American Education: the bad and the not-so-bad news. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Hopmann, S. and Brinek, G. (2007). Introduction: PISA According to PISA – Does PISA keep what it promises?. In: S. Hopmann, G. Brinek and M. Retzl, eds. (2007). *PISA zufolge PISA - PISA According to PISA*. Wien: Lit.
- Jerrim, J. (2012). The Socio-Economic Gradient in Teenagers' Reading Skills: How Does England Compare with Other Countries?. *Fiscal Studies*, 33(2), pp.159-184.
- Kamens, D. (2013). Globalization and the Emergence of an Audit Culture: PISA and the search for 'best practices' and magic bullets. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Kirsch, I., Lennon, M., Davier, M., Gonzalez, E., Yamamoto, K. (2013). On the growing importance of International Large-Scale Assessments. In: M. Davier, E. Gonzalez, I. Kirsch, and K. Yamamoto, eds. (2013). *The Role of International Large-Scale Assessments: Perspectives from Technology, Economy, and Educational Research*. Dordrecht: Springer.
- Klieme, E. (2013). The role of Large-Scale Assessments in Research on Educational Effectiveness and School Development. In: M. Davier, E. Gonzalez, I. Kirsch, and K. Yamamoto, eds. (2013). *The Role of International Large-Scale Assessments: Perspectives from Technology, Economy, and Educational Research*. Dordrecht: Springer.
- Lawn, M. and Grek, S. (2012). *Europeanizing education*. Oxford: Symposium Books.
- Lawn, M. and Segerholm, C. (2011). Europe through experts and technologies. In: J. Ozga, P. Dahler - Larsen, C. Segerholm and H. Simola, eds. (2011). *Fabricating Quality in Education*, 1st ed. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Lockheed, M. (2013). Causes and Consequences of International Assessments in Developing Countries. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.

- Lundgren, U. (2011). PISA as a Political instrument: One History Behind the Formulating of the PISA Programme. In: M. Pereyra, H. Kotthoff and R. Cowen, eds. (2011). *PISA Under Examination: Changing Knowledge, Changing Tests, and Changing Schools*. [ebook] Rotterdam: Sense Publishers. Available at: <http://www.cese-europe.org/images/cese/general/pisa%20under%20examination.pdf> [Accessed 14 Dec. 2014].
- Maclean, R. and Watanabe, R. (2010). Foreword. In: R. Berry and B. Adamson, eds. (2011). *Assessment reform in education*. Dordrecht: Springer.
- Meyer, H. D. and Benavot, A. eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Meyer, H. D. and Schiller, K. (2013). Gauging the Role of Non-educational Effects in Large-scale Assessments: socio-economics, culture and PISA outcomes. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Morris, P. (2011). Pick n' mix, select and project; policy borrowing and the quest for 'world class' schooling: an analysis of the 2010 schools White Paper. *Journal of Education Policy*, [online] 27(1), pp.89-107. Available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680939.2011.596226#.VLvjHEesURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Mourshed M., Chijioke, C. and Barber, M. (2010). *How the world's most improved school systems keep getting better*. [online] Available at: <http://mckinseyonsociety.com/how-the-worlds-most-improved-school-systems-keep-getting-better/> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Murat, F. and Rocher, T. (2004). The methods used for international assessments of educational competences. In: J. Moskowitz and M. Stephens, eds. (2004). *Comparing learning outcomes*. London: RoutledgeFalmer.
- National Center for Education Statistics, (n.d.). *Program for International Student Assessment (PISA) - Overview*. [online] Available at: <http://nces.ed.gov/Surveys/PISA/> [Accessed 14 Jan. 2015].
- Nóvoa, A. and Yariv-Mashal, T. (2003). Comparative Research in Education: a mode of governance or a historical journey?. *Comparative Education*, [online] 39(4), pp.423-438. Available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0305006032000162002#.VLvjSkeSURo> [Accessed 15 Dec. 2014].
- Owen, E., Stephens, M., Moskowitz, J. and Gil, G. (2004). Toward education improvement: The future of international assessment. In: J. Moskowitz and M. Stephens, eds. *Comparing learning outcomes*. London: RoutledgeFalmer.
- Owens, T. (2013). Thinking beyond League Tables: a review of key PISA research questions. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Ozga, J., Dahler-Larsen, P., Segerholm, C. and Simola, H. eds. (2011). *Fabricating Quality in Education*. 1st ed. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Pereyra, M., Kotthoff, H. and Cowen, R. eds. (2011). *PISA Under Examination: Changing Knowledge, Changing Tests, and Changing Schools*. [ebook]

- Rotterdam: Sense Publishers.
Available at:
<http://www.ceseeurope.org/images/cese/general/pisa%20under%20examination.pdf> [Accessed 14 Dec. 2014].
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. and Losito, B. (2010). *Initial Findings from the IEA International Civic and Citizenship Education Study*. [online] Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
Available at:
http://www.mineducacion.gov.co/1621/articles-246644_archivo_pdf_ICCS.pdf [Accessed 7 Feb. 2015].
- The Guardian, (2014). *OECD and Pisa tests are damaging education worldwide - academics*. [online]
Available at: <http://www.theguardian.com/education/2014/may/06/oecd-pisa-tests-damaging-education-academics> [Accessed 13 Jan. 2015].
- TIMSS & PIRLS, International Study Center, (n.d.). *About TIMSS and PIRLS*. [online] Available at: http://timssandpirls.bc.edu/home/pdf/TP_About.pdf [Accessed 17 Jan. 2015].
- Townsend, T. (2001). Satan or Saviour? An Analysis of Two Decades of School Effectiveness Research. *School Effectiveness and School Improvement*, [online] 12(1), pp.115-129.
Available at:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1076/sesi.12.1.115.3461#.VLxAQkesURo> [Accessed 22 Dec. 2014].
- Valverde, G. (2014). Educational Quality: Global Politics, Comparative Inquiry, and Opportunities to Learn. *Comparative Education Review*, [online] 58(4), pp.575-589. Available at:
<http://www.jstor.org/discover/10.1086/678038?uid=3738032&uid=2&uid=4&sid=21105100406451> [Accessed 22 Dec. 2014].
- Wilby, P. (2014a). *Academics warn international school league tables are killing 'joy of learning'*. [online] The Guardian.
Available at: <http://www.theguardian.com/education/2014/may/06/academics-international-school-league-tables-killing-joy-of-learning> [Accessed 12 Jan. 2015].
- Wilby, P. (2014b). *Global school tests under attack as OECD accused of killing 'joy of learning'*. [online] The Guardian.
Available at: <http://www.theguardian.com/business/2014/may/06/oecd-pisa-tests-education-joy-of-learning> [Accessed 18 Jan. 2015].
- Wiseman, A. (2013). Policy Responses to PISA in Comparative Education Perspective. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.
- Zhao, Y. and Meyer, H. D. (2013). High on PISA, Low on Entrepreneurship? What PISA Does Not Measure. In: H. D. Meyer and A. Benavot, eds. (2013). *PISA, power, and policy: the emergence of global educational governance*. Oxford: Symposium Books Ltd.

Αικατερίνη Στρίγγα

(Εκπαιδευτικός. Μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης)

Ζητήματα μειονοτήτων στη Ρουμανία

Basic issues of national minorities in Romania

Abstract

The purpose of this paper is to present the basic issues of national minorities that Romania had to face in the post-communist period in order to achieve her integration into European Union.

The study presents the legal organization of national minorities (Hungarian minority, German minority and Roma) after the fall of the communist regime. Specifically, refers to the First Constitution of the post-communist period in 1991 and to the first attempts for recognition of minority rights and their representation in Parliament. Moreover, there are detailed reports on the provisions of the Revised Constitution in 2003 and on all organizations according to which the national minorities gained representation rights in the sectors of social life. First of all in the field of education, the minority students have the right to be evaluated in their native language and the opportunity to learn the history and the traditions of their origin-country. In areas where the percentage of minority population exceed 20%, citizens have the opportunity to obtain information from local authorities in their native language. Furthermore, there is free television and radio broadcasting of all programs in minority language and provision for bilingual signage. Whereas, the Revised Constitution guarantees officially the religious tolerance and ensures the elimination of any kind of crime with a racist character.

Afterwards, there is a description of the most important historical events that have sharpened the conflict between Romania and Hungary and all violent episodes against the Hungarian minority in Romania before the final rupture of communism. The gradual improvement of countries' relations came due to a series of diplomatic plans such as the Project on Ethnic Relations, the signing of Treaty in 1995 and the political action of Hungary in 2001 for the protection of the Hungarian minority in neighboring states. Contrary to the positive outcome of Hungarians' situation, Roma continued to experience physical and verbal racist attacks even after the fall of Ceausescu. However from 2001 have been many efforts by the Romanian state and European organizations in order to improve their living conditions, to reinforce their representation in local and national level and to ensure at least the basic education to all children. At the same time are under investigation the actual reasons of failure on the effort of their social integration. Finally, it is important to mention that the other national minorities because of their limited population, never became a political threat to the Romanian government.

In conclusion, the post-communist Romania has offered to minority population all the necessary rights that were important for maintaining stability and democracy in the region and created favorable conditions for their entry into Europe.

Key words: national minorities, Romania, European Union

1. Εθνικές μειονότητες στη Ρουμανία

Το 11% περίπου του πληθυσμού της Ρουμανίας αποτελείται από μειονότητες. Οι εθνικές μειονότητες της Ρουμανίας είναι οι εξής, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 2011¹:

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ	
Ούγγροι	1.227.623 (6,5%)
Ρομά	621.573 (3,3%)
Ουκρανοί	50.920 (0,3%)
Γερμανοί	36.044 (0,2%)
Τούρκοι	27.698 (0,1%)
Ρώσοι	23.487 (0,1%)
Τάταροι	20.282 (0,1%)
Σέρβοι	18.076 (0,1%)
Σλοβάκοι	13.654 (0,1%)
Βούλγαροι	7.336
Κροάτες	5.408
Έλληνες	3.668
Εβραίοι	3.271
Ιταλοί	3.203
Πολωνοί	2.543
Τσέχοι	2.477
Κινέζοι	2.017
Csángó	1.536
Αρμένιοι	1.361
Γιουγκοσλάβοι	1.264

1.1. Η ουγγρική μειονότητα

Η ουγγρική μειονότητα είναι η πιο πολυπληθής στη Ρουμανία. Οι Szeklers που

¹ National Institute of Statistics, (2011), *press release No. 159 of July 4th, 2013 on the final results of Population and Housing Census, demographic characteristics of population*. Διαθέσιμο στο: http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/RPL/RPL%20rezultate%20definitive_e.pdf, σελ. 1-2.

ανήκουν στο ουγγρικό στοιχείο αποτελούν ένα εθνολογικά διαφορετικό τμήμα της μειονότητας που ωστόσο μελετάται ως όλο με τους Ούγγρους-Μαγυάρους. Το 1977 ο Τσαουσέσκου, γνωρίζοντας ότι αποτελούν το 1/3 των Ούγγρων, τους έδωσε τη δυνατότητα να ξανακερδίσουν την ταυτότητά τους ως Szekler, προκειμένου να μειώσει την αριθμητική δύναμη της ουγγρικής μειονότητας, ωστόσο λίγοι το έπραξαν, με αποτέλεσμα η μετακίνηση τους μέσα στους Ούγγρους να χαρακτηρίζεται ως μόνιμη². Μιλούν ουγγρικά με λίγες διαλεκτικές διαφορές και χρησιμοποιούν αρχαίους τύπους της γλώσσας. Έχουν διατηρήσει τη θρησκεία των προγόνων τους, όντας Καλβινιστές ή Ουνίτες. Η πλειονότητα του ουγγρικού πληθυσμού (περίπου 2 εκατομμύρια κάτοικοι) κατοικεί στο δυτικό μέρος της χώρας, στην Τρανσυλβανία³.

1.2. Η μειονότητα των Ρομά

Οι Ρομά αποτελούν κατά πολλούς τη μεγαλύτερη εθνική ομάδα κάτι που στατιστικά δεν αποτυπώνεται γιατί αντιδρούν στο να δηλωθούν ως τσιγγάνοι⁴. Τα δημογραφικά στοιχεία του 2011 υπολογίζουν τους Ρομά σε 620.000, ωστόσο ο αριθμός αυτός υπάρχει πιθανότητα να είναι τρεις ή και τέσσερις φορές μεγαλύτερος⁵ και στην πραγματικότητα είναι σχεδόν ίσος ή και μεγαλύτερος από τον αριθμό της ουγγρικής μειονότητας⁶. Άλλωστε, οι διαδικασίες συλλογής δεδομένων για τα δημογραφικά στοιχεία είναι πολλές φορές μη συμβατές με τα πρότυπα του καταυλισμού των Ρομά⁷.

1.3. Η γερμανική μειονότητα

Η γερμανική μειονότητα της Ρουμανίας εμπεριέχει δύο κοινότητες: τους Σάξονες και τους Σουαβούς. Οι πρώτοι εγκαταστάθηκαν στη Ρουμανία ήδη από τον 12^ο αιώνα μετά από πρόσκληση του βασιλιά Geza II και διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στον οικονομικό και πολιτισμικό τομέα. Οι Σουαβοί έφτασαν τον 18^ο αιώνα από τη νότια Γερμανία. Στα μέσα του 1970 η γερμανική μειονότητα απαριθμούσε 400.000 Γερμανούς, ωστόσο το ποσοστό αυτό μειωνόταν συνεχώς, φτάνοντας στο μισό στα μέσα της επόμενης δεκαετίας, λόγω μετανάστευσης στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στην Ανατολική Γερμανία, στη Γιουγκοσλαβία και άλλες ανατολικές χώρες. Ως μειονότητα έχουν υποστεί υποβιβασμό των δικαιωμάτων τους σε σχέση με τους Ούγγρους τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην έκδοση κειμένων στη γερμανική⁸. Μετά την πτώση του Τσαουσέσκου άρχισαν να οργανώνονται ξανά με

² Schöpflin G. & Poulton H., «Romania's Ethnic Hungarians, a Minority Rights Group Report», (Απρίλιος 1990) *British Library Cataloguing in Publication Data, Expedite Graphic Limit, London*, σελ. 7.

³ Κοπά Μ., *Οι μειονότητες στα μετά-κομμουνιστικά Βαλκάνια πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*, (Νέα Σύνορα, Αθήνα 1997), σελ. 114 · George Schöpflin & Hugh Poulton, ό.π., σελ. 3

⁴ Κοπά Μ., ό.π., σελ. 127-128.

⁵ Preoteasa A., «Roma women and precarious work: evidence from Romania, Bulgaria, Italy and Spain», (2013), *Revista de cercetare intervenie social*, vol. 43, σελ. 156.

⁶ Cernicova M. & Ghinea A., *Local Administration - an Important Playground for Ethnic Minorities in Romania*, (2002). Διαθέσιμο στο: <http://www.fes.hr/E-books/pdf/National%20Minorities%20in%20SE%20Europe/02.pdf> σελ. 9.

⁷ Stroschein S., «NGO Strategies for Hungarian and Roma Minorities in Central Europe», (March 2002) *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* Vol. 13, No. 1, σελ. 6.

⁸ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 5.

την ψήφιση αντιπροσώπων σε τοπικό επίπεδο, με σκοπό να προωθήσουν τα αιτήματά τους για μειονοτική εκπαίδευση και για μετάδοση τηλεοπτικών προγραμμάτων στη γερμανική γλώσσα⁹.

1.4. Οι υπόλοιπες μειονότητες

Οι υπόλοιπες μειονότητες, μικρότερες σε αριθμό, ποτέ δεν αποτέλεσαν πολιτική απειλή για τη ρουμανική κυβέρνηση¹⁰. Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι κατά τις εκλογές του 2004 και του 2008 έχουμε μία αύξηση της εκπροσώπησης τους στη Βουλή ως λογική συνέπεια της παραχώρησης μιας κοινοβουλευτικής έδρας σε κάθε εθνική μειονότητα, σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη αρ. 59 του 1991¹¹. Κάτι αντίστοιχο ωστόσο δεν παρατηρείται σε τοπικό επίπεδο μιας και στις εκλογές του 1996 και 2000 της περιφέρειας Timis, της μεγαλύτερης σε έκταση και δυτικότερης περιοχής της Ρουμανίας, εμφανίζεται μία μείωση των τοπικών συμβούλων της γερμανικής, σερβικής, βουλγαρικής, ουκρανικής μειονότητας, ενώ η εβραϊκή κοινότητα δεν κατόρθωσε να αποκτήσει ποτέ θέση στο τοπικό συμβούλιο¹².

2. Θρησκευτικές μειονότητες

Μεγάλη ανομοιογένεια παρουσιάζει η Ρουμανία και ως προς το θρήσκευμα. Η πλειονοψηφία των Ρουμάνων είναι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, ωστόσο υπάρχουν και οι ακόλουθες επίσημα αναγνωρισμένες θρησκείες: ο Καθολικισμός, ο Καλβινισμός, ο Λουθηρανισμός, ο Ουνιταρισμός, ο Εβραϊσμός και ο Μουσουλμανισμός. Συγκεκριμένα, οι Ούγγροι είναι καθολικοί, καλβινιστές ή ουνίτες, οι Γερμανοί Σάξονες είναι κατά βάση λουθηριανοί, ενώ βαπτιστές είναι μόνο Ρουμάνοι¹³. Το Μουσουλμανισμό ασπάζονται οι Τούρκοι και οι Τάταροι¹⁴. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 το 86,5% των κατοίκων ασπάζεται την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, το 4,6% τη ρωμαιοκαθολική θρησκεία, το 3,2% τη μεταρρυθμιστική θρησκεία, το 1,9% τον Πεντηκοστιανισμό, το 0,8% την ελληνοκαθολική θρησκεία, το 0,6% είναι βαπτιστές, το 0,4% αντιβεντιστές, το 0,2% δήλωσε αθεΐα και το υπόλοιπο 1,8% δήλωσε άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις από τις προαναφερθείσες¹⁵.

3. Νομική οργάνωση των μειονοτήτων.

Σύνταγμα

Το 1991 με την έκδοση Συντάγματος η Ρουμανία προβάλλεται ως ένα κράτος ανεξάρτητο, αδιαίρετο και ενιαίο. Αυτή όμως η διατύπωση οδηγεί στην παρερμηνεία πως ο πληθυσμός είναι ομοιογενής, πράγμα που δεν υφίσταται. Παρόλο που σύμφωνα

⁹ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 21.

¹⁰ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 5.

¹¹ King R. & Marian C., «Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania», (August 2012) *East European Politics and Societies*, Volume 26, Number, σελ. 566, 573.

¹² Cernicova M. & Ghinea A., ό.π., σελ. 14-15.

¹³ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 6.

¹⁴ King R. & Marian C., ό.π., σελ. 565.

¹⁵ National Institute of Statistics, ό.π., σελ. 2.

με το άρθρο 6 αναγνωρίζεται το δικαίωμα στα μέλη των μειονοτήτων να προβάλλουν, να διατηρήσουν και να αναπτύξουν την εθνική, πολιτιστική και θρησκευτική τους ταυτότητα, δεν λαμβάνεται κανένα μέτρο από την κυβέρνηση για τη διασφάλιση της προστασίας αυτού του δικαιώματος¹⁶. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι γίνεται αναγνώριση των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε κάθε μειονοτική ομάδα αλλά όχι αναγνώριση των συλλογικών δικαιωμάτων της ομάδας¹⁷, εξαιτίας του φόβου πιθανής αυτονομίας και απόσχισης¹⁸. Προβλέπεται ακόμα σύμφωνα με το άρθρο 59 ότι οι κομματικές οργανώσεις των μειονοτήτων που δεν κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν το απαραίτητο ποσοστό για να μπουν στο Κοινοβούλιο, αποκτούν αυτοδίκαια μία έδρα στη Βουλή¹⁹. Όσο για το θέμα της γλώσσας διδασκαλίας, ως επίσημη γλώσσα σύμφωνα με το άρθρο 32 αναγνωρίζεται η ρουμανική, ενώ εγγύαται παράλληλα το δικαίωμα των μειονοτήτων να διδάσκονται στη μητρική τους γλώσσα, κάτι που ωστόσο αφήνεται σε μεγάλα περιθώρια αυθαιρεσίας²⁰. Το 2003 κρίθηκε αναγκαία η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1991, πράγμα που άλλωστε αποτέλεσε απαραίτητο βήμα για την ενσωμάτωση της Ρουμανίας στην ΕΕ και υλοποιήθηκε εντός των στενών χρονικών περιθωρίων των δύο ημερών. Με το άρθρο 4 του Συντάγματος ορίστηκε ότι όλοι οι πολίτες είναι ίσοι ανεξαρτήτως φυλής, εθνικότητας, προέλευσης, γλώσσας, θρησκείας, φύλου γνώμης, πολιτικών πεποιθήσεων, οικονομικής κατάστασης ή κοινωνικής προέλευσης. Το άρθρο 16 αναφέρει την ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο χωρίς καμία διάκριση²¹. Με το άρθρο 120 προβλέπεται η χρήση των μειονοτικών γλωσσών στη δημόσια διοίκηση, ενώ με το άρθρο 128 επιτρέπεται η χρήση των μειονοτικών γλωσσών στις καταθέσεις των πολιτών στα δικαστήρια με τη βοήθεια διερμηνέων²². Φυσικά, μέσα στην αναθεώρηση συμπεριλαμβάνονται και οι τροποποιήσεις που επιβάλλονται από την υπογραφή της Σύμβασης-Πλαισίου, η οποία αναλύεται διεξοδικά παρακάτω.

Σύμβαση-Πλαίσιο

Η Σύμβαση-Πλαίσιο, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Φεβρουαρίου το 1998, αποτελεί μία συνθήκη όλων των Κρατών-Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης με σκοπό την Προστασία των δικαιωμάτων των Εθνικών Μειονοτήτων²³. Επομένως καθίσταται κατανοητό ότι και η Ρουμανία αναγκάστηκε να συμπεριλάβει τις αρχές και τους σκοπούς της Σύμβασης στην εθνική της νομοθεσία και τις πολιτικές της.²⁴ Οι διατάξεις της Σύμβασης-Πλαισίου καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, που περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τα εξής²⁵:

¹⁶ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 122.

¹⁷ Petraru R., «Protection of national minorities in Romania and republic of Moldova. Guidelines», (2011) *CES Working Papers, III, (2)*, σελ. 333· Κοππά Μ., ό.π., σελ. 124.

¹⁸ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 124.

¹⁹ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 123.

²⁰ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 123-124.

²¹ Zhanarstanova M., «The impact of eu accession on rights of national minorities in Romania», (2014) *Cinq Continents, Revue Humaine Electronique de Geographie, Volume 2 / Numéro*, σελ. 28.

²² Constantin S., «Linguistic policy and national minorities in Romania», (2004), *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, σελ. 5.

²³ Barnes & Olsthoorn, 2000: 8·

https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_brochure_Greek.pdf

²⁴ Barnes & Olsthoorn, 2000: 9

²⁵ https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_brochure_Greek.pdf

- τη μη-διάκριση
- την προώθηση της αποτελεσματικής ισότητας.
- την προώθηση των συνθηκών που ευνοούν τη συντήρηση και την ανάπτυξη του πολιτισμού, της θρησκείας, της γλώσσας και των παραδόσεων.
- την ελευθερία συνάθροισης, συνεταιρισμού, έκφρασης, σκέψης, συνείδησης και θρησκείας
- την πρόσβαση και τη χρήση των μέσων επικοινωνίας
- τις γλωσσικές ελευθερίες:
 - Τη χρήση της γλώσσας της μειονότητας σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους
 - τη χρήση της γλώσσας της μειονότητας ενώπιον διοικητικών αρχών
 - τη χρήση του ατομικού ονόματος στη γλώσσα της μειονότητας
 - την παροχή πληροφοριών ιδιωτικής φύσης στη γλώσσα της μειονότητας
 - τα τοπωνύμια στη γλώσσα της μειονότητας
- στην εκπαίδευση:
 - την εκμάθηση και τη διδασκαλία της γλώσσας της μειονότητας,
 - την ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων
- τις διασυνοριακές επαφές
- τη διεθνή και διασυνοριακή συνεργασία
- τη συμμετοχή στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή.
- τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή.
- την απαγόρευση αναγκαστικής αφομοίωσης.

Η Ρουμανία, όπως και όλα τα υπόλοιπα Κράτη-Μέλη, υποχρεώθηκε να συντάσσει εκθέσεις προς την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις οποίες περιγράφει πώς εφαρμόζεται στη χώρα τους η Σύμβαση. Η Επιτροπή Υπουργών έχει αναθέσει τη μελέτη αυτών των εκθέσεων στη Συμβουλευτική Επιτροπή, που αποτελείται από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες. Κατά τη μελέτη των εκθέσεων η Συμβουλευτική Επιτροπή μπορεί συμπληρωματικά να λάβει υπόψη της στοιχεία που υποβάλλονται από άλλες πηγές, μεταξύ των οποίων από μειονότητες και ΜΚΟ. Έπειτα διατυπώνει τις γνωμοδοτήσεις της για την υλοποίηση των αρχών της Σύμβασης. Τον τελευταίο λόγο έχει η Επιτροπή Υπουργών, η οποία θα εξετάσει τότε την Κρατική Έκθεση και τις γνωμοδοτήσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής για να διαμορφώσει τα τελικά συμπεράσματα και, όπου αρμόζει, να κάνει τις ανάλογες συστάσεις προς το κράτος σχετικά με την αποτελεσματικότητα της υλοποίησης της Σύμβασης²⁶.

Οι αλλαγές που επήλθαν σε καίριους τομείς από τις προαναφερθείσες νομοθετικές τροποποιήσεις αναφέρονται στα παρακάτω υποκεφάλαια.

3.1. Εκπαίδευση

Ο Εκπαιδευτικός Νόμος του 1995 κατοχυρώνει με το άρθρο 118 το δικαίωμα στους πολίτες των μειονοτήτων να μελετούν και να λαμβάνουν οδηγίες στη μητρική τους γλώσσα σε όλους τους τύπους και τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Με το άρθρο 120 προβλέπεται η δημιουργία εγχειριδίων γλώσσας και λογοτεχνίας που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των μειονοτήτων, ενώ τα εγχειρίδια της Ιστορίας και της Γεωγραφίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι μεν γραμμένα στη μητρική

²⁶ Barnes & Olsthoorn, 2000: 14

γλώσσα της κάθε μειονότητας αλλά ακολουθούν το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα με εκείνα των ρουμανικών σχολείων. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προβλέπεται η διδασκαλία των ίδιων μαθημάτων με εγχειρίδια και αναλυτικά προγράμματα στη ρουμανική γλώσσα, αλλά η εξέταση γίνεται στη μητρική γλώσσα της κάθε μειονότητας²⁷. Όσο για το μάθημα της ιστορίας και των παραδόσεων της μειονότητας μπορεί να εισαχθεί ως αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ στην πρωτοβάθμια μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μάθησης στα πλαίσια του μαθήματος της γλώσσας²⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 119, κατόπιν αιτήσεως και λαμβάνοντας υπόψη την τοπική ανάγκη, προβλέπεται η δημιουργία ομάδων, τάξεων, τμημάτων ή σχολικών μονάδων για τη διδασκαλία της γλώσσας των εθνικών μειονοτήτων²⁹. Με το άρθρο 123 του νόμου 1995 και την τροποποίηση αυτού το 1999 επιτράπη η ίδρυση ιδιωτικών τριτοβάθμιων ιδρυμάτων που μπορούν να διοικηθούν από μέλη των μειονοτικών ομάδων³⁰.

3.2. Τοπική αυτοδιοίκηση και αστυνομική δύναμη

Το 2001 με πρωτοβουλία του Σχεδίου Δράσης Εθνικών Σχέσεων³¹, εκδόθηκε ο νόμος 215 που προσέφερε το δικαίωμα στις μειονότητες να λαμβάνουν υπηρεσίες από τις τοπικές αρχές στη μητρική τους γλώσσα³², καθώς και να κατοχυρωθεί η δίγλωσση σηματοδότηση στα ονόματα πόλεων και χωριών σε περιοχές που οι μειονότητες ξεπερνούν το 20% του συνολικού πληθυσμού³³. Ακόμα επιτράπη η χρήση των μειονοτικών γλωσσών σε συνεδριάσεις του δήμου ή της περιφέρειας, αν το 1/3 των συμβούλων ανήκουν στη μειονότητα³⁴. Το άρθρο 10 του νόμου 360/2002 προβλέπει ότι όλα τα άτομα ανεξαρτήτου φύλου, θρησκείας, καταγωγής, εθνικότητας, οικονομικής κατάστασης ή κοινωνικής προέλευσης, που πληρούν τις προϋποθέσεις για την πρόσληψή τους ως δημόσιοι υπάλληλοι έχουν το δικαίωμα να πάρουν μέρος στις εισαγωγικές εξετάσεις των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών ή ακόμα και να προσληφθούν άμεσα. Το άρθρο 79 αναφέρει ότι οι περιοχές με μειονοτικό πληθυσμό που ξεπερνά το 20% πρέπει να απασχολούν αστυνομικούς που να μιλούν τη μητρική του γλώσσα³⁵.

3.3. Αντιμετώπιση του ρατσισμού

²⁷ Wilson D., «Minority Rights in Education Lessons for the European Union from Estonia, Latvia, Romania and the former Yugoslav Republic of Macedonia», (Δεκέμβριος 2002) *Stockholm Wallenberg Institute & SIDA*, σελ. 66-68 · Constantin S., ό.π., σελ. 6.

²⁸ Constantin S., ό.π., σελ. 6.

²⁹ ό.π.

³⁰ Wilson D., ό.π., σελ. 71.

³¹ Burg S., «Case Analysis NGOs and Ethnic Conflict: Lessons from the Work of the Project on Ethnic Relations in the Balkans», (January 2007), *Negotiation Journal*, σελ. 18.

³² Zhanarstanova M., ό.π., σελ. 27 · Burg S., ό.π., σελ. 19 · Constantin S., ό.π., σελ. 4.

³³ Burg S. ό.π., σελ. 19 · Cernicova M. & Ghinea A., ό.π., σελ. 13 · Levente S. & Valér V., «Ethnic minorities and local public administration in Romania. Cases of ethnocultural tension and segregation», (2003) ανακτήθηκε από: <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4098.pdf> σελ. 6 · Constantin S., ό.π., σελ. 9.

³⁴ Levente S. & Valér V., ό.π., σελ. 6.

³⁵ Constantin S., ό.π., σελ. 9-10.

Μία σημαντική πρωτοβουλία για την πάταξη εγκληματικών δράσεων ήταν η υιοθέτηση της επείγουσας θεσμικής διάταξης με αρ. 31 το 2002 που επέβλεπε την απαγόρευση οργανώσεων και συμβόλων με φασιστικό, ρατσιστικό και ξενοφοβικό χαρακτήρα καθώς επίσης των οργανώσεων και των συμβόλων που προωθούν το θαυμασμό προσωπικοτήτων υπαίτιων για εγκλήματα εναντίον της ειρηνικής συμβίωσης και της ανθρωπότητας³⁶.

3.4. Μέσα μαζικής ενημέρωσης

Με το άρθρο 82 του νόμου 504/2002 προβλέπεται σε περιοχές που η μειονότητα ξεπερνά το 20% του πληθυσμού τα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα να αναμεταδίδονται δωρεάν στη γλώσσα της αντίστοιχης μειονότητας³⁷.

3.5. Θρησκευτική ελευθερία

Με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2003 το άρθρο 29 κατοχυρώνει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της έκφρασης και των θρησκευτικών πεποιθήσεων σε κάθε πολίτη. Όλες οι θρησκείες είναι ελεύθερες να οργανωθούν σύμφωνα με τα δικά τους καταστατικά και απαγορεύεται κάθε μορφή διαμάχης ανάμεσα σε δύο θρησκείες διαφορετικών πεποιθήσεων. Επιπλέον, παραχωρείται το δικαίωμα στους γονείς να εξασφαλίσουν στα ανήλικα τέκνα τους την εκπαίδευση που είναι σύμφωνη με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις³⁸. Το 2006 ο νέος Νόμος περί θρησκευτικών ζητημάτων συμπεριφέρεται επί ίσοις όροις προς τις εκκλησίες και δεν χαρακτηρίζει ως εθνική εκκλησία την Ορθόδοξη, παρά την πλειονότητα του ορθόδοξου πληθυσμού³⁹.

4. Ίδρυση Οργανισμών προστασίας μειονοτήτων

Το καλοκαίρι του 1990, μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος του Τσαουσέσκου, οι εκπρόσωποι των μειονοτήτων διαμαρτυρήθηκαν στην κυβέρνηση για την παραμέληση των δικαιωμάτων τους. Η κυβέρνηση δημιούργησε την Επιτροπή Μειονοτήτων με σκοπό να εξετάσει τα προβλήματα των μειονοτήτων και να τα παρουσιάσει στη Κοινοβούλιο. Ωστόσο ελάχιστη πρόοδος σημειώθηκε στις μελέτες της Επιτροπής⁴⁰.

Η κυβέρνηση το Μάρτιο του 1993 αποφάσισε να ιδρύσει το Συμβούλιο των Εθνικών Μειονοτήτων, ως συνέχεια της Επιτροπής, επιδιώκοντας να μην παραμείνει η παρουσία του συμβολική. Έτσι δόθηκε σε κάθε μειονότητα το δικαίωμα να ασκεί βέτο σε κάθε απόφαση του Συμβουλίου που ασχολείται με τα συμφέροντά της⁴¹.

³⁶ Petraru R., ό.π., σελ. 332.

³⁷ Constantin S., ό.π., σελ. 9-10.

³⁸ <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/15989>

³⁹ Basescu T., «Romania: a model for religious and ethnic tolerance», (January 2008) *Springer*, Published online: 12 January 2008, σελ. 33.

⁴⁰ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 121-122.

⁴¹ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 125.

Το 1996 ιδρύεται το Τμήμα Προστασίας των Εθνικών Μειονοτήτων, επικεφαλής του συγκεκριμένου τμήματος ορίζεται ένα μέλος της Δημοκρατικής Ένωσης των Ούγγρων της Ρουμανίας και στόχος του είναι να προωθηθεί το ζήτημα των εθνικών μειονοτήτων ως προτεραιότητα της κυβερνητικής πολιτικής, δημιουργώντας ελπίδες για ουσιαστικές αλλαγές⁴². Η πρωτοβουλία αυτή προέρχεται από το Σχέδιο Δράσης Εθνικών Σχέσεων (Project on Ethnic Relations)⁴³. Το τμήμα πήρε πολλές από τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Εθνικών Μειονοτήτων⁴⁴.

Το Σχέδιο Δράσης Εθνικών Σχέσεων αποτελεί μια μη-κυβερνητική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1991 και οργάνωσε συζητήσεις για την ίδρυση μηχανισμών και τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ ρουμανικού κράτους και μειονοτήτων. Δημιούργησε σεμινάρια για την επίλυση των προβλημάτων στην εκπαίδευση, την τοπική διοίκηση και τη χρήση της ουγγρικής γλώσσας⁴⁵. Επίσης, οργανώθηκαν διαπολιτισμικά σχέδια δράσης, εκπαιδευτικά προγράμματα, εικαστικά δρώμενα και επιχορηγήθηκε η έκδοση σχολικών εγχειριδίων στις μειονοτικές γλώσσες για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση⁴⁶.

4.1. Σχετικά με την ουγγρική μειονότητα

4.1.1. Ιστορικά γεγονότα στη διαμάχη μεταξύ Ούγγρων και Ρουμάνων

Ιστορικά, μετά τη συνθήκη της Τριανόν το 1920, η περιοχή της Τρανσυλβανίας προσαρτήθηκε στη Ρουμανία η οποία για πολλά χρόνια υπήρξε σημείο διαμάχης μεταξύ Ρουμανίας και Ουγγαρίας⁴⁷. Κατά τη διάρκεια του Β'Π.Π οι Ούγγροι κατόρθωσαν να πάρουν πίσω την Τρανσυλβανία μέχρι το τέλος του πολέμου, όπου τελικά η κατοχή της πέρασε οριστικά στη Ρουμανία⁴⁸.

Οι σχέσεις μεταξύ Ρουμάνων και Ούγγρων χαρακτηρίζονται από μία μακρά ιστορία διαμάχης ήδη από τα πρώτα χρόνια του Μεσαίωνα. Ωστόσο, θα γίνει λόγος μόνο στα ιστορικά γεγονότα που επηρέασαν στη δημιουργία εθνικών ιδεολογικών αντιθέσεων. Μετά το τέλος του Β' Π.Π. η οπισθοχώρηση του ουγγρικού λαού στη νότια Τρανσυλβανία έγινε με μια σειρά από κτηνωδίες απέναντι στο ρουμανικό πληθυσμό, με αποτέλεσμα να χαθούν 900 ζωές, γεγονός που έχει καταγραφεί στη μνήμη των Ρουμάνων⁴⁹. Κατά τη δεκαετία του 80 κυκλοφορούσαν διάφορες θεωρίες για τους πρώτους κατόχους της Τρανσυλβανίας, με τις οποίες τόσο οι Ούγγροι όσο και οι Ρουμάνοι προσπαθούσαν να αποδείξουν την κυριότητά της. Αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας ήταν να αυξηθεί η πολιτική διαμάχη και η ένταση μεταξύ των δύο εθνικών ομάδων⁵⁰.

⁴² Alina A. BOT, «National minorities in Romania: governmental approach», (2009) *Lex et Scientia Internanional Journal*, Nrb.XVI-2, σελ. 433

⁴³ Burg S., ό.π., σελ. 18.

⁴⁴ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 433.

⁴⁵ Burg S., ό.π., σελ. 18.

⁴⁶ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 437.

⁴⁷ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 114· Stroschein S., «NGO Strategies for Hungarian and Roma Minorities in Central Europe», (March 2002) *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* Vol. 13, σελ. 4.

⁴⁸ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 114.

⁴⁹ Cernat V., «Ethnic Conflict and Reconciliation in Post-Communist Romania», (2012) *Springer Science & Business Media*, σελ. 24.

⁵⁰ Cernat V., ό.π., σελ. 25-26.

Με το Ρουμανικό σύνταγμα του 1952 ιδρύθηκε αυτόνομη Μαγυαρική Περιοχή με αναγνωρισμένα πολιτικά δικαιώματα. Όμως, στα τέλη της δεκαετίας του 50 διατηρήθηκε μια σκληρή στάση απέναντι στη μειονότητα καταργώντας την το 1956⁵¹.

Το καθεστώς Τσαουσέσκου, από το 1970 και μετά, διατήρησε μια στάση «ρουμανοποίησης» της Τρανσυλβανίας, δηλαδή μια προσπάθεια αφομοίωσης των μειονοτήτων, μετακινώντας βίαια ρουμανικό πληθυσμό στην περιοχή. Μάλιστα παρουσιάστηκε περιορισμός στη χρήση της ουγγρικής γλώσσας στην εκπαίδευση, απαγόρευση της ουγγρικής γλώσσας στο δημόσιο βίο, κατάργηση πολιτισμικών μειονοτικών θεσμών⁵², διακοπή μεταδόσεων τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών στα ουγγρικά, περιορισμός του ουγγρικού τύπου και συλλήψεις ατόμων που συνέτασσαν κείμενα αντίθετων προς το καθεστώς ιδεολογιών⁵³. Οι Ούγγροι χρησιμοποιήθηκαν από τον Τσαουσέσκου ως αποδιοπομπαίοι τράγοι, καθώς θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την οικονομική δυσπραγία της Ρουμανίας και ταυτόχρονα παρουσιαζόταν ως κίνδυνος για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας⁵⁴.

Το Δεκέμβριο του 1989 ο αντικομμουνιστής πάστορας László Tokes από την πόλη Timișoara συνέταξε επιστολή στην εκκλησιαστική ηγεσία προκειμένου να διαμαρτυρηθεί για την προσπάθεια συστηματοποίησης της εκκλησίας από τις αρχές, ενώ τον Ιούλιο του ίδιου έτους είχε προηγηθεί μια συνέντευξη του πάστορα στην οποία είχε αναφέρει τη συστηματική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως της ουγγρικής μειονότητας. Η στάση του αυτή τον έφερε σε διαμάχη με τον επίσκοπο László Papp, ο οποίος συνεργαζόμενος με τις αρχές προσπάθησε να τον απομακρύνει από το ποίμνιό του. Οι Ούγγροι υποστηρικτές του περικύκλωσαν την εκκλησία και στη συνέχεια ενισχύθηκαν από Ρουμάνους αυτόχθονες, διαδηλώνοντας ταυτόχρονα κατά του καθεστώτος Τσαουσέσκου. Αν και ο Tokes συνελήφθη, οι διαδηλώσεις συνεχίστηκαν στην πόλη και μάλιστα εξαπλώθηκαν και σε άλλες. Αυτή ήταν η αρχή της ρουμανικής επανάστασης που οδήγησε στην πτώση του Τσαουσέσκου. Ο Τσαουσέσκου, τελικά συνελήφθη και εκτελέστηκε τη μέρα των Χριστουγέννων⁵⁵. Κατά τη διάρκεια επεισοδίων στις αντι-κομμουνιστικές διαδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν βίαιες αντιδράσεις από μεγάλο μέρος του κόσμου. Ωστόσο, ενώ αγνοήθηκαν επεισόδια που εμπεριείχαν ακόμα και δολοφονίες μεταξύ Ρουμάνων, οι δράσεις των Ούγγρων που λιντσάρισαν Ρουμάνους αστυνομικούς μεταφράστηκαν και εν συνεχεία καταγγέλλθηκαν ως δράσεις εναντίον του ρουμανικού πληθυσμού και όχι ως δράσεις εναντίον υποστηρικτών του καταπιεστικού καθεστώτος⁵⁶.

Η επανάσταση του Δεκεμβρίου το 1989 δημιούργησε ελπίδες για συμφιλίωση μεταξύ ουγγρικού και ρουμανικού πληθυσμού. Το πρόγραμμα του Συμβουλίου του Μετώπου Εθνικής Σωτηρίας (National Salvation Front), που διαδέχτηκε την αρχηγία της χώρας, τον Ιανουάριο του 1990 προέβη σε παραχωρήσεις προς το μειονοτικό πληθυσμό, καταργώντας ωστόσο κάθε σκέψη για τοπική αυτονομία. Έγινε δεκτή η

⁵¹ Κοπά Μ., ό.π., σελ. 116.

⁵² Κοπά Μ., ό.π., σελ. 116.

⁵³ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 16.

⁵⁴ Cernat V., ό.π., σελ. 22-23.

⁵⁵ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 3, 19-20.

⁵⁶ Cernat V., ό.π., σελ. 26-27.

επαναλειτουργία μειονοτικών σχολείων, του πανεπιστημίου Bolyai και η λειτουργία του ραδιοφώνου στα ουγγρικά⁵⁷.

Τους πρώτους μήνες μετά την επανάσταση τα πράγματα έδειχναν θετικά για τις μειονότητες, κάτι που δεν διήρκεσε πολύ. Η ουγγρική μειονότητα οργανώθηκε στη Δημοκρατική Ένωση των Ούγγρων της Ρουμανίας (Democratic Alliance of Hungarian in Romania) και δεν άργησε να κατηγορηθεί για αποσχιστικά αιτήματα⁵⁸.

Τα επεισόδια μεταξύ ρουμανικού και ουγγρικού πληθυσμού ήταν πέρα από αναμενόμενα. Η πρώτη εθνική σύγκρουση στα μετά-κομμουνιστικά Βαλκάνια της ΝΑ Ευρώπης πραγματοποιείται στις 19 Μαρτίου το 1990, στην πόλη Tirgu Mures της Τρανσυλβανίας⁵⁹, μια πόλη σχεδόν ομοιόμορφα χωρισμένη στις δύο εθνικές ομάδες⁶⁰.

Αρχικά, η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο πλευρές ήταν ήπια, με τους Ούγγρους να διαπραγματεύονται με τις κεντρικές αρχές τη μετατροπή του πολύ-πολιτισμικού πανεπιστημίου Bolyai σε ουγγρικό πανεπιστήμιο. Οι Ρουμάνοι αντέδρασαν στο σχέδιο, καθώς ένας μεγάλος αριθμός Ρουμάνων μαθητών θα έπρεπε να μεταφερθεί σε άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα⁶¹. Η κατάσταση παρεκτράπη όταν εισήλθαν στην πόλη, οι κάτοικοι των γειτονικών ορεινών χωριών με σκοπό να «σώσουν» την κατάσταση. Οι πληροφορίες που δημοσιεύτηκαν εκείνες τις μέρες στον Τύπο δημιούργησαν επικίνδυνα εθνικά στερεότυπα. Για παράδειγμα, οι τοπικές ρουμανικές εφημερίδες αναφέρονταν σε προσπάθειες της Ουγγαρίας να εισβάλλει στο έδαφος της Ρουμανίας⁶², οι οποίες διαδίδονταν από την εθνικιστική οργάνωση Vatra Romaneasca (Ρουμανική Καρδιά)⁶³. Οι Ρουμάνοι με όπλα και μπουκάλια περικύκλωσαν τη Δημοκρατική Ένωση των Ούγγρων, προσπαθώντας να εισχωρήσουν στο κτίριο, με αποτέλεσμα να τραυματιστούν πολλοί Ούγγροι. Την άλλη μέρα 15.000 Ούγγροι και άλλοι υποστηρικτές συγκεντρώθηκαν στην κεντρική πλατεία της πόλης για να αντεπιτεθούν στους Ρουμάνους για τα επεισόδια της προηγούμενης μέρας. Τα επεισόδια και τα αλληπάλληλα χτυπήματα διήρκεσαν ως το πρωί της 21^{ης} Μαρτίου. Η ρουμανική κυβέρνηση κατηγόρησε την Ουγγαρία για την ένταση των επεισοδίων και ανέφερε ότι η ουγγρική μειονότητα προβάλλει με χάρτες και σχολικά εγχειρίδια την Τρανσυλβανία ως ουγγρικό έδαφος⁶⁴. Οι μόνοι που μπορούσαν να εμποδίσουν την κατάσταση ήταν η οργανωμένη παρέμβαση των αρχών που παρενέβησαν μόνο όταν πλέον το κακό είχε συμβεί⁶⁵.

Σύμφωνα με την Alina (2009) τα προαναφερθέντα επεισόδια επιβεβαιώνουν τις προγνώσεις για το μέλλον της Ρουμανίας και τις ερχόμενες διαμάχες στην αναζήτηση της νομιμότητας, η ρουμανική πολιτική ηγεσία ήταν πια βέβαιο πως θα κατέφευγε στον ακραίο εθνικισμό⁶⁶.

⁵⁷ Κοππά Μ., ό.π., σελ.117.

⁵⁸ ό.π., σελ. 121.

⁵⁹ Cernat V., ό.π., σελ. 18· Zhanarstanova M., ό.π., σελ. 3-4.

⁶⁰ Cernat V., ό.π., σελ. 27.

⁶¹ Schöpflin G.& Poulton H., ό.π., σελ. 20-21.

⁶² Cernat V., ό.π., σελ. 27-28.

⁶³ Schöpflin G.& Poulton H., ό.π., σελ. 21.

⁶⁴ Zhanarstanova M., ό.π., σελ. 3-4.

⁶⁵ Cernat V., ό.π., σελ. 28.

⁶⁶ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 428.

Συγκεκριμένα, το κόμμα της Ρουμανικής Εθνικής Ενότητας (PRN), ένα καθαρά εθνικιστικό κόμμα, υποστήριξε κοινοβουλευτικά την κυβέρνηση Vacaroiu το 1992 και απαίτησε σκληρή μειονοτική πολιτική. Ο πρόεδρος του κόμματος Gheorghe Funar και δήμαρχος του Cluj, το ίδιο έτος απαγόρευσε τη χρήση ουγγρικών ή δίγλωσσων επιγραφών επιβάλλοντας πρόστιμα στους αντιρρησίες. Έθεσε περιορισμούς στα μειονοτικά σχολεία και προέβαλε ως σκοπό της πολιτικής του, οι Ρουμάνοι να νιώσουν επιτέλους κύριοι στο σπίτι τους. Επομένως, η συμμετοχή του κόμματος στην κυβέρνηση Vacaroiu, η ανάπτυξη ακροεθνικών παρατάξεων και το αίσθημα απειλής που υπήρχε στον αέρα εκ μέρους της Ουγγαρίας δημιουργούσαν προβλήματα στο μειονοτικό πληθυσμό⁶⁷.

4.1.2. Βελτίωση σχέσεων μεταξύ ουγγρικής μειονότητας και ρουμανικής κυβέρνησης

α. Σχέδιο δράσης εθνικών σχέσεων

Το Σχέδιο Δράσης Εθνικών Σχέσεων έδρασε επιτυχώς βοηθώντας την επίλυση της διαμάχης μεταξύ ρουμανικής και ουγγρικής μειονότητας⁶⁸. Πολιτική της συγκεκριμένης οργάνωσης ήταν να μην παρεμβαίνει με δικές της προτάσεις ανάμεσα στα εθνικά ζητήματα αλλά να ενισχύει την επικοινωνία των διαπλεγμένων κρατών⁶⁹. Ενθάρρυνε τις δύο πλευρές να αναθεωρήσουν όσα επεδίωκαν με διαλλακτικούς τρόπους. Για παράδειγμα, συμβούλευσε τους αρχηγούς της ουγγρικής μειονότητας στη Ρουμανία να αποφύγουν το γενικό αίτημα της αυτονομίας και τους ώθησε να επικεντρωθούν σε ειδικά ζητήματα. Η αυτονομία θα λειτουργούσε ως αφορμή για τον τερματισμό της συνάντησης, ενώ τα ειδικά αιτήματα θα προσέφεραν ευκαιρίες για συμβιβασμό. Μάλιστα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η Ρουμανία αποτελεί περίπτωση καθαρής επιτυχίας στην αμοιβαία συνεργασία των πηγών διαμάχης⁷⁰.

β. Σύμφωνο σταθερότητας

Η κατάσταση μεταξύ ρουμανικού και ουγγρικού πληθυσμού τείνει να αλλάξει με την υπογραφή του «Συμφώνου Σταθερότητας» το 1995, μια πρωτοβουλία του Ιλιέσκου, όπου προτάθηκε συμφιλίωση σύμφωνα με το γαλλο-γερμανικό πρότυπο. Στα πλαίσια της συμφιλίωσης θα συντάσσονταν κείμενο που θα προέβλεπε όργανα, κώδικες και μηχανισμούς για τα ζητήματα των εθνικών μειονοτήτων. Η ουγγρική κυβέρνηση δέχτηκε την πρόσκληση, ωστόσο υπέγραψε τη συμφωνία μετά από πολλές καθυστερήσεις και διαπραγματεύσεις στις 16 Σεπτεμβρίου του 1996⁷¹.

Η συμφωνία αυτή αναγνωρίζει πολλά δικαιώματα για τις εθνικές μειονότητες που περιγράφονται στο άρθρο 15 του Συμφώνου, με το οποίο οι μειονότητες έχουν: «το δικαίωμα να δημιουργούν και να διατηρούν τους δικούς τους εκπαιδευτικούς, πολιτιστικούς και θρησκευτικούς θεσμούς και οργανώσεις, το δικαίωμα να χρησιμοποιούν ελεύθερα τη μητρική τους γλώσσα, ιδιωτικά και δημόσια, προφορικά

⁶⁷ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 117-118.

⁶⁸ Burg S., ό.π., σελ. 8.

⁶⁹ ό.π., σελ. 14.

⁷⁰ ό.π.

⁷¹ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 119-121.

και γραπτά ... να παίρνουν μέρος, ατομικά ή με εκπροσώπους και πολιτικές οργανώσεις στην οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της χώρας που κατοικούν και να δίνουν λύσεις σε θέματα εθνικού ή τοπικού ενδιαφέροντος μέσω των εκλεγμένων αντιπροσώπων τους»⁷².

γ. Προστασία ουγγρικής μειονότητας από Ουγγαρία

Το 2001 οι Ούγγροι ξεκίνησαν μία πολιτική δράση με σκοπό να εξασφαλίσουν στις ουγγρικές μειονότητες των γειτονικών χωρών την κατάλληλη εκπροσώπηση σε όλα τα θεσμικά επίπεδα του κράτους - υποδοχής. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους το ουγγρικό κοινοβούλιο εξέδωσε νόμο που στόχευε στην παροχή οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και εκπαιδευτικής βοήθειας στους πολίτες που ανήκουν στην πολιτιστική, εθνική και γλωσσική κοινότητα των Μαγυάρων. Με την κίνηση αυτή η Ουγγαρία δέχτηκε έντονη κριτική γιατί μονομερώς ψήφισε για τις εθνικές μειονότητες που δεν άνηκαν στη δικαιοδοσία της. Η ΕΕ ξεκίνησε διαβουλεύσεις με τις ουγγρικές αρχές για την αναθεώρηση του νόμου. Με τη λύση 1335, το 2003 οι Ούγγροι αναφέρουν ότι η ευθύνη για την προστασία των μειονοτήτων έγκειται κατά βάση στα κράτη - υποδοχής και στα πλαίσια προστασίας που έχει θεσπίσει η ευρωπαϊκή νομοθεσία. Η δημιουργία νέων και πρωτότυπων μορφών για την προστασία των μειονοτήτων από τα κράτη προέλευσής τους, αποτελούν μία θετική τάση και μπορούν να συμβάλλουν στην προώθηση της πολυμορφίας στην Ευρώπη. Τον Ιανουάριο του 2006 στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης παρέχονται ειδικά δικαιώματα στις πολιτιστικές και εθνικές μειονότητες, μεταξύ άλλων προβλέφθηκε να σχεδιαστούν κατευθυντήριες γραμμές για την ανάπτυξη συνεργατικών σχέσεων μεταξύ οποιουδήποτε κράτους με ένα άλλο γειτονικό που φιλοξενεί μειονοτικές εθνότητες δικής του προέλευσης⁷³.

4.2. Σχετικά με τη μειονότητα των Ρομά

4.2.1. Η κατάσταση των Ρομά στη μετα-κομμουνιστική Ρουμανία

Ο Ian Cioba, ο πρώτος εκπρόσωπος των Ρομά στο Συμβούλιο Εθνικής Ενότητας αναφέρει ότι κατά την ηγεσία του Τσαουσέσκου, οι Ρομά βασανίστηκαν, οι περιουσίες τους δημεύτηκαν και χρυσά κοσμήματα γυναικών αρπάχθηκαν με τη βία από κυβερνητικούς εκπροσώπους. Επίσης, είχε δημιουργηθεί η εικόνα ότι ήταν μαυραγορίτες και εγκληματίες και ουσιαστικά ζούσαν εις βάρος του ρομανικού πληθυσμού⁷⁴. Μετά την καθαίρεση του δικτάτορα, εξαπολύθηκαν συλλογικές επιθέσεις εναντίον τους, με αποτέλεσμα χιλιάδες νεκρούς και εκατοντάδες καταστρεμμένα σπίτια. Η βία κορυφώθηκε δύο χρόνια μετά την αλλαγή καθεστώτος και σταδιακά άρχισε να καταλαγιάζει⁷⁵. Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι καμία

⁷² Zhanarstanova M., ό.π., σελ. 25-26.

⁷³ Tănăsescu S., «Treatment of nationals by their kin state - the romanian case», (2009) *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, σελ. 156-158.

⁷⁴ Schöpflin G. & Poulton H., ό.π., σελ. 21.

⁷⁵ Cernat V., ό.π., σελ. 18.

πράξη βίας εναντίον των Ρομά από εθνικιστικές οργανώσεις δεν έχει ποτέ τιμωρηθεί⁷⁶.

Μέχρι τα τέλη του 1989 οι Ρομά δεν είχαν καμία πολιτική ή πολιτιστική εκπροσώπηση. Μόλις το 1990 δημιουργήθηκαν οργανώσεις όπως το Κόμμα των Ρομά, η Δημοκρατική Ένωση των Ρομά και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα⁷⁷. Αποτελούν μια μειονοτική ομάδα που ζει κάτω από αντίξοες συνθήκες διαβίωσης και εμφανίζει υψηλά σχολικής διαρροής ήδη από τη βαθμίδα βασικής εκπαίδευσης⁷⁸.

α. Μέτρα για τη βελτίωση συνθηκών διαβίωσης

Μόλις την 21^η Απριλίου 2001 με τη λύση αρ. 230 λαμβάνονται πρωτοβουλίες από τη ρουμανική κυβέρνηση για τη διευθέτηση των προβλημάτων με τη μειονότητα των Ρομά. Το πιο σημαντικό είναι ότι τον Απρίλιο του 2001 η Ρουμανία υιοθέτησε Εθνική Στρατηγική για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ρομά (National Strategy for Improving the Condition of Roma). Επιπλέον, ενθαρρύνθηκε η συμμετοχή τους σε όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνίας⁷⁹ μέσα από σεμινάρια που οργανώθηκαν από το Σχέδιο Δράσης Διεθνών Σχέσεων⁸⁰. Με τον νόμο 430 του 2001, η κυβέρνηση προκειμένου να ενισχύσει την πολιτική συνείδηση τους δημιούργησε τοπικά γραφεία για να προωθήσουν πολιτικές ενσωμάτωσης για την ενίσχυση του ενδιαφέροντος των Ρομά στη συμμετοχή τους στη δημόσια ζωή, σε εκπαιδευτικά προγράμματα, κοινωνικές παροχές και πολιτική εκπροσώπηση. Η στρατηγική αυτή στόχευε ακόμα στην προώθηση των αιτημάτων της μειονότητας στις αρχές και παράλληλα την τιμωρία ενδεχόμενων πράξεων διάκρισης⁸¹.

Από το 2002 μέχρι και σήμερα, υλοποιούνται πολλά προγράμματα από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις προκειμένου να ενισχύσουν την εκπαίδευση των Ρομά και να διευκολύνουν την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία. Έχουν δοθεί χρηματοδοτήσεις προκειμένου να εξασφαλιστεί η βασική εκπαίδευση, έχουν γίνει σεμινάρια κατάρτισης για τους εκπαιδευτικούς, έχει δοθεί κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό και έχουν χορηγηθεί υποτροφίες για την είσοδο μαθητών της μειονότητας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση⁸².

Από το 2005 το τμήμα Διεθνών Σχέσεων έχει αναλάβει στις αρμοδιότητες του τα ζητήματα των Ρομά και την επίβλεψη της προστασίας των δικαιωμάτων τους⁸³.

Το 2007 ιδρύεται το πρώτο Εθνικό Γραφείο για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό των Ρομά, το οποίο ασχολείται με τη δημιουργία δράσεων που θα υποστηρίξουν και θα ενισχύουν τη συνεργασία και την πρωτοβουλία των Ρομά, προκειμένου να εξασφαλιστεί ο σεβασμός των δικαιωμάτων τους ως μειονότητα⁸⁴.

β. Αρνητικά εμπόδια στην προσπάθεια για βελτίωση

⁷⁶ Κοπά Μ., ό.π., σελ. 127-128.

⁷⁷ Κοπά Μ., ό.π., σελ. 127-128

⁷⁸ Basescu T., ό.π., σελ. 32.

⁷⁹ Zhanarstanova M., ό.π., σελ. 27· Alina A. BOT, ό.π., σελ. 437.

⁸⁰ Stroschein S., ό.π., σελ. 10.

⁸¹ Cernicova M. & Ghinea A., ό.π., σελ. 14.

⁸² Stroschein S., ό.π., σελ. 12.

⁸³ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 438.

⁸⁴ Petraru R., ό.π., σελ. 332.

Οι Ρομά παραμένουν μέχρι σήμερα μία μειονότητα με ελάχιστη εκπροσώπηση στην πολιτική ζωή της χώρας, παρά τις συνεχείς προσπάθειες κινητοποίησής τους⁸⁵. Το απαραίτητο ποσοστό του 5% που επιτρέπει την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση σε ένα κόμμα λειτουργεί ως εμπόδιο⁸⁶. Ο Nicolae Păun, το 2009, είναι πρόεδρος του κόμματος Κοινωνική Δημοκρατική Πολιτική Ένωση Ρομά, και ταυτόχρονα αποκλειστικός αντιπρόσωπός τους στη Βουλή, σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη 59. Το 1996 το κόμμα του σημείωσε στις κοινοβουλευτικές εκλογές ποσοστό 1,4% ενώ το 2008 μόλις 1%, τη στιγμή που οι Ρομά αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον το 3%. Ο σύμβουλος Εθνικού Οργανισμού για τους Ρομά αναφέρει ότι οι Ρομά δεν ψηφίζουν ή τείνουν να ψηφίζουν άλλα πολιτικά κόμματα γιατί δεν συνδέουν την πολιτική των κομμάτων που τους αντιπροσωπεύουν με την εκπλήρωση των συμφερόντων τους, αντίθετα προτιμούν κόμματα με εξαγγελίες για κοινωνική πρόνοια και ένταξη. Επιπλέον τα πολιτικά κόμματά βασίζονται σε ένα υποτιθέμενο αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των μελών, το οποίο στην περίπτωση των Ρομά δεν υφίσταται καθώς δεν έχουν κοινή γλώσσα, πολιτισμό ή έδαφος για να δημιουργήσουν ένα συνεκτικό όραμα για το έθνος τους. Η εθνικότητά τους αποτελεί ένα κοινωνικό κατασκευάσμα που για να διατηρηθεί απαιτεί από τους ίδιους να συμφωνήσουν κατά πόσο έχει νόημα και ουσία⁸⁷.

Συμπεράσματα

Πρέπει να επισημανθεί ότι στη μετά-κομμουνιστική Ρουμανία δεν υπήρχαν βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές παραδόσεις επομένως από τη στιγμή που τα δικαιώματα των μειονοτήτων δεν είχαν κατοχυρωθεί, ήταν εύκολο να προκύψουν προβλήματα⁸⁸. Μέχρι το 1995 η Ρουμανία απείχε πολύ από την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας σε σχέση με τις υπόλοιπες μετα-κομμουνιστικές χώρες της κέντρο-ανατολικής Ευρώπης⁸⁹.

Επιπλέον, είναι εμφανές ότι στο λαό αλλά και στο πολιτικό περιβάλλον κυριαρχούσε ο εθνικισμός και η ξενοφοβία, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε παραχώρηση συλλογικών δικαιωμάτων να επιφέρει αντιδράσεις και να χαρακτηρίζεται ως αντιδημοκρατική⁹⁰.

Η κατάσταση άρχισε με το πέρασμα των χρόνων να βελτιώνεται μέσα από τη διατύπωση ευνοϊκότερων νόμων για τις μειονότητες και από την ίδρυση οργανισμών και προγραμμάτων. Η βελτίωση μπορεί να αποδειχθεί από την σταδιακή αύξηση των επιχορηγήσεων για προγράμματα, μέτρα και σχέδια δράσης⁹¹.

⁸⁵ McGarry A., «Ambiguous nationalism: Explaining the parliamentary under-representation of Roma in Hungary and Romania *Romani Studies*», (December 2009) *Romani Studies Volume 19, Number 2*, Published by Liverpool University Press, σελ. 113.

⁸⁶ McGarry A., ό.π., σελ. 113 King R. & Marian C., ό.π., σελ. 566-567.

⁸⁷ McGarry A., ό.π., σελ. 113-115.

⁸⁸ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 123.

⁸⁹ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 428.

⁹⁰ Κοππά Μ., ό.π., σελ. 125.

⁹¹ Alina A. BOT, ό.π., σελ. 439-440

Αποτέλεσμα της σταδιακής βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των μειονοτήτων είναι η αύξηση των θέσεων στα εκλογικά αποτελέσματα, έτσι το 2007 στη Ρουμανική Βουλή εκπροσωπούνται 19 μειονότητες, κατέχοντας 50 θέσεις⁹².

Βεβαίως, είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς ότι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μειονοτήτων προφανώς δεν αποτέλεσε οικειοθελή πρόταση της ρουμανικής πολιτικής, αλλά απαραίτητο ζήτημα επίλυσης για την είσοδο της χώρας στην ΕΕ, σύμφωνα με τα πολιτικά κριτήρια του Συμφώνου της Κοπεγχάγης.

Βιβλιογραφία

- Alina Alexandra BOT (2009). *National minorities in Romania: governmental approach*. Lex et Scientia International Journal, Nrb. XVI-2.
- Barnes & Olsthoorn (2000). Η Σύμβαση - Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων. Οδηγός για Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Μετάφραση: Νίκος Μαστρακούλης. ΕΤΕΠΕ, Αθήνα.
- Traian Basescu (Published online: 12 January 2008). *Romania: a model for religious and ethnic tolerance*. Springer.
- Steven L. Burg (January 2007). *Case Analysis NGOs and Ethnic Conflict: Lessons from the Work of the Project on Ethnic Relations in the Balkans*. Negotiation Journal.
- Vasile Cernat (2012). *Ethnic Conflict and Reconciliation in Post-Communist Romania*, Springer Science & Business Media. LLC.
- Mariana Cernicova and Anca Ghinea (2002). *Local Administration - an Important Playground for Ethnic Minorities in Romania*. Ανακτήθηκε από: <http://www.fes.hr/Ebooks/pdf/National%20Minorities%20in%20SE%20Europe/02.pdf>.
- Sergiu Constantin (autumn 2004). *Linguistic policy and national minorities in Romania*. Noves SL. Revista de Sociolingüística.
- Marian Zhanarstanova (spring 2014). *The impact of eu accession on rights of national minorities in Romania*. Cinq Continents, Revue Humaine Electronique de Geographie, Volume 2/ Numéro 1.
- Ronald F. King & Cosmin Gabriel Marian (August 2012). *Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania*. East European Politics and Societies, Volume 26 Number 3.
- Μαρλένα Κοπά (Αθήνα 1997). *Οι μειονότητες στα μετά-κομμουνιστικά Βαλκάνια πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*. Εκδόσεις: Νέα Σύνορα.
- Salat Levente & Veres Valér (2003). *Ethnic minorities and local public administration in Romania. Cases of ethnocultural tension and segregation*. Ανακτήθηκε από: <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4098.pdf>
- Aidan McGarry (December 2009). *Ambiguous nationalism: Explaining the parliamentary under-representation of Roma in Hungary and Romania*, Romani Studies. Volume 19, Number 2. Published by Liverpool University Press, pp. 103-124.

⁹² Cernicova M. & Ghinea A., ό.π., σελ. 15

National Institute of Statistics (2011). Press Release No. 159 of July 4th, 2013 on the final results of Population and Housing Census (demographic characteristics of population). Ανακτήθηκε από:

http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/RPL/RPL%20rezultate%20definitive_e.pdf.

Roxana Alina Petraru (2011). *Protection of national minorities in Romania and Republic of Moldova. Guidelines*. CES Working Papers, III, (2).

Ana Maria Preoteasa (2013). *Roma women and precarious work: evidence from Romania, Bulgaria, Italy and Spain*. Revista de cercetare intervenie social, vol. 43, pp. 155-168.

George Schöpflin & Hugh Poulton (April 1990). *Romania's Ethnic Hungarians, a Minority Rights Group Report*. British Library Cataloguing in Publication Data, Expedite Graphic Limit, London.

Sherrill Stroschein (March 2002). *NGO Strategies for Hungarian and Roma Minorities in Central Europe*. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations Vol. 13, No. 1.

Simina Elena Tănăsescu (2009). *Treatment of nationals by their kin state - the romanian case*. Transylvanian Review of Administrative Sciences, pp. 147-164.

Duncan Wilson (December 2002). *Minority Rights in Education Lessons for the European Union from Estonia, Latvia, Romania and the former Yugoslav Republic of Macedonia*. Stockholm Wallenberg Institute & SIDA

<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/15989>

Ηλεκτρονική πηγή για τη Σύμβαση-Πλαίσιο:

https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_brochure_Greek.pdf